

Idretten på Haugalandet under okkupasjonen 1940-45

Petter Mejlvang Tvedt

VEILEDER

Nils Martinius Justvik

Universitetet i Agder, 2021

Fakultet for humaniora og pedagogikk
Institutt for religion, filosofi og historie

Master

Forord

Å skrive en masteroppgave under en pandemi har i perioder vært utfordrende og det er mange som fortjener en takk.

Først og fremst må jeg rette en stor takk til min veileder Nils Martinius Justvik for konstruktiv kritikk og tilbakemeldinger. Takk for at du har delt mye av din kunnskap i idrettshistorie. Uten hans engasjement og hjelp hadde jeg ikke kommet i mål med oppgaven.

Jeg vil også takke mine medstudenter ved masterprogrammet på Universitet i Agder for gode tilbakemeldinger i seminarer vi har hatt de siste to årene. I den forbindelse må jeg også takke vår seminarleder det siste året Eirik Wig Sundvall. Takk for samarbeidet!

En stor takk til Djerv 1919, Avaldsnes Idrettslag, Haugesund kajakkklubb, Haugesund Idrettslag, Haugesund folkebibliotek for å gitt meg tilgang til deres arkiver, da særlig avisarkivet. Det skulle bare mangle å ikke vie en ekstra stor takk til Alf Klæhaug, som har tatt vare på Åkra Idrettslag sine arkiver i sitt private hjem.

Til slutt må jeg takke Haugesund Toppidrettsgymnas for lån av kontor og pappa for korrekturlesing. Det settes jeg veldig stor pris på.

Petter Mejlvang Tvedt

Haugesund 18. Mai 2021

Innholdsfortegnelse

Tabeller	3
1.0 Innledning	4
1.1 Tema og hovedproblemstilling	4
1.2 Presisering av problemstillinger og oppgavens oppbygning	5
1.3 Forskningsoversikt	7
1.4 Sentrale begreper og avgrensning	9
1.5 Kilder og metode	10
2.0 Haugalandet og idrettsbevegelsen	16
2.1 Kort om Haugalandet	16
2.2 Haugalandets næringsliv	17
2.3 Først skyttersak, så turn	19
2.4 Fra eliten til allmuen	21
2.5 Idretten på Haugalandet i Norges Landsforbund for Idrett	22
2.6 Sosiale og politiske motsetninger	24
2.7 En kraftig vekst frem mot krigen	27
2.8 Oppsummering	29
3.0 Krigen kommer	30
3.1 Krigen kommer til Haugalandet	30
3.2 Hva med idretten?	34
3.3 Ut av sjokktilstanden	35
3.4 Idretten på Haugalandet - den første krigssommeren frem til Idrettsstreiken	36
3.5 Fotballen	38
3.6 Sykkelsporten	42
3.7 Friidrett	44
3.8 Boksportens gjenoppstandelse i tysk regi	46
3.9 Samlingen av Norsk idrett	48
3.10 Oppsummering	49
4.0 Idrettsstreik!	51
4.1 Idretten blir innlemmet i det nye regimet	51
4.2 Idrettsstreiken starter, hva med Haugalandet?	55
4.3 Idrettsstreiken blir effektiv	57
4.4 Nazifisering av idretten på Haugalandet	59
4.5 Naziidrett	62
4.6 Jøssing-idrett	66
4.7 Oppsummering	69
5.0 Idrettsfronten	71
5.1 Idrettsstreiken som sivil motstand	71
5.2 Hvor effektiv var idrettsstreiken?	76
5.3 Fra Idrettsmann til motstandsmann	78
5.4 Hugesundskompaniet	80
5.5 Formannen som ble dømt til døden	81
5.6 Idrettsfolk i Milorg	83
5.7 Idrettens falne	87
5.8 Oppsummering	88
6.0 Fred og oppgjør	90
6.1 Frigjøringen	90
6.2 «Idrettsfrontens seir feiret i går»	92
6.3 Nazister i idrettsmiljøet	93
6.4 Oppsummering	95
7. Avslutning	96
7.1 Konklusjoner	96
Kilder og litteratur	100
Gjennomgått arkivmateriale	100
Trykte og nettpubliserte kilder	100
Aviser	100

Nettsider	100
Årbok for Karmsund. Utgitt av Karmsund Folkemuseum	101
Årbok for Haugalandmuseene - Haugalendingen. Utgitt av Haugalandmuseet.....	101
Litteratur	101

Tabeller

Tabell 1: Yrkesstatistikk 1946 menn over 15 år.	19
Tabell 2: Idrettslag fra Haugalandet i Rogaland Distriktslag for idrett i 1920	24

1.0 Innledning

1.1 Tema og hovedproblemstilling

9.april 1940 markerer en begivenhetsrik dag i norsk historie, det var dagen Norges nøytralitet ble krenket av tyske soldater som gikk i land i en rekke norske byer. Det var riktignok først dagen derpå tyskerne skulle tre i land på Haugalandet.¹ Annen verdenskrig skulle prege den norske idretten på ulike måter. Gamle motsetninger ble leget og nye motsetninger ble skapt. Den norske idretten gikk inn i krigen som en splittet bevegelse, men kom styrket ut av krigen som en samlet enhet. Samtidig bragte krigen med seg idrettssvikere og et skille mellom «gode» og «dårlige» Nordmenn innad i idrettsmiljøet. Tyskernes invasjon skulle komme til å sette idrettsbevegelsen i en ukjent situasjon hvor idretten skulle spille en sentral rolle i okkupasjonshverdagen og skape hodebry for okkupasjonsmakten.² Tyskernes ankomst gikk stort sett rolig for seg, men naturligvis var idretten og samfunnet i sjokktilstand og fikk føle krigstilstand på nært hold. Etter hvert skulle tyskerne og Nasjonal Samling (NS) by på utfordringer innen flere områder, deriblant for idrettsbevegelsen.³

Denne situasjonen og utviklingen i idrettsbevegelsen har aldri blitt avdekket og undersøkt nøye på Haugalandet, som er delt inn i seks kommuner og er en del av Rogaland. Hovedformålet med denne oppgaven er å undersøke hvordan krigsårene påvirket idrettsbevegelsen på Haugalandet og hvordan idretten artet seg i denne perioden. Hovedproblemstilling: «Hvordan påvirket okkupasjonsårene 1940-1945 idrettsbevegelsen på Haugalandet?»

Det har det blitt gjennomført svært lite forskning på idrettsbevegelsen under okkupasjonen på Haugalandet. Haugalandet generelt under okkupasjonen 1940-1945 er derimot godt dokumentert og forsket på av tidligere historikere. Fra et nasjonalt- og regionalt historisk perspektiv fra andre deler av landet, har idrett under okkupasjonen blitt undersøkt i en langt større grad. Hovedformålet ved oppgaven er å belyse idretten på Haugalandet under okkupasjonen i håp om å finne likhetstrekk og forskjeller, samt å fylle et forskningshull i det nasjonalhistoriske perspektivet. Dette prosjektet faller inn i de langt bredere

¹ Bjørnson 2004: 587

² Goksøyr 2010: 9 & Goksøyr & Olstad 2017: 9-10

³ Ihle 2001: 12

forskningsområdene Haugalandet under okkupasjonen, annen verdenskrig og idrettshistorie. Så langt har det ikke lyktes å finne noen lignende forskning i min geografiske avgrensning, og resultatet vil dermed bidra med både ny og original idrettshistorie i distriktet.

1.2 Presisering av problemstillinger og oppgavens oppbygning

Målsetning med oppgaven er å undersøke hvordan krigsårene påvirket idrettsbevegelsen på Haugalandet. Hovedproblemstillingen bygges opp av flere underproblemstillinger. I den forbindelse stilles det flere spørsmål knyttet til utviklingen

I kapittel 2 vil jeg fortelle om regionen Haugalandet, for å gi bakgrunnsinformasjon. Deretter vil fokuset bli flyttet over på hovedtemaet idrett. Da skal jeg ta for meg hvordan idrettsbevegelsen utviklet seg i mellomkrigstiden frem til 9. april 1940. Det vil da blant annet være fokus på hvordan idrettsbevegelsen var organisert. Påstanden til Olstad og Goksøyr: "Norsk Idrett gikk dermed inn i krigen som en splittet bevegelse ... men idretten skulle komme ut av krigen som en samlet enhet." vil være en del av min forskning.⁴ Den skal fungere som et utgangspunkt for nærstudiet i de neste kapitlene. Dermed stilles spørsmålet: fantes det en splittelse mellom borgeridretten og arbeideridretten på Haugalandet, og hvor markant var den?

I kapittel 3 skal jeg ta for meg tiden fra 9. April 1940 og frem til nyordningen 22. November 1940. Innledningsvis det redegjøres for invasjonen lokalt, og hvordan dette påvirket samfunnet inkludert idrettsbevegelsen. Hvilke konsekvenser hadde tysernes invasjon fikk på idrettsmiljøet? Kapitlet bygger på hvordan idrettsbevegelsen reagerte på inntrengere. Ble idretten umiddelbart berørt av invasjonen og hva skjedde og hvordan forholdt idrettsmiljøet seg til okkupanten? Jeg vil også undersøke om det ble drevet idrett mellom tyskerne og nordmenn på Haugalandet. Avslutningsvis skal jeg drøfte hvordan forholdet mellom arbeideridrett og borgerlig idrett kom nærmere sammen.

I Kapittel 4 skjer det en dramatisk utvikling der idrettstoppene, og idrettsmenn og -kvinner på lavere nivå kommer i klinsj med de nye styremaktene. Innledningsvis redegjøres det for

⁴ Goksøyr & Olstad 2017: 9-10

hva som utløste striden mellom den norske idrettsbevegelsen og styresmaktene og hva som utløste idrettsstreiken. Deretter flyttes fokuset over til Haugalandet, der det skal drøftes hvordan idrettsstreiken foregikk på Haugalandet umiddelbart etter innføringen av nyordningen 22. November 1940. Videre skjer det en utvikling der idrettsstreiken organiseres ytterligere og blir mer effektiv. Hvordan fulgte Haugalandet opp? Etter hvert som idretten står på stedet hvil, starter okkupasjonsmaktene aktivt å gå inn for å nazifisere norske idrettslag. Da skal jeg undersøke nærmere hvordan dette foregikk på Haugalandet og hvordan idrettsklubbene stilte seg til angrepene. Dette angrepet på norske idrettsklubber førte med seg to nye typer idrett, Naziidrett og Jøssing-idrett. Ble disse to typene fotfeste på Haugalandet og i hvilken grad?

I Kapittel 5 Idrettsfront, skal jeg i første del foreta en analyse av idrettsstreiken som sivil motstand med utgangspunkt på Haugalandet. Men det vil være nødvendig å se på idrettsstreiken også i et nasjonalt perspektiv. Til slutt skal det drøftes hvor effektiv idrettsstreiken var som virkemiddel i sivil motstand. Hvordan viste idrettsstreiken seg som sivil motstand på Haugalandet og hvor effektiv var den? Deretter går fokuset over på militært motstand. Her går man litt tilbake i tid for å beskrive og forklare forholdet mellom idrett og militært motstand, og hvordan dette har vært en viktig arena for den militære motstanden som tok form utover krigen. Videre skal jeg ta for meg om det var noen idrettsmenn som utmerket seg i motstandsarbeidet på Haugalandet og hvorvidt idrettsbevegelsen ble brukt som en rekrutteringskanal. Var det noen idrettsmenn som utmerket seg spesielt i motstandsarbeidet på Haugalandet og hvorvidt ble idrettsbevegelsen brukt som rekrutteringskanal?

I kapittel 6 fred og oppgjør ligger fokuset på etterkrigstiden. Innledningsvis starter det med den endelige samlingen av Rogaland Distriktslag for Idrett og Rogaland Arbeideridrettskrets og hvor langt fusjoneringen på lokalt nivå var kommet. Videre skal det klargjøres for når og hvordan idretten begynte å våkne til live etter fem år stillstand. Hvordan ble idrettsfrontens seier feiret og ble de anerkjent for sin innsats under krigen? Innledningsvis i oppgaven ble det nevnt at krigen hadde bragt med seg nye motsetninger innad i idrettsmiljøet. I løpet av krigen var motsetningen mellom arbeideridretten og borgeridretten så godt som leget. Nå oppstod imidlertid motsetningsforholdet mellom idrettsmenn og -kvinner som sviktet

idretten og de som hadde sluttet opp om idrettsfronten. Hvilke konsekvenser fikk nazistene, som hadde optrådt galt, i idrettsmiljøet og hvordan foregikk straffeprosessen?

Kapittelinnledning er ment for å gjøre fremstillingen av idretten på Haugalandet under okkupasjonen så oversiktlig som mulig. Hovedprinsippet er å fremstille utviklingen kronologisk, men for å forklare noen dette må man ofte gå tilbake i tid. Det gjelder særlig underkapittelet «fra idrettsmann til motstandsmann» i kapittel 5. Gjennomgående i kapitlene er at fremstillingen tar utgangspunkt i hva som rører seg nasjonalt, så regionalt og deretter lokalt. Årsaken til dette er at det som skjer nasjonalt og regionalt er med på å påvirke og forklare det som skjer lokalt.

1.3 Forskningsoversikt

I et nasjonalt historisk perspektiv, er idrettsbevegelsen under okkupasjonsårene godt undersøkt. «*Skjebnekamp – Norsk idrett under okkupasjonen 1940-1945*» fra 2017 av historikerne Matti Goksøyr og Finn Olstad. Dette er det mest viktige og omfattende forskningsarbeidet som er blitt gjennomført innenfor dette temaet. Boken bygger på omfattende, ny forskning og er spekket med lite kjente fakta. Olstad og Goksøyrs fokus er først og fremst på det nasjonale med tyngdepunkt i de større byene som Bergen og Oslo. Haugalandet blir ikke nevnt i denne boken. Derimot blir Rogaland nevnt, som Haugalandet er en del av. Forskerne har også fokus på nasjonale bestemmelser som ble gjennomført av NS og okkupasjonsmakten. Svært viktig er deres påstand om at Norsk idrettsbevegelse gikk inn i krigen som en splittet bevegelse, men kom ut av krigen som en samlet enhet. Splittelsen Olstad og Goksøyr viser til fant sted i mellomkrigstida hvor den Norske idrettsbevegelsen var delt mellom borgerlig idrett og Arbeideridrett. Fantes den splittelsen også på Haugalandet, og dersom dette var tilfellet, kom idrettsbevegelsen lokalt ut av krigen som en samlet enhet? Historikeren Stein Tønnesson nevner også idrett under okkupasjonen i bind 2: «*Norsk Idretts historie – Folkehelse, trim, stjerner 1939-1986*», utgitt i 1986. I tillegg tar han for seg tiden etter okkupasjonen, som vil være relevant i min undersøkelse. Tønnesson viser til frigjøringsstevner og landssvikoppjøret innad i idretten. De to bøkene som jeg har nevnt, har bidratt til min forskning selv om fokusene i disse bøkene har ligget på det nasjonale.

Boka «*Idrettens historie i Rogaland*» tar for seg Rogaland Idrettskrets fra 1919 til 1994. Boken setter noe fokus på lignende tema som min forskning og viktig for min oppgave vil være kapitlene som har fokus på de sosiale og politiske motsetningene i Idretten, idrettsstreiken og Jøssing-idretten. Boken nevner idrettsbevegelsen på Haugalandet ved flere tilfeller, dog uten å gå i dybden. Haugalandet brukes heller i de fleste tilfeller som eksempler på at idrettsbevegelsen på Haugalandet fulgte samme utvikling som resten av Rogaland. I «*Idrettens historie i Rogaland*» brukes hovedsakelig jubileumbøker fra diverse idrettslag på Haugalandet som kilder. Historiker Nils Justvik behandler idretten under krigsårene i Aust- og Vest-Agder i sine bøker «*Fra hav til hei*» og «*Idrett i sør*» fra henholdsvis 2018 og 2017. Bøkene har samme funksjon som idrettens historie i Rogaland og hvor en tar for seg utviklingen i de respektive landsdeler og idrettskretser.

Det er lite forskning innenfor mitt tema i min geografisk avgrensning. Det er dog flere som har skrevet om okkupasjonen generelt i Haugesund. Lokalhistorikeren Geirmund Ihles bok "*Haugesund 1940-1945 - hverdagsliv i krigsårene*" tar for seg hvordan hverdagen ble påvirket av krigstidens hendelser, inkludert noe om idrettsbevegelsen i Haugesund. Jeg vil hevde Ihle ikke går dypt inn i emnet, Ihle bruker tre avsnitt for å si noe generelt om idretten gjennom krigsårene, samtidig som det kommer noen innslag utover boken, for eksempel, travsport og illegalt fotballag. Andre lokale historikere som også sier noe om idretten er historiker Øyvind Bjørnson: "*Haugesund 1914-1950*" og historiker Frode Fyllingsnes: «*Karmøys historie 1900-1950*». De nevner noe om idrettsbevegelsen, men kun med korte avsnitt.

Lokalhistorikeren Tor Inge Vormedal har i sin bok "*Historien om Haugalandet 1940-tallet*", skrevet et eget kapittel "sport og idrett". Innledningsvis i kapittelet hevder han: "Da NS forsøkte å infiltrere norsk idrett, svarte en samlet idrettsbevegelse med en massiv boikott. Med unntak av travsporten, var idrettsboikotten massiv over hele Haugalandet".⁵ Videre tar Vormedal for seg enkelte idrettsgrener og lag, blant annet fotball, boksing, kajakk og turn. Kildegrunnlaget til Vormedal har et tyngdepunkt i datidens aviser, som også vil være relevant for min forskning. Han har tilsynelatende ikke gått inn i klubbarkiver slik jeg gjør.

⁵ Vormedal 2013: 261

Felles for de lokale bøkene, er at dersom idretten er tatt opp, ligger mye av fokuset på idrettsstreiken og at bøkernes formål ikke har vært å undersøke idrettsbevegelsen alene. Ingen av de nevnte forfatterne tar ikke et dyp dykk i temaet, I motsetning til hva jeg har som mål å gjøre. Det vil dog være relevant å lese seg opp og bruke bøker som har fokus på krigen, motstand og okkupasjonen generelt i min geografiske avgrensning. Dette vil si noe om rammen rundt idretten og kan brukes til å forklare hvorfor visse utviklinger innad idretten oppstod. Jeg har ikke lyktes med å finne noe lignende forskning på dette feltet i min geografiske avgrensning. Jeg vil si meg enig med Goksøyr og Olstad som påpeker at dette emnet er "ganske uskrevet av historikere."⁶

1.4 Sentrale begreper og avgrensning

Haugalandet er et sentralt begrep både i hovedproblemstillingen og i oppgavens tittel. Tidligere nevnt omfatter Haugalandet i dag kommunene Haugesund, Utsira, Bokn, Tysvær, Vindafjord og Karmøy. I denne oppgaven vil tyngdepunktet av studiet være tillagt Haugesund og Karmøy. Dette er på grunn av at i den aktuelle tidsperioden utgjorde disse to kommunene omtrent 80% av befolkningen på Haugalandet. I tillegg var det svært lite eller ingen organisert idrettslig aktivitet i de andre kommunene. Dette forklarer hvorfor jeg ikke funnet aktuelle kilder fra disse kommunene. Den idrettslige aktivitet har i stor grad foregått mellom klubber og lag fra Haugesund og Karmøy eller fra lag utenfor Haugalandet i den aktuelle tidsperioden.

Motstand er et begrep som er nært knyttet til okkupasjonsforskning. All motstand mot den tyske okkupanten og NS, gikk inn under samlebetegnelsen hjemmefronten. Hjemmefronten eller motstandsbevegelsen ble videre delt inn i to former: sivil og militær motstand. Den militære motstand er tilknyttet Milorg eller Hjemmestyrkene og er underlagt Forsvarets Overkommando. Sivil motstand på den andre siden, må forstås som en reaksjon på et særtrekk ved okkupasjonsregimet i Norge, og kunne i mange tilfeller foregå uten tilknytning til en organisator, slik det var i den militære motstanden. I utgangspunktet karakteriseres sivil motstand som passiv motstand og militær motstand som aktiv motstand. Slik er det

⁶ Goksøyr & Olstad 2017: 383

nødvendigvis ikke, da sivil motstand var aktiv motstand på områder hvor kampen foregikk uten våpen. Den sivile motstanden viste seg i forskjellige former og plan, et rent individuelt plan, et gruppeplan og et organisert plan. Sivil motstand er et sentral begrep hvor idretten inngår i. Dette kommer jeg til å drøfte mer inngående i kapittel 5, når jeg konkret skal ta for meg idrettsstreiken som sivil motstand.

1.5 Kilder og metode

Det finnes ikke et samlet arkiv for idrettsbevegelsen på Haugalandet. Dermed består primærkildegrunnet av forskjellige klubbarkiver fra Djerv 1919, Haugesund kajakkklubb, Haugesund Idrettslag, Åkra idrettslag og Avaldsnes idrettslag. Avaldsnes idrettslag het opprinnelig Visnes Fotballklubb og det er dette navnet som brukes videre i oppgaven. I tillegg har jeg vært i kontakt med flere andre idrettslag uten å få tilgang til aktuelle kilder. Årsaken til dette var blant annet at jeg ikke fikk svar, andre visste ikke om de hadde et arkiv eller hvor det befant seg, i andre tilfeller var arkivene gått tapt under flytting og lignende. I tillegg utgjør da tidens aviser sentrale primærkilder. De avisene som er brukt er Haugesunds Dagblad, Haugesunds Avis, Haugaland Arbeiderblad og Haugesunds-Pressen. I tillegg har det blitt brukt noen aviser utenfor regionen. De to første avisene er tilgjengelig på Nasjonalbibliotekets hjemmeside, mens de sistnevnte avisene er tilgjengelig på Haugesund Folkebibliotek. Disse kildene kvalifiseres som primærkilder da de er skrevet på samme tid eller kort tid etter et fenomen eller hendelse utfoldet seg.⁷

Historikeren Knut Kjeldstadli beskriver primærkilder som den kilden som ligger nærmest i tid og rom i forhold til det som skjedde. Han mener også at førstehåndskildene, altså øyenvitneskildringene, er den primære kilden mens de andre vil være sekundære. Hvis man ikke har førstehåndskilden, vil den nærmeste kilden, andrehåndskilden være primærkilder.⁸ På mange måter er jeg 10 år for sen med å skrive denne oppgaven. Etter å forhørt meg med oldermannlauger i klubbene og andre ildsjeler, er det ingen som kunne fortelle nærmere om den illegale idretten, da de som var aktive under krigen var gått bort. Dermed har tidsvitner utgått i denne oppgaven. I tillegg ble aktiviteten naturligvis ikke omtalt av datidens aviser. Dermed har det vært en vanskelig oppgave å finne uttømmende informasjon om illegal

⁷ Tosh 2015: 74

⁸ Kjeldstadli 2013: 177-178

virksomhet som fant sted på Haugalandet. Særlig gjelder dette den illegale idretten og det er vanskelig å finne ut av nøyaktig ut hvor og når den illegale virksomheter fant sted.

1.6.1 Aviser

Professor og historiker Ingar Kaldal hevder at aviser en av de mest brukte kildene fra nyere tid som umiddelbart gir et stort mangfold av impulser. Den største fordelen med aviser er nyhetsaspektet, de forteller mye om hva som har skjedd og hva som har vært debattert offentlig.⁹ En annen stor fordel er at journalistene har vært tett på begivenhetene og har ofte blitt skrevet om mens begivenhetene foregikk. Aviser har mange historiske verdier, alt i fra bok- og filmanmeldelser, lederartikler, aktuelt kommentarstoff til kunngjøringer og annonser. Særlig må kunngjøringer og annonser trekkes frem som viktige impulser i denne oppgaven. Idrettsklubbene brukte ofte avisene som kommunikasjonslinje til sine medlemmer for å annonsere og invitere til kamper, stevner, årsmøter, generalforsamlinger, med mere. I tillegg var det i flere tilfeller referater fra de forskjellige møter og kamper.

En ulempe med aviser som historisk kilder er at de har ofte fungert som et talerør for samfunnstoppene og tradisjonelt hatt en partipolitisk tilhørighet. Dette har medført i at hendelser kan ha blitt beskrevet fra et subjektivt ståsted.¹⁰ I tillegg hevder John Tosh at publikasjoner, blant annet i aviser, inneholder informasjon som «passet» inn hos samtidens lesere. For eksempel var det informasjon regjeringen var forberedt på å dele eller hva en journalist eller redaktør trodde ville tilfredsstille leserne. Med andre ord kan informasjon blitt holdt tilbake.¹¹ Ved krigsutbruddet fantes det tre aviser i Haugesund, men som dekket hele Haugalandet, Haugaland Arbeiderblad, Haugesunds Avis og Haugesunds Dagblad. Haugaland Arbeiderblad bar preg av å ha sterkt politisk tilhørighet, særlig i mellomkrigstiden. Avisen hadde i starten stort sett kun fokus på sine «egne» innad i idretten. Etter hvert som idretten blir samlet og «upolitisk», begynner også å omtale den borgerlige idretten.

Det er ikke ukjent at aviser ble overtatt og kontrollert av NS og tyskere. Så tidlig som 31. mai 1940 ble Haugaland Arbeiderblad utsatt for sensur og ble nektet utgivelse i en uke. Det er

⁹ Kaldal 2011: 52

¹⁰ Ottosen 2010: 37

¹¹ Tosh 2015: 80

ingen tvil om at byens andre aviser også følte på et press fra okkupasjonsmaktene, som også Haugesunds Dagblads redaktør Peter Valvik bekrefter i et brev til Riksadvokaten i 1945. I brevet forteller Valvik at byens redaktører hadde daglige møter med den tyske øverstkommanderende den første tiden.¹² I tillegg valgte representantskapet i Haugaland Arbeiderblad å legge ned driften i februar 1941 på grunn av at tyskerne krevde et folkeforbryterisk perspektiv i en rettsak mot en motstandsgruppe i Haugesund.¹³ Dermed må man være oppmerksom på at de aktuelle avisene kan ha tilbakeholdt informasjon eller gitt uriktig informasjon som følge av press fra tyskerne. Dette kunne også gjelde omtalelser av idrettsbegivenheter i okkupasjonsårene. Jeg ser på det som en stor fordel at det fantes flere aviser i perioden, da man kan sette kilden opp mot hverandre, og det kan styrke troverdigheten. Samtidig kan flere aviser gi forskjellige synsvinkler i samme periode. Senere i krigen ble avisene slått sammen til ett felles organ, Haugesunds-Pressen i 1943, uavhengig av hvilket partitilhørighet de hadde. De kan da ha vært delvis preget av sine «partifarger». Når Haugesunds-Pressen startet å gi ut sine aviser i januar 1943, omtaler de ikke den lokale idrettsbevegelsen, bortsett fra noen mindre NTB notiser fra områder utenfor min geografiske avgrensning. Dette er fordi idrettsstreiken var startet.

1.6.2 Klubbarkiver

I klubbenes arkiver kan man i mange tilfeller finne et mangfold av ulike kilder, deri blant protokoller. En protokoll er et møtereferat fra offentlige og private institusjoner, organisasjon styrer, eller andre aktører.¹⁴ Protokoller kan brukes for å få et inntrykk av hva aktørene, for eksempel styret i Djerv 1919, mente som helhet, da det var under disse møtene man prøvde å komme til en enighet om retningslinjer. For eksempel hvilke vei skulle Djerv 1919 og deres medlemmer skulle gå. Skulle de delta i idrettsstreiken eller skulle stå på tyskernes og NS sin side? På grunn av en protokoll sier noe om et styre eller en organisasjon, er protokoll ikke det beste alternativet til å si noe om hva enkeltpersoner mente og hvilket standpunkt de hadde til spesielle spørsmål eller konflikter som ble tatt opp under møtet. For eksempel ville en dagbok eller privat korrespondanse fungert bedre til å si noe om hvilket standpunkt og meninger enkeltpersoner hadde. I Protokollene inngår også årsberetninger.

¹² Vormedal 2013: 135-136

¹³ Bjørnson 2004: 589

¹⁴ Persvold 2018

Disse forteller om året eller sesongen som var, eller i noen tilfeller over lenger tid, som for eksempel femårsberetning. Disse tar opp hendelser som har funnet sted og man får et innblikk i hvordan aktørene oppfattet disse hendelsene. På mange måter oppsummerer de hvilke konsekvenser hendelser har hatt for klubben og hva som har «rørt» på seg. I disse tilfellene brukes kilden som beretninger da de forteller noe om fortiden.

Protokoller er ofte signert av personene som var tilstede. Dette gir protokoller som kilde en større legitimitet fordi de tilstedeværende har bekreftet at innholdet stemmer.¹⁵ Det er dog i noen tilfeller underskrevet med kun «Styret». Men dersom det er underskrevet med navn forteller dette oss om hvilke aktører der var til stede. En av de større utfordringene med protokoller som kilder, er som sagt at de ikke forteller noe om hva enkeltpersoner mener eller står for, og at det kan foregå mye spill bak kulissene som ikke blir dokumentert.¹⁶ I noen tilfeller, har det dog kommet personlige uttalelser i avisene, eller uttalelser ved møter som avisene har fanget opp.

Særlig i fotballklubbens arkiver finner man «oppmannsrapporter». I disse står det som regel hvor mange tilskuere som var til stede, hvem som var dommer, og hvilke spillere laget stilte med, samt resultatet i kampen. I tillegg presiserer rapportene når og hvilken serie kampen ble spilt i. Disse har vært til god hjelp til å drøfte oppslutningen rundt idretten, med tanke på publikum. Men disse kildene forteller oss ikke noe om rammene rundt kampen. Dermed fungerer avisene som et godt supplement til denne kilden. Ved å bruke oppmannsrapporter sammen med avisreferater gir de et helhetlig bilde av hendelsen, da journalisten ofte kommenterte forholdene rundt den aktuelle kampen.

Noen av de aktuelle klubbene skrev egne medlemsblad. Disse skulle hjelpe økonomien og gi medlemmene et godt og interessant lesestoff. Disse bygget ofte på intervjuer av egne medlemmer og i noen tilfeller formenn i andre klubber i regionen. Blant annet utga Haugesund Idrettslag og Djerv 1919 medlemsblader før og etter krigen. Det er dog ikke alle som omhandler krigsårene, men i noen tilfeller er det blitt gjort intervjuer med aktive medlemmer under krigen som forteller sin historie i ettertid. Disse er gode kilder på grunn

¹⁵ Kjeldstadli 2013: 176

¹⁶ Kjeldstadli 2013: 176

av at de ofte tar for seg enkeltmennesker og man får et innblikk i deres oppfatning av hendelser. Ofte var det styremedlemmer og «klubbveteraner» som var intervjuobjektene. Mye av det samme finner man i jubileumsskrifter, bare at disse tar for seg hele klubbens historie. Men i prinsippet bygger kildene på intervjuer med sentrale medlemmer. Disse har i mange tilfeller fungert som erstatning, der arkiver ikke har vært tilgjengelig av ulike årsaker.

Klubbarkivene byr på flere praktiske utfordringer. Etter gjennomgang av de arkivene jeg har fått tilgang til er det flere «hull» og mangler. Dette kommer av at arkivene ikke er blitt ordentlig ivaretatt eller gått tapt, for eksempel under flytting av klubblokaler og opprydninger. I tillegg spiller konteksten kildene ble skapt i en stor rolle. Det kommer frem i jubileumsboken til Djerv 1919 at flere sider i protollen fra krigsårene er revet ut og har ikke kommet til rette siden. Dette skyldes at man i krigsårene måtte være forsiktige med hva man skrev, da dette kunne skade klubben. Dette spiller også en rolle i de kildene som fortsatt er tilgjengelig, med tanke på at sannheten kan ha blitt «pyntet» på for å unngå konsekvenser dersom tyskerne skulle komme over arkivene. I Visnes Fotballklubb leverte klubben inn alle dokumenter til politiet i 1941 og det er dermed lite materiale fra krigsårene. Når man er bevist over utfordringene klubbene sto ovenfor må man i mange tilfeller lese litt mellom linjene. Et godt eksempel finner man i Haugesunds kajakklubb som kaller tyskerne «Våre beskyttere» og samtidig som de uttrykker misnøye ovenfor den nye makten.

Arkivene bærer preg av å ikke være organisert. Arkivene er ikke organisert på samme måte som på arkivverket, nasjonalbiblioteket og andre lignende institusjoner, der det som regel er organisert etter: Arkiv, serie, stykke, boks, mappe. Dermed vil henvisningen i fotnoter, så lang det lar seg gjøre, i denne oppgaven fremstilles på denne måten: «Tittel på dokument/ark dato/år» i «Navn på eventuell perm, boks eller protokoll» i «arkiv». For eksempel: året 1943, i protokoll 4/70 i Haugesund kajakklubbs arkiver. På denne måten skal det være enklere for leseren å sporke kilden som er brukt.

1.6.3 Litteratur

For å forklare utviklinger og hendelser i idrettsbevegelsen nasjonalt har det blitt brukt flere sekundærkilder. I stor grad har oversiktsverkene «*Skjebnekamp*», «*idrett for alle*» og bind 2 av «*norsk idretts historie*» vært sentrale. Disse bøkene brukes først og fremst for å si noe om

forholdene i idretten på landsbasis og hvordan idrettstoppene forholder seg til okkupasjonsmaktene, hvilke linjer de førte og hvilke valg som blir vedtatt i overordnede forbund. Disse bøkene har ikke omtalt Haugalandet i noe særlig grad, men brukes også for å avdekke ulikheter og likheter mellom idretten nasjonalt og lokalt og ikke minst til forklare flere fenomener som oppstod. Videre må historie bøker fra andre idrettskretser trekkes frem. Dette gjelder særlig «*Idrettens historie i Rogaland*». Den tar for seg hvordan idretten i Rogaland utvikler seg samt hvordan Rogaland Arbeideridrettskrets og Rogaland Distriktslag for idrett, som idretten på Haugalandet inngår i, handlet og hvilke utfordringer de stod ovenfor under krigsårene. Informasjonen som kommer frem i boken passer inn i oppgaven av flere årsaker. For det første var idretten på Haugalandet tilknyttet organisasjonen og la mye av grunnlaget for hvordan idretten lokalt handlet i krigsårene. I noen tilfeller blir Haugalandet omtalt i boken, men da for å statuere eksempler. «*Idrett i Sør*» og «*Fra Hav til Hei*» er sentrert i Aust-Agder og Vest-Agder. Mye av informasjonen som man finner i disse brukes for å sammenligne og kontrastere med Haugalandet. For eksempel ble idretten i Kristiansand utsatt for et langt større press enn hva det ble gjort på Haugalandet.

Metoden i prosjektet «idrett på Haugalandet under okkupasjonen 1940-1945» består i all hovedsak av kvalitativ metode. Dette innebærer å analysere og tolke kilder for å finne mening og informasjon i disse. Oppgaven har ikke et klart avgrenset kildemateriale da det ikke finnes et samlet arkiv for idretten på Haugalandet. Sporene må derfor i større grad pusles sammen fra flere primærkilder, som består av materiale fra aktuelle idrettsklubber og datidens aviser.

2.0 Haugalandet og idrettsbevegelsen

I dette kapitlet skal jeg innledningsvis sette Haugalandet på kartet og redegjøre i korte trekk Haugalandets utviklingen. Deretter vil fokuset bli flyttet over på hovedtemaet idrettsbevegelsen. Her skal jeg gå nærmere inn på hvordan idrettslivet utviklet seg i mellomkrigstiden frem til 9. april 1940. Til slutt skal jeg drøfte hvorvidt det var en splittelse mellom borgeridrett og arbeideridrett på Haugalandet og hvor markant denne var?

2.1 Kort om Haugalandet

Haugalandet er halvøya mellom Boknafjorden i Rogaland fylke i sør og Bømlafjorden, Hardangerfjordens ytre del, i Vestland fylke i nord. Haugalandet i dag er delt inn i kommunene Haugesund, Karmøy, Utsira, Bokn, Tysvær, Vindafjord, som til sammen utgjør 1402 km² og litt over 100 000 innbyggere. Haugesund kommune fungerer som det naturlige sentrumet for hele halvøya.¹⁷

Haugesund har en kort historie. På midten av 1800-tallet fantes ikke byen Haugesund, området var et strandsted med kun 149 innbyggere som var en del av Torvastad Prestegjeld. Haugesund var i utgangspunktet kun et uttrykk for området oppkalt etter gården Hauge og sundet. Først i 1854 ble strandstedet skilt ut som eget ladested fra Torvastad og ble til byen Haugesund. Loven bestemte at en grensekommisjon snarest skulle trekke opp grensene for Haugesund samt å opprette eget herredsstyre. Videre i 1866 fikk Haugesund kjøpstadstatus, dette innebar at byen fikk rett til å drive handel. Med andre ord fikk Haugesund bystatus. Allerede i de påfølgende årene etter 1854 hadde byen fått egen bank og tollkontor, brannvesen, skole og sykehus. Dette utgjorde til slutt byens sentrum. Haugesunds tilblivelse skyldes de store sildeforekomstene og det nye næringslivet samt at det var et sårt behov for en ny by mellom bysentrene Bergen og Stavanger.¹⁸ Byens grenser ekspanderte ytterligere i 1911 da en del av Skåre Kommunes innbyggere ble innlemmet i byen. I 1956 ble resten av Skåre innlemmet og i 1965 fikk Haugesund sine nåværende grenser da Vibrandsøya nord i Karmsundet ble overført fra Torvastad, som ble en del av nye Karmøy kommune. Byen grenser nå til Sveio kommune i Vestland, Tysvær og til Karmøy i Rogaland.¹⁹

¹⁷ Thorsnæs 2020

¹⁸ Østensjø 1958: 9 & Hammersborg 2003: 15 & 20.

¹⁹ Thorsnæs 2019

På kort tid opplevde byen en sterk befolkningsvekst. Da byen ble skilt ut i 1854 var det ca. 1000 innbyggere og da byen fikk kjøpstadstatus bodde det 3200 mennesker i byen. Videre i 1910 var det 9100 innbyggere og i 1930 var det 16 600 innbyggere. Den kraftige veksten mellom 1910 og 1930 skyldes byutvidelsen i 1911. Den periodevis svake veksten i innbyggertallet skyldes en stor grad kommunens trange grenser. Det har resultert i at boligbyggingen foregikk utenfor bygrensene.²⁰ I 1946 hadde byen 18 400 innbyggere.²¹

Karmøy har en mye lengre og variert historie enn Haugesund. Riktignok ble dagens Kommune opprettet 1965 da den ble slått sammen av herredskommunene Åkra, Stangaland og Skudenes, samt store deler av herredskommunene Torvastad og Avaldsnes og ladestedene Kopervik og Skudeneshavn. Kopervik fungerer i dag som administrasjonssenter.²² Karmøy Kommune utgjør i dag den mest befolkningsrike kommunen på Haugalandet med 42 272 innbyggere.²³ På lik linje som Haugesund opplevde Karmøy en sterk befolkningsvekst. Alle kommunene med unntak av Avaldsnes opplevde en vekst i perioden 1900-1920. Årsaken til denne økningen er først og fremst knyttet til fødsels og dødsraten, og i tillegg spiller tilflytninger en viktig rolle. Både fiskeriene og tiltakende industrialisering medvirket til dette.²⁴ I 1946 var det samlede folketallet på Karmøy passert 19 000 innbyggere.²⁵

2.2 Haugalandets næringsliv

Næringslivet i Norge og verden i mellomkrigstiden opplevde en omveltning og sees på som en overgangsfase. Et nytt teknologisk mønster var kommet til syne etter første verdenskrig som førte til overganger i næringslivet. I 1925 var jordbruk, skogbruk og fiske viktige næringsveier og sysselsatte 35 prosent. Imidlertid vokste industriproduksjon frem, særlig langs kysten. I tillegg bedret utenriksøkonomien seg og for første gang i det 20. århundret eksporterte nordmenn mer enn de importerte. Særlig gjaldt dette innen skipsfarten, som i

²⁰ Thorsnæs 2019

²¹ Vormedal 2013: 246

²² Thorsnæs 2019 (Karmøy)

²³ Statistisk sentralbyrå 2020

²⁴ Fyllingsnes 2014:118-119

²⁵ Vormedal 2013: 248

midten av 1920-tallet gikk igjennom en modernisering av flåten. Dette førte til at fraktinntektene doblet seg på 30-tallet. Særlig vellykket var satsingen på frakt av olje i moderne tankskip drevet med dieselmotorer. Ved utgangen av mellomkrigstiden stod Norge med verdens mest moderne handelsflåte.²⁶

Haugalandet opplevde også overganger i næringsstrukturen i mellomkrigstiden. Siden starten har Haugesunds næringsliv vært basert på havets næringer. Haugesund har nesten utelukkende vært avhengig av sildefiskeriene og skipsfarten. Da denne næringen ble rammet fikk den store ringvirkninger også på land. Industrien i byen var avhengig av at byens dampskipsflåte og fiskeflåte var i drift. På grunn av etterdønningen fra første verdenskrig ble store deler av flåtene satt i opplag. Dette førte naturligvis til unødvendige kostnader for rederiene og lite arbeid til fiskerne, men også mindre oppdrag til bedriftene på land.²⁷ Slik var det også på Karmøy, hvor fiske var en sentral næring i mellomkrigstiden.²⁸ I særlig grad gikk det hardt utover sildeoljefabrikkene, tønnefabrikkene og verkstedene. Fisket var lenge den primære næringen i Haugesund og Karmøy, men i mellomkrigstiden vant skipsfarten frem. Med andre ord endret næringsstrukturen seg i byen. Dette førte til en synkende sysselsetting på land men et økende antall sjømenn. Til tross for tonnasjeøkning og modernisering av flåten ble det en arbeidsledighetskrise. Årsaken til dette var at Haugesund gikk fra å være en sildeby til å bli en serviceby. Sildeindustrien hadde «skrumpet sørgelig inn» uten at de nye skipene kunne gi tilstrekkelig arbeid til de arbeidsledige.²⁹ Endringene i fiskeindustrien i Haugesund fikk også innvirkninger på Karmøysamfunnet, på grunn av mange Haugesundsrederier ansatte fiskere fra Karmøy, som igjen ble påvirket av konkursene som rammet fiskeindustrien. I 1940 var Haugesund landets fjerde største skipsfartsby og hver femte arbeidstaker over 15 år var sjømann. Det samme gjaldt kommunene Kopervik og Skudeneshavn på Karmøy.³⁰

Tabellen nedenfor viser at på Karmøy stod fiske og jordbruk fortsatt som sentrale næringsveier, med unntak av kommunene Kopervik og Skudeneshavn. På Åkra og I

²⁶ Lange 2015

²⁷ Bjørnson 2004: 143

²⁸ Fyllingsnes 2014: 199

²⁹ Aase 2002: 70

³⁰ Vormedal 2013: 245

Skudenes, Stangeland, Avaldsnes og Torvastad sysselsatte fisket og jordbruket de fleste menn over 15år. Men man ser fortsatt at skipsfartsnæringen, og håndverk og industri har sysselsatt en del av befolkningen.³¹ Etter å ha vært gjennom Haugalandets historie i grove trekk skal vi nå vende oss mot idrettsutviklingen med særlig henblikk på de siste tiårene før krigen. Hvor sterkt stod idretten fram mot andre verdenskrig på Haugalandet?

Tabell 1: Yrkesstatistikk 1946 menn over 15 år.

Kommune:	Bønder	Fiskere	Sjømenn	Industri- Arbeidere	Handel	Befolkning i 1946
Haugesund	1%	2%	22%	36%	10%	18 407
Kopervik	1%	11%	19%	30%	10%	1 711
Skudeneshavn	2%	24%	21%	25%	5%	1 310
Avaldsnes	37%	11%	11%	22%		3 835
Stangeland	21%	28%	11%	20%		1 872
Åkra	7%	60%	8%	11%		3 808
Skudenes	28%	38%	8%			3 196
Torvastad	27%	17%	10%	25%		2 343

Kilde: Vormedal 2013: 249

2.3 Først skyttersak, så turn

Idrettsbevegelsen på Haugalandet begynte med skytterlagene. Allerede i 1863 ble Haugesund Skytterlag stiftet, bare ni år etter at byen hadde fått ladestedstatus.³² På Karmøy oppstod Skudeneshavn Skytterlag i 1881 og Vormedal skytterlag i 1887, og også Utsira fikk et skytterlag i 1888, men disse døde hen etter et par års drift.³³ Skytterlagene ble umiddelbart medlem av «Centralforeningen for Legemsøvelser og Vaabenbrug», som var stiftet i 1861. Dette var den første landsdekkende organisasjon for idrettsaktiviteten i Norge og er forløperen til dagens Norges Idrettsforbund. Organisasjonen og idretten hadde et folkehygienisk preg over seg på denne tiden, hvor forbundets mål var å fostre gode forsvarsmenn ved å utbedre ferdigheter i legemeøvelser og våpenbruk blant alle

³¹ Vormedal 2013: 248-251

³² Sternhoff 2004: 10

³³ Fjeld 1979: 111-112

samfunnsklasser.³⁴ Foreningen hadde med andre ord en dobbeloppgave, «legemeøvelser» og «våpenbruk». Det oppstod dog en strid i topporganisasjonen, som i bunn å grunn gikk ut på hva idrettens formål var. De fleste idrettsfolk ønsket å utvikle «legemeøvelser» uten tanke på utenforliggende hensyn. De ble holdt igjen av ledere i Centralforeningen, som ønsket å koble idrett til andre formål. Splittelsen startet allerede på 1880-tallet, og resulterte i en nyordning i 1893 som var besluttet av Stortinget. Den gikk ut på at «Legemeøvelser» og «våpenbruk» skilte lag hvor den tidligere Centralforening opererte videre under navnet «Centralforeningen for udbredelse av Idræt» og Det frivillige skyttervesen ble opprettet.³⁵

Samtidig som skytterlagene fikk en sterk vekst på slutten av 1800-tallet og gikk i spissen for en samling av idrettslivet i Norge, ble turn og andre idretter mer og mer populært i Norge. På Haugalandet var det turn som vant frem. Det var først etter at Norges Gymnastikk- og Turnforening ble stiftet i 1890 at Haugesund fikk sin egen turnforening. Det var flere grunner til at Gymnastikk- og Turnforeningen ble opprettet. En av grunnene var at de ga bedre muligheter for å spre propaganda om turnsaken.³⁶ Haugesund Turnforening ble stiftet samme år etter at noen turnere fra Østlandet og Sørlandet holdt en kort oppvisning i Haugesund i 1890. Opptreden vakte stor oppmerksomhet i byen og inspirerte noen Haugesundsgutter til å opprette turnforeningen, med skipsreder Sigvart Rasmussen som den første formann og banksjef Peder Haug som nestformann.³⁷ På Karmøy er det vanskelig å slå fast når turn fikk sitt gjennomslag, men i et leserinnlegg i *Karmøy-Posten* i 1917 ble det slått fast: «Her i Kopervik har man gang paa gang startet turnforeninger, men disse har efterhvert dødt bort paa grund av forliten interesse».³⁸ Dermed stod Haugesund alene med to organiserte foreninger, Haugesund skytterlag og Haugesund Turnforening i 1890.

Haugesund Turnforening var grunnlaget for idrettsbevegelsen i Haugesund. På programmet var det ikke bare turning, men også flere andre aktiviteter og øvelser, og fungerte nærmest som et lokalt idrettsforbund. Det ble forsøkt opprettet egne idrettsgrener i turnforeningen og utenfor flere ganger, men de fleste fikk ikke nok grobunn til å utvikle seg. Friidretten

³⁴ Goksøy 2010: 23-24

³⁵ Olstad & Tønnesson 1986: 93 & 106-107

³⁶ Olstad & Tønnesson 1986: 41

³⁷ Haugesund Turnforening 1950: 12

³⁸ Fyllingsnes 2014: 271

derimot, fikk stor oppslutning innad i foreningen og turnforeningen la til rette for kulestøt, spydkast, stavsprang og hekkeløp. Etter hvert ble det satt opp trening og konkurranser allerede på 1890-tallet. Fra 1900 var friidrett fast program i foreningen men det oppstod imidlertid misnøye rundt arbeidet med friidretten i foreningen, og friidrettsutøverne brøt med foreningen og stiftet «Haugesunds Nye Idrætslag» i 1906, som senere tok navnet Haugesunds Idrettslag.³⁹

2.4 Fra eliten til allmuen

Idretten var lenge for dem som var plassert høyt på den sosiale rangstigen, de som både hadde fritid og økonomiske midler.⁴⁰ Både Haugesund Turnforening, Haugesund skytterlag og Haugesund Idrettslag ble ledet av personer fra byens borgerskap.⁴¹ Dette skyldes at den største gruppen av Norges yrkesaktive, som også gjelder på Haugalandet på starten av 1900-tallet, var i utgangspunktet bønder og fiskere. Disse yrkesgruppene måtte tilpasse arbeidet sitt etter naturens gang og kunne ikke slutte klokken fire eller fem for også gå på trening.⁴² Rundt første verdenskrig fikk idretten en større oppslutning hos allmuen. Dette skyldes først og fremst at det ble innført 10-timers arbeidsdag i 1915 og senere 8-timers arbeidsdag i 1919. Dette ga befolkningen mer fritid og flere idrettsklubber og -grener ble opprettet.⁴³ På mange måter fungerte perioden 1914 til 1918 som en overgangsperiode for idretten, hvor flere idretter vokste frem utover 1920- og 1930-tallet, altså frem mot andre verdenskrig.

Friidretten fanget interessen til en del Karmøybuer. Friidretten gjorde faktisk sitt inntog så tidlig som på 1910-tallet, men mangel på idrettsanlegg kombinert med næringsstrukturen som bestod av et flertall fiskere og bønder, var det vanskelig å få noe særlig oppslutning. Først rundt 1918 ble det drevet rutinemessig friidrett på Karmøy, opprinnelig i Avaldsnes kommune. Men det var i Kopervik friidretten fikk størst oppslutning. Friidretten la også grunnlaget for og var hovedaktiviteten i Kopervik idrettslag som ble stiftet i 1924.⁴⁴ Klubbens første formann, Osvald Kallevig, forteller at de hadde et samarbeid med Haugesund

³⁹ Melkevik 1994: 32

⁴⁰ Melkevik 1994: 33

⁴¹ Bjørnson 2004: 504: fra borgerskapet skipsrederne H.M Wrangell, B. Stolt-Nielsen, Sigvart Rasmussen og byggmester Sørensen

⁴² Goksøy 2010: 23

⁴³ Fyllingsnes 2014: 272

⁴⁴ Fyllingsnes 2014: 274

Idrettslag hvor de fikk låne klubbens statutter, samt at Kallevig ofte syklet til Haugesund på trening for å lære av Haugesunds Idrettslag.⁴⁵

Fotball ble en populær fritidssyssele på Haugalandet. I Haugesund ble det gjort flere forsøk på å opprette en egen fotballklubb, men la ned etter noen års aktivitet og bar preg av å ikke være organisert, heller en vennegjeng som spilte fotball. Det var først i 1916 at Haugesund fikk sin første ordentlige fotballklubb, det var Sportsklubben Vard.⁴⁶ På Karmøy slet klubbene å få en fast posisjon i samfunnet og flere klubber ble forsøkt stiftet men så forsvinne etter noen år. Dette skyldes trolig at den store andel av befolkningen fortsatt drev jordbruk og fiske. Dette kan være medskyldig i at det fortsatt var dårlig organisert og moderat aktivitet i klubbene utover 1920-tallet.⁴⁷ Først i 1928 fikk Karmøy et eget velorganisert fotballag. Det skjedde når det ble opprettet en egen fotballavdeling i Kopervik idrettslag.⁴⁸

Sammen med den økende interessen for idrett i Haugesund, kom også kommunen på banen. I 1918 ble det nedsatt en komité for å løse spørsmålet om en kommunal idrettsplass, med ildsjelen Bernhard Sørensen i spissen. Sørensen, med bakgrunn i friidretten og turnidretten, var en viktig pådriver for idrettsmiljøet i Haugesund. Han var mannen bak reisingen av turnhallen i 1914, opprustningen av Barneparken til Idrettsformål og nå kommunal idrettsplass.⁴⁹ 17. Mai 1920 ble «Haugesund kommunale idrettsplass» innviet, som er forløperen til dagens Haugesund Stadion. Idrettsplassen fungerte som et samlingspunkt for byens sportsinteresserte og ble brukt av Djerv 1919, Sportsklubben Vard, Sportsklubben av 1918 og Haugesunds Idrettslag.⁵⁰ Med andre ord kan man si at tilbudet ble bredere og nådde ut til flere av byens innbyggerne og idrettsklubber.

2.5 Idretten på Haugalandet i Norges Landsforbund for Idrett

Som tidligere nevnt var idretten samlet under Centralforeningen for Legemsøvelser og Vaabenbrug, som senere skilte lag og skiftet navn til Centralforeningen for Udbredelse af

⁴⁵ Flatebø 1984: Innledende Intervju med Osvald Kallevig i Kopervik Idrettslag gjennom 60 år

⁴⁶ Henden 2008: 13-14

⁴⁷ Fyllingsnes 2014: 273

⁴⁸ Flatebø 1984: 45

⁴⁹ Sternhoff & Thorsen 2006: 21

⁵⁰ Henden 2008: 15

Idræt i 1893. I starten av 1900-tallet ble det også opprettet en del særforbund for enkelte idretter, som for eksempel fotballforbundet og friidrettsforbund. Imidlertid fortsatte det en strid mellom særforbundene og Centralforeningen om idrettens formål, som førte til at idretten nok en gang ble «samlet» under et nytt overbygg, Norges Riksforbund for Idrett i 1910. Da var det allerede ni særforbund.⁵¹ I 1919 ble idretten atter en gang omorganisert, og ble varende helt til krigens slutt, som også lagene på Haugalandet ble en større del av. Dette har naturligvis også en sammenheng med at det skjedde et oppsving i den idrettslige aktiviteten rundt samme tid.

Den endelige utformingen av en ny idrettsorganisasjon skulle overlates til et «idrettsting», som var det første av sitt slag. Idrettstinget bestod av representanter fra særforbundene og centralforeningen. Etter mye om og men, tapte centralforeningen sin stilling og resulterte i at et nytt idrettsforbund ble opprettet, Norges Landsforbund for Idrett (NLI), i 1919. Det nye forbundet innførte et nytt organisasjonsledd basert på geografiske grenser, som den gang ble kalt distriktslag.⁵² Dermed var idretten på nytt samlet under ett overbygg, med både særforbundene og distriktslag samlet i en organisasjon. Til forskjell fra de tidligere organisasjonene, fikk denne en langt lengre levetid.

Det tok ikke lange tiden før idretten i Rogaland fikk sitt eget overbygg, den gang med navnet Rogalands distriktslag for Idrett, som igjen var underlagt Landsforbundet for Idrett. Det var dog ikke Landsforbundet som var det ledende element når det kom til videreutvikling. Det var Distriktslaget som styrte den. Faktisk ble distriktslaget i Rogaland konstituert to måneder tidligere, «foranlediget» av Stortingets beslutning om den nye idrettsorganisasjon.⁵³ Allerede i det første året, meldte flere klubber og lag fra Haugalandet seg inn i den nye topporganisasjonen. Totalt var det 18 foreninger med tilsammen 2623 medlemmer som var innmeldt på forhånd. Innen det første driftsåret ble flere lag opptatt og distriktslaget hadde nå 26 foreninger og 3029 medlemmer. Fra Haugalandet var følgende lag innmeldt i 1920:

⁵¹ Thorsnæs & Olsen Sæle 2021

⁵² Goksøy 2010: 82

⁵³ Melkevik 1994: 52

Tabell 2: Idrettslag fra Haugalandet i Rogaland Distriktslag for idrett i 1920

Klubb:	Medlemmer:	Kommune:	Innmeldt:
Haugesunds Idrætslag	216	Haugesund	Forhåndsinnmeldt
Haugesunds Roklubb	60	Haugesund	Forhåndsinnmeldt
Haugesund Turnforening	388	Haugesund	Forhåndsinnmeldt
Sportsklubben Vard	65	Haugesund	Forhåndsinnmeldt
Kopervik Turn- og idrettslag	48	Kopervik	Første driftsår.
Haugesunds Turnforening sportsparti	38	Haugesund	Første driftsår.
Djerv 1919 ⁵⁴	40*	Haugesund	Januar 1921.

Kilde: Melkevik 1994: 55-56

Idretten på Haugalandet hadde en god oppslutning. Sammenlignet med de andre lagene i distriktslaget troner Haugesund Turnforening toppen med flest medlemmer i 1920. Tett bak lå Stavanger Turnforening. Samtidig innen det første driftsåret, var 6 av 26 foreninger i Rogaland Distriktslag fra Haugalandet. Ut ifra distriktslaget medlemstall på 3029 personer utgjorde foreningene på Haugalandet 815 av det totale medlemstallet. Dette viser til at idretten i Haugesund stod sterkt, mens idretten på Karmøy henger litt bakpå. Å få full oversikt over medlemsmassen lar seg i praksis ikke gjøre, ettersom at personer kan vært med i en eller flere foreninger på samme tid.

2.6 Sosiale og politiske motsetninger

Den nye organisasjonen fikk dog ikke drive sin virksomhet knirkefritt. Det oppstod imidlertid en ny strid som skulle prege idrettslivet i Norge og Haugalandet utover 1920-tallet og frem til krigen. Etter arbeidstidsloven ble innført i 1915 og 1919 hadde det strømmet mange arbeidere til idretten. I tillegg hadde arbeiderbevegelsens organisasjoner blitt mer innflytelsesrike og mer politisk radikale. Blant annet hadde den russiske revolusjonen i 1917 inspirert arbeiderbevegelsen og viste at det var mulig å erobre samfunnsmakten uten å gå

⁵⁴ Sørensen 1949: 11 & 14. Djerv 1919 ble ikke innmeldt før Januar 1921, igjennom Rogaland Fotballkrets. Medlemstallet i Djerv 1919 står ikke skrevet i idrettens historie i Rogaland og er hentet fra Djerv 1919s jubileumsskriftet fra 1949.

via parlamentariske organer.⁵⁵ Disse kreftene innen arbeiderbevegelsen begynte rundt 1920 å arbeide for en egen arbeideridrett. Der målet var å arbeide for «kommunismens utbredelse blant idrettsfolkene» og styrke arbeiderklassens revolusjonære kampkraft.⁵⁶ På mange måter skulle idrett drives politisk og fungere som et hjelpemiddel til å mobilisere arbeiderklassen.

Ideen om et eget arbeideridrettsforbund ble realisert i 1924 og Arbeidernes Idrettsforbund (AIF) ble stiftet etter først å ha forsøkt å forhandle innad i Landsforbundet for Idrett uten å lykkes. Etter at AIF ble stiftet ble det gjort forsøk på samhandlinger der begge parter kom med krav og motkrav for en eventuell sammenslåing, men dette ble ikke realisert og førte til et brudd mellom begge partene som beveget seg lenger fra hverandre. I perioden 1924 til 1936 var det ingen idrettslig kontakt mellom fløyene.⁵⁷ Allerede fra starten i 1924 var bare noen få lag i Stavanger som var tilsluttet AIF. Men det var først etter etablering av Rogaland Arbeideridrettskrets i 1927 det ble større oppslutning rundt arbeideridretten og hadde en jevn flyt av nye medlemmer i årene etter. I 1940 omfattet kretsen 26 lag og 4000 medlemmer.⁵⁸ Av de 26 lagene som eksisterte i 1940 var det kun ett som befant seg på Haugalandet.⁵⁹

Dessverre er det lite nedskrevet om Haugesund Arbeideridrettslag (Haugesund AIL). Man vet ikke nøyaktig når laget ble stiftet, men i bladet «*Arbeideridrett*» kommer det frem at klubben ble tatt opp i AIF 8. Mai 1933.⁶⁰ Trolig ble klubben stiftet i 1932 eller samme år som de ble tatt opp forbundet. At klubben ble stiftet så sent i forhold til andre lag i Rogaland har nok en sammenheng med at Arbeiderpartiet overtok ledelsen i forbundet i 1929 og arbeidet mer målrettet mot å få i gang arbeideridrettslag rundt i landet.⁶¹ Klubben drev flere typer idrett. Dette var en generell holdning i AIF, hvor det skulle være et solidarisk samspill mellom «rike» og «fattige» idretter. Alle idrett skulle samles i en organisasjon. Derfor var det få

⁵⁵ Olstad & Tønnesson 1986: 205

⁵⁶ Goksøy 2010: 95

⁵⁷ Goksøy 2010: 96

⁵⁸ Melkevik 1994: 81 & 78

⁵⁹ Larsen 1979: 209

⁶⁰ Arbeideridrett 15. mai 1933

⁶¹ Agøy 2008: 10

arbeideridrettslag som var spesialisert innen en sport.⁶² I 1936 kunne klubbens formann Ola J. Kolstø fortelle at klubben skulle omfatte fotball, sykling, boksning, svømming og friidrett. Dette var typiske arbeideridretter fordi de var billige å drive. Klubben hadde da 72 medlemmer.⁶³ Den til dels svake oppslutningen i arbeideridretten i Haugesund skyldes trolig at det ikke fantes noen stor gruppe fast ansatte industriarbeidere i byen, ergo en svak arbeiderklasse. Næringslivet var preget av sesongarbeidere og løsarbeidere og undersysselsatt deler av året.⁶⁴ Som igjen kommer av det store antall sjømenn i mellomkrigstiden.

Selv om Haugesund AIL ikke fikk en stor oppslutning, var det flere arbeidere som var medlem i de allerede eksisterende idrettslagene på Haugalandet. Blant annet ble Djerv 1919 sett på som en arbeiderklubb, der laget i noen tilfeller slet med å stille lag, på grunn av medlemmene måtte «til sjøs» for å arbeide.⁶⁵ Hvorfor de ikke slo sammen eller hadde noe idrettslig kontakt med Haugesund AIL, kan skyldes at det i de allerede eksisterende klubber, lå fokuset på selve idretten og ikke politikk.⁶⁶ Dermed fungerer Djerv 1919 som et godt eksempel på at arbeidere kunne drive idrett upolitisk, uten å være organisert i AIF, men i NLI. Det var dog sosiale skiller innad i idretten. Striden mellom NLI og AIF førte til at den sosiale bakgrunn avgjorde hvor en idrettsutøver var organisert.⁶⁷ Slik var det også mellom byrivalene Vard og Djerv 1919, hvor Vard ble sett på som «snobbeklubb» og Djerv 1919 som «arbeiderklubb». Djerv-veteranen Sverre Sørhus ønsket å melde seg inn Vard, men fikk høre «Du må minst være kontorsjef for å spille i den klubben!» av en kamerat.⁶⁸ Dermed endte han opp i Djerv 1919 i istedenfor. Det er ikke utenkelig at dette kan være tilfellet i andre idrettsklubber, særlig ved de eldste klubbene hvor idretten i utgangspunktet var forbeholdt borgerskapet.

Frem til 1936 var det full idrettslig isolasjon mellom idrettsforbundene. Idrettsforliket i 1936 spilte en svært viktig rolle for å føre forbundene tettere sammen. Kort sagt gikk forliket ut på

⁶² Melkevik 1994: 85

⁶³ «Haugesunds idrett 1936» i «Haugesunds IL småtrykk» på Haugesund Folkebibliotek

⁶⁴ Bjørnson 2007: 99

⁶⁵ Fjon 1999: 24

⁶⁶ Goksøy 2010: 95

⁶⁷ Goksøy 2010: 96

⁶⁸ Hagland 1946: 36

at forbundene skulle stå likt på alle områder, ikke ha anledning til å strides med hverandre og være «partipolitisk nøytrale». Men på tross av ønsket for en samling var stor blant idrettsutøverne generelt, svevde det i midlertidig tvilsomhet hos fløyenes ledere. For noen var det utenkelig å vanne ut arbeideridretten i et fellesskap med de borgerlige og for andre var det uaktuelt med et samarbeid.⁶⁹ Tilsynelatende hadde Haugesund AIL sterke meninger angående samlingen som sendte en protestuttalelse retning idrettskommisjonen som var opprettet i 1935 i bladet *Arbeidet*:

«Møte i Haugesund Arbeideridrettslag den 1ste mars krever av fagkongressens beslutning i idrettsspørsmålet oprettholdes. Møtet krever ennvidere at den kommisjon som er nedsatt for å forhandle med den borgelige regjering trekkes tilbake. Ingen «våbenhvile» i kampen mot krig og fascisme. Frem for A.I.F.»⁷⁰

Haugesund AIL var en klubb med få medlemmer, men med sterke meninger. Det var trolig derfor det ikke ble spilt noen forlikskamper mellom Haugesund AIL og lag fra borgeridretten før i 1938, på tross av at Vard henvendte seg til arbeideridrettslaget i 1937.⁷¹ Den første forlikskampen i Haugesund ble spilt på Arbeideres dag 1. mai 1938, mellom Haugesund AIL og Vard.⁷² Dette var en markeringen på et samarbeid mellom AIF og NLI også på et regionalt nivå, men det var ikke noen endelig samling av idretten og gikk dermed inn i krigen som en splittet bevegelse.

2.7 En kraftig vekst frem mot krigen

På landsbasis var idretten i en rivende utvikling, særlig i 30-årene. AIF og NLI hadde til sammen omkring 300 000 medlemmer i 1940, henholdsvis 196 000 medlemmer i NLI og 104 000 medlemmer i AIF. Dette er nær en tredobling av medlemsmassen i forhold til 1930 og mer en fire ganger medlemsmassen fra 1919 i NLI.⁷³ Rogaland Distriktslag for Idrett hadde hatt en vekst siden opprettelsen i 1919, men på 30-tallet opplevde distriktslaget en kraftigere vekst. I 1935 var det 58 lag og 5406 medlemmer og i 1940 det 8990 medlemmer fordelt på 71 lag i kretsen.⁷⁴ På Haugalandet var idretten også i vekst. Lenge var det turn og friidrett som stod sterkest som idrettsgren på Haugalandet, etterfulgt av fotballen. Det var

⁶⁹ Goksøy & Olstad 2017: 41

⁷⁰ *Arbeidet* 4. Mars 1935

⁷¹ *Haugesunds Dagblad* 20. Mars 1937

⁷² *Haugesunds Avis* 17. Mars 1938

⁷³ Olstad & Tønneson 1986: 257

⁷⁴ Melkevik 1994: 78

riktignok flere forsøk på å stifte klubber som drev med annen idrett tidligere i mellomkrigstiden. Men det var først utover 1930-tallet befolkningen på Haugalandet fikk øyet opp for andre idrettsgrener og med det ble det stiftet en rekke nye idrettslag, samt at eksisterende klubber la til nye idrettsgrener på programmet.

På Karmøy, hvor utviklingen av idrett ikke var kommet like langt som Haugesund, oppstod det et godt oppsving på 1930-tallet. Skudeneshavn Idrettslag ble stiftet i 1931 med friidrett og boksing. Fotball fikk også et enormt oppsving på 30-tallet og det ble stiftet 3 klubber som drev primært med fotball. Sportsklubben Nord i Torvastad kommune ble stiftet i 1932, Visnes Fotballklubb 1937, og Åkra Idrettslag i 1938.⁷⁵ Det må også nevnes at det fantes en del uorganiserte fotballag, som spilte mot de nevnte lagene på Karmøy blant annet «Kvikk» og «Våra Idrettsforening». Disse klarte aldri å danne et ordentlig grunnlag for videreutvikling.⁷⁶ Haugesund fikk også en ny fotballklubb i 1939, med navnet Haugar. Klubben ble stiftet av en gjeng ungdommer som bestemte seg for å organisere seg etter å fungerte om et gatelag og «farmerklubb» for de to andre lagene i byen i flere år.⁷⁷ Samtlige ble organisert i den borgerlige topporganisasjonen året etter stiftelsesåret. Andre idretter som på mange måter var nytt for haugesunderne var tennis, kajakkspor, svømming, sykling og boksning. Haugesund tennisklubb ble stiftet i 1930, samme år ble Haugesund Cykelklubb stiftet. Haugesund svømmeklubb ble stiftet i 1934, videre i 1935 ble Haugesund kajakkklubb stiftet.⁷⁸ Boksing ble en publikumsfavoritt i Haugesund på 1930-tallet, som både Sportsklubben av 1918 og Djerv 1919 tok opp i sine programmer. Interessen ebbet noe ut før krigen.⁷⁹ Men ble så tatt opp igjen av tyskerne i Haugesund, mer om dette siden.

Disse idrettene fikk en rask oppslutning og de allerede eksisterende lag opplevde en god vekst i medlemstallet utover 30-tallet. Blant annet hadde Haugesund Tennisklubb, etter 5 år i drift rundt 130 medlemmer. Haugesund Svømmeklubb hadde allerede klart å samle 150 medlemmer innen 1936. Haugesund Turnforening hadde mer enn doblet sin medlemsmasse

⁷⁵ Brustad 1953: 131, 153, 164 & 182

⁷⁶ Nordnes 1987: 18-19

⁷⁷ Sportsklubben Haugar 1989: 13

⁷⁸ Haugesunds Avis 4. August 1965

⁷⁹ Bjørnson 2004: 515

fra 388 medlemmer i 1920 til 850 medlemmer i 1936.⁸⁰ Haugesund kajakklubb hadde kommet opp i 300 medlemmer fem år etter stiftelsen.⁸¹ Idretten hadde med andre ord en god utvikling med tanke på både medlemstall og idrettstilbudet igjennom 1930-årene. Sportslig var det Haugesund Idrettslag som markerte seg best. Bare i sesongene 1936 og 1937 tok klubben 8 NM-gull, fire NM-sølv og tre NM-bronse og var uoffisielt den beste foreningen under mesterskapet i 1937. I tillegg fikk klubben sin 3. OL-deltaker i 1936, Eugen Haugland.⁸² Klubben hadde klart å slått seg opp som en av de beste idrettslag i landet.

2.8 Oppsummering

Med dette vokste altså idrettslivet i Haugesund til å innebære en rekke forskjellige idretter. Samtlige nye idrettslag hadde tilknytninger til de borgerlige organisasjonene, og derfor tapte også arbeideridrettslaget på mange måter kampen om posisjon og klarte ikke å rekruttere en stor medlemsmasse. I 1940 var det så få medlemmer igjen i Haugesund Arbeideridrettslag at de nærmest ikke kunne drive videre.⁸³ Haugesund AIL var i kraftig undertall i forhold til den borgerlige idretten i regionen og splittelsen var derfor ikke så markant som i andre steder i landet. Det var riktignok full isolasjon mellom arbeideridretten og borgeridretten på Haugalandet frem til 1938, men dette ødela ikke idrettens utvikling i regionen. Den svake medlemsmassen kom av at den borgerlige siden vokse kraftig og mer eller mindre presset ut arbeideridrettslaget. Kombinert med at det ikke fantes en fast arbeiderklasse og næringsstrukturen i Haugesund og Karmøy, var det dårlige forutsetninger for at et arbeideridrettslag skulle klare å få en sterk posisjon. En siste faktor er at idrettslivet i regionen allerede var i en god utvikling før AIF og arbeideridretten nådde frem til Haugesund og Karmøy på 1930-tallet. Dermed klarte ikke arbeideridretten å bryte den borgerlige utviklingen. Man kan da si at det i utgangspunktet var et skille i idretten på Haugalandet, men det var ikke særlig markant. Haugalandet gikk da inn i okkupasjonsårene med et mangfold av idrettslag med ulike idrettsgrener.

⁸⁰ «Haugesunds idrett 1936» i «Haugesunds IL småtrykk» på Haugesund Folkebibliotek

⁸¹ Vormedal 2010: 18

⁸² Sternhoff 1981:17-18

⁸³ Sportsklubben Haugar 1989: 14

3.0 Krigen kommer

I dette kapittelet skal jeg ta for meg tiden fra 9. April 1940 og frem til nyordningen 22. November 1940. Innledningsvis skal jeg redegjøres for invasjonen lokalt, og hvordan dette påvirket samfunnet inkludert idrettsbevegelsen. Hvilke konsekvenser hadde tyskeres invasjon fikk på idrettsmiljøet? Kapittelet bygger på hvordan idrettsbevegelsen reagerte på inntrengerne. Ble idretten umiddelbart berørt av invasjonen og hva skjedde og hvordan forholdt idrettsmiljøet seg til okkupanten? Jeg vil også undersøke om det ble drevet idrett mellom tyskerne og nordmenn på Haugalandet. Avslutningsvis skal jeg drøfte hvordan forholdet mellom arbeideridrett og borgerlig idrett kom nærmere sammen.

3.1 Krigen kommer til Haugalandet

Mens de strategisk viktige havnebyene ble okkupert 9. april, forløp dagen relativt rolig på Haugalandet. I Haugesund åpnet skolene til vanlig tid og folk gikk til sin vante jobb og sine vante gjøremål. Det som bet seg mest merke i Haugalendingene var den store aktiviteten av tyske fly denne dagen. Det foregikk også noen mindre kamper til sjøs som kunne merkes i Haugesund og på Karmøy. Natt til 9. april lå torpedojageren «Draug» ved kai i Haugesund for å holde oppsyn med skipsfarten gjennom karmsundet. Torpedojageren skjøt tidlig morgen varselskudd mot et tysk handelsskip og senere tok kontroll over det tyske skipet «Mainz» som ikke hadde stoppet etter et varselskudd.⁸⁴ Utenfor Skudenes på Karmøy, lå en tysk ubåt og vokter innløpet til Stavanger. Den umiddelbare nærheten til krigsaktivitetene gjorde at store deler av befolkningen evakuerte til landsteder og gårdsbruk som lå lenger borte fra kysten.⁸⁵

⁸⁴ Fyllingsnes 2014: 323-324

⁸⁵ Vormedal 2013: 18

På Haugalandet hadde ryktene om krigshandlingene begynt svirre. I Haugesund dagblads morgenavis for 9.april var det store oppslag om vestmaktene minelegging og senkning av «Rio De Janeiro» på sørlandskysten. Invasjonen har bare så vidt kommet med nederst i høyre hjørne i form av ubekreftede meldinger om tyskernes ankomst i Oslofjorden hvor det står: «Oslo – Politiet meldte i natt til N.T.B. at det var luftverntilstand i Oslo. Hele byen ligger i mørke. Det sies at der er kamp ute i fjorden. Noget nærmere foreligger ikke enn klokken 1.10.»⁸⁶ Men det var først senere på dagen befolkningen merket krigshandlingene på nært hold.

Kun få timer etter at befolkningen hadde møtt dagen, delvis uvitende om hva som foregikk rundt i landet, fikk elevene i Haugesund fri. Drosjeholdeplassene og rutebilstasjonen ble fullt opp av mennesker som evakuerte på grunn av rykter om et nært forestående bombeangrep. Tyskerne skulle komme senere på dagen. Et siste rykte hevdet at et fremmed fly hadde skutt mot befolkningen i Åkrahamn på Karmøy. Også i avisene ble denne dagen tatt mer alvorlig senere på ettermiddagen. Til venstre er forsiden av Haugesunds Avis, som ble utgitt ettermiddagen og har en helt annen karakter enn

morgenavisen samme dag. I tillegg ble en melding fra luftvern sjefen publisert i avisen. Den oppfordret til at biler måtte stilles til disposisjon ved evakuering, Alle med hus eller hytte på landet måtte melde seg. De som ikke hadde noe sted å evakuere til skulle avvente situasjonen.⁸⁷ Før meldingen om evakuering var besluttet hadde allerede en del folk begynt å forlate byen, og folk fortsatte å forlate byen dagene etter 9. april. Det finnes ikke et

⁸⁶ Grimnes 1984: 64-65

⁸⁷ Bjørnson 2004: 586-587

konkret tall på hvor mange som hadde søkt tilflukt, men i Haugesunds Dagblad 6.mai ble det skrevet at det kan være snakk om flere tusen fra Haugesund.⁸⁸

Noen uker i forveien av 9.april ble det avholdt et befalskurs under ledelse av kaptein Ragnvald Westbøe, som etter hvert utformet Haugesundskompaniet. De utvalgte ble utrustet og innkvartert i Turnhallen. Kompaniet bestod av rundt 175 menn fra hele Haugalandet og hadde i oppdrag å forsvare Haugesundshalvøya. Da alarmen gikk 9. April rykket kompaniet ut til sine stillinger, men da meldingene om at Bergen og Stavanger var falt besluttet kaptein Westbøe å trekke kompaniet innover landet. I løpet av de neste to ukene meldte flere frivillige seg og kompaniet fikk doblet sin tilslutning.⁸⁹ Blant disse var det flere idrettsutøvere. Tidligere på året hadde byens Idrettsforeninger drøftet spørsmålet om frivillig militæropplæring. Møtet ble ledet av Turnforeningens formann Alexander Kalland og det var representanter fra Vard, Djerv 1919, Haugar, Haugesund AIL, Haugesund svømmeklubb, sykkelklubben, tennisklubben, Haugesund Idrettslag, Rogaland Turnkrets samt en del andre foreninger som ikke drev idrett.⁹⁰ I tillegg forteller Vard at treningene første månedene etter krigsutbruddet var dårlige fordi mange av spillerne var mobiliserte.⁹¹ Tilsynelatende var det mye militær vilje og motivasjon i idrettslagene og det er grunn til å tro at flere av dem som deltok i kompaniet hadde tilknytninger til idrettslagene.

Først dagen etter, 10.april, kom tyskerne til Haugalandet uten å møte noe motstand. Tidlig på morgenen kom passasjer- og godsrouteskipet D/S «Austri» fra Stavanger med tyske soldater til Garpaskjær i Haugesund, deretter ble soldatene transportert videre til Karmøy. Bildene fra denne dagen tyder på at mange skuelystne haugesundere møtte opp i gatene med nysgjerrighet fremfor avsky. Befolkningen som ble værende i byen var til og med hjelpsomme og forklarte tyske offiserer hvor de kunne finne byens øverste myndigheter.⁹² Det første strategiske stedet som ble okkupert var byens post- og telegrafvesen. Videre innkalte tyskerne representanter fra pressen til et møte på byens politikammer, hvor politimesteren også var tilstede, for å få en oppdatering av Avsnittskommandør

⁸⁸ Vormedal 2013: 21

⁸⁹ Vormedal 2013: 49-50

⁹⁰ Haugesunds Dagblad 10. Februar 1940

⁹¹ Hagland 1946: 37

⁹² Bjørnson 2004: 587

Spengemann og den tyske konsulen dr. Lanwehr. Avisene ble bedt om å oppfordre deres lesere til ro og lojalitet, og det ble påpekt at de tyske soldatene ikke kom som fiender til Norge.⁹³ Etter alt å dømme foregikk møtet rolig og diplomatisk. Både i Haugesunds Avis og Haugesunds Dagblad hevder de at møtet «forløp i beste forståelse».⁹⁴ Det er ikke nevnt spesifikt at avisene skulle underlegges sensur, men trusselen om sensur var til stede. I ettertid er det kommet frem gjennom et brev datert 18. August 1945, der Haugesunds Dagblads redaktør Peter Valvik skriver at han hadde daglige møter med den tyske øverstkommanderende den første tiden og at avisen var under et stort press.⁹⁵ Det opplevde også Haugalandet Arbeiderblads redaktør Elias Steffens, som skriver i sin dagbok at på tross av avisene ikke var underlagt sensur, virket det likevel som håndjern på hendene.⁹⁶ Det kan da være grunn til å anta at Haugesunds avis ble utsatt for samme press. I dagene etter kommer det flere tyske soldater til Haugalandet, allerede 15. april var det stasjonert en bataljon i Haugesund med rundt 820-840 soldater, på det meste var det rundt 3500 soldater stasjonert på Haugalandet under krigen.⁹⁷

9. april og 10.april var et naturlig brudd i hverdagen. Skoler, butikker, kafeer, banker og lignende holdt stengt. Men dagliglivet begynte smått å komme inn i faste rytmer og flere av de som hadde søkt tilflukt utenfor byene begynte å komme tilbake. Fra 15. april begynte bedrifter smått å åpne dørene igjen og rundt mai måned var de fleste av de store bedriftene i Haugesund i gang igjen. 12. april begynte normal forbindelse mellom Haugesund og distriktet betjent av rutebiler. Dette førte til at flere tok sjansen på å komme tilbake til hjemmene sine, i noen tilfeller hadde innbyggerne mistet hjemmene sine til okkupasjonsmakten da de var tatt i besittelse.⁹⁸ Etter hvert skjønte Haugesundskompaniet at de ville tape kampen og overga seg 2.mai, og alle mobiliserte og frivillige reiste hjem uten videre konsekvenser som var blitt avtalt med tyskerne i forveien av overgivelsen.⁹⁹ I Kopervik ble det meldt 8.mai av Haugesund Dagblad at «mange evakuerte de siste dagene kommet

⁹³ Vormedal 2013: 135

⁹⁴ Haugesunds Avis 10. April 1940 & Haugesunds Dagblad 11. April 1940.

⁹⁵ Vormedal 2013: 135

⁹⁶ Steffens, E. J. & Steffens E. 2008: 13

⁹⁷ Vormedal 2013: 17

⁹⁸ Bjørnson 2004: 58 & Vormedal 2013: 21-22

⁹⁹ Vormedal 2013: 53

hjem til Kopervik, men fremdeles befinner over halvparten av befolkningen seg på landet.»¹⁰⁰

3.2 Hva med idretten?

Det var også brudd i idretten, hvor flere arrangementer ble avlyst eller aldri fant sted og treningen som var godt i gang ble avbrutt. I ukene før invasjonen hadde Haugesunds Avis en ukentlig spalte som het «foran sommersesongen», hvor hensikten var å orientere lesere i by og bygd om hvilke planer enkelte klubber hadde for sommersesongen. Så sent som 8.april meldte fungerende formann i Haugesunds Svømmeklubb, Thorleif Lütcherat, at de hadde ett eller et par store nasjonale stevner på programmet, ellers var det planlagt flere aftenstevner.¹⁰¹ Haugesund Idrettslag hadde store planer for sommeren, de skulle opprinnelig åpne sesongen ved å arrangere stafett for byens og bygdenes lag 2. Mai. I tillegg skulle klubben delta i norgesmesterskapet, kretsmesterskap og vestlandsmesterskap samt å arrangere vestlandsstevne for seniorer og juniorer.¹⁰² Etter alt å dømme ble stafetten ikke gjennomført da det ikke står noe mer om arrangementet videre i kildene. Den nye Haugesundsklubben Haugar skulle etter planen debutere den 21.april og deretter bli med i ligakampene når 2. divisjon startet opp. De skulle også stille lag til Haraldsvangstafetten.¹⁰³ Slik ble det imidlertid ikke på grunn av invasjonen. Det var først noen uker senere idretten på Haugalandet ble forsiktig tatt opp igjen. Stort sett alle planene for sesongen ble lagt ned eller erstattet av andre arrangement. Først i juni begynte arrangement å gjennomføres.

Haugesund Turnforening og Haugesund kajakklubb var kanskje de første klubben som ble utsatt for direkte inngrep av tyskerne. Allerede 15. mai «flyttet» tyskerne inn i anlegget til turnforeningen. Tyskerne betalte månedsleie til å begynne med, men ble etter hvert satt ned og til slutt rekvirert frem til desember samme år.¹⁰⁴ Dette førte til at Turnforeningen ikke hadde mulighet til å trene. Haugesund kajakklubb, som hadde sitt lokale ved indre havn i Haugesund sentrum, hadde ikke tilgang til sine lokaler på grunn av all småbåttrafikk og publikum var forbudt. Klubben fikk imidlertid adgang til klubbhuset, under strenge

¹⁰⁰ Fyllingsnes 2014: 325

¹⁰¹ Haugesunds Avis 8. April 1940.

¹⁰² Haugesunds Avis 11. Mars 1940.

¹⁰³ Haugesunds Avis 1. April 1940.

¹⁰⁴ Haugesund Turnforening 1950: 53

omstendigheter, for kun to av sine medlemmer av politiet 20.april.¹⁰⁵ Disse handlingene var riktignok ikke målrettet mot idretten, men disse klubbene ble utsatt for direkte inngrep fordi det var nødvendig for tyskerne. Idretten generelt, som i resten av samfunnet, var i de første ukene etter 9.april i sjokktilstand.

3.3 Ut av sjokktilstanden

Okkupasjonen skapte forvirring innen idrettsbevegelsen. Den nasjonale forvirringen oppstod under landets to makthavere, den lovlige og folkevalgte regjeringen og den ulovlige med støtte fra tyskerne. Hvem skulle man høre på og hvem skulle man stole på? I idretten skyldtes forvirringen også at det de «nye» sa, ikke var så forskjellig fra det de lovlig valgte lederne meldte. Fra begge partene kom det signaler om at idretten gjerne måtte komme i gang igjen. NLI og AIF sitt budskap 24. april var: «Vi oppfordret våre lag og idrettsorganisasjoner til den utstrekning det er mulig å holde den idrettslige og organisasjonsmessige virksomhet i gang.» Mens fra det tyske og Nasjonal Samlings hold var budskapet 13. april at idretten oppfordres «snarest mulig å fortsette den brutte trening for sommersesongen». Tyskerne ønsket at hverdagen skulle gå sin vante gang, noe idretten også var en del av. Dette resulterte i at idrettsfolk rundt om i landet tok opp idretten igjen, lenge før krigshandlingene i Norge var over 10. juni 1940.¹⁰⁶

Haugesunds Idrettslag kom i gang med treningen sin så tidlig som 19.april. Formannen Torleiv Staalesen begrunnet treningsoppstarten med at det er viktig i en tid som dette å få en «avspenning og samtidig komme i form».¹⁰⁷ Samtidig var det en respons på budskapet fra toppnivået. Tilslutningen var ikke særlig stor den første tiden. Etter hvert som hverdagen ble nærmere «normal» og de mobiliserte, som overga seg 2.mai, kom hjem begynte idretten å ta seg opp. Allerede torsdag 9.mai hadde Vard sin første trening og Djerv 1919 på fredagen etter. Utsiktene til noe idrettskamp, enten om det var i friidrett eller fotball, var enda dårlige.¹⁰⁸ Dette var på grunn av oppslutningen til dels enda var svak og det var fremdeles usikkerhet rundt fremtiden og om hva som var greit og ikke greit. Norge var trossalt stadig i

¹⁰⁵ Brev fra Politimesteren i Haugesund datert 20. April 1940 i Protokoll 4/70 i Haugesund Kajakklubbs arkiver.

¹⁰⁶ Goksøy & Olstad 2017: 25. Datoer hentet fra fotnoteregisteret.

¹⁰⁷ Haugesunds Dagblad 22. April 1940

¹⁰⁸ Haugesunds Avis 8. mai 1940

krig lenger nord. 28. mai kunne endelig Haugesund kajakkklubb heise vimpelen på klubbhuset. Dette var en offisiell markering for sesongåpningen og dette betyr at forbudet mot å ferdes ved klubbhuset og i havnen var opphevet.¹⁰⁹ Gjennomgående er at klubbene befant seg i et usikkert landskap og var usikre på hvordan sesongen skulle bli. I første omgang foregikk treningene på en litt prøvende måte og gikk ut på å få i gang mosjonstrening og ikke kamptrening.

Andre idrettslag brukte lenger tid å komme i gang. Haugesund Svømmeklubb kom ikke i gang før rundt 7. Juni, den noen lunde sene oppstarten skyldes krigen og et dårlig vær. I følge bademesteren i Asalvik Sjøbad, hvor klubben hørte til, hadde det vært 123 svømmere fra svømmeklubben i perioden 7. Juni til 20. Juli. Et generelt dårlig tall i forhold til tidligere år.¹¹⁰ Stort sett var de fleste klubbene i gang med sine respektive idrettsgrener i løpet av sommeren, sett bort i fra turnforeningen. Men det betydde ikke at Haugesunds Turnforening allikevel ikke var i aktivitet. Av alle mulige idretter, startet de opp med håndballtrening på idrettsplassen i 10. Juni som var kun forbeholdt medlemmene.¹¹¹ Årsaken var at i krigstiden måtte man improvisere for å opprettholde en viss aktivitet og kontakt med sine medlemmer. Det fungerte som en erstatning, men det gjenspeiler også situasjonen de befant seg i. De skulle jo egentlig drevet på med turn!

3.4 Idretten på Haugalandet - den første krigssommeren frem til Idrettsstreiken

Etter hvert som hverdagen ble mer normalisert begynte større idrettsarrangementer å vise seg på Haugalandet. Videre i dette kapittelet skal jeg ta for meg aktiviteten i fotballsporten, sykkelporten og fotballen, da dette var tydelige publikumsfavoritter og stod for de største idrettsarrangementer i krigstiden. I tillegg skal jeg ta for meg friidretten som hadde blomstret godt i mellomkrigstiden og hadde klart å posisjonere seg som en av de beste klubbene på landsbasis. I tillegg deltok idrettslaget i flere arrangementer utenfor Haugalandet og de hadde flere store profiler som hadde gjort det meget godt i tidligere konkurranser. Men før vi kommer inn på disse idrettene er det verdt å nevne at stort sett alle andre idretter startet opp med konkurranser og arrangementer eller annen form for

¹⁰⁹ «Året 1940» i protokoll 4/7 i Haugesund kajakkklubbs arkiv.

¹¹⁰ Haugesunds Dagblad 20. Juli 1940.

¹¹¹ Haugesunds Avis 7. Juni 1940

aktivitet. Det var dog ikke alltid store suksesser. Haugesund Svømmeklubb, som hadde store planer for sesongen, klarte bare å gjennomføre et stevne på sommeren. Skolestevnet og prøvene til svømmeknappen ble avlyst. Svømmeklubben erkjente selv at dette var en svak sesong og mener det skyldes at store deler av deres medlemmer hadde vært bortreist og værforholdene.¹¹² Haugesund Tennisklubb led av samme utfordring 1940. 14. Mai besluttet styret å ikke åpne banene for sommeren, fordi det var så mange bortreiste medlemmer.¹¹³ Mye peker på at medlemmene har etter hvert funnet veien hjem, ettersom at tennisklubben arrangerte turnering «Haugesundspokalen» 31. August til 4. September.¹¹⁴ Haugesund kajakkklubb var tilsynelatende fornøyd med sin sesong tross krigen. De skriver i sin årsberetning at noen av deres medlemmer har vært på langturer og mindre turer, men konkurranseidrett var uteblitt. Videre skriver klubben at «året var meget vellykket også med hensyn til medlemsmøter».¹¹⁵ Dette menes da med festligheter og andre utenom sportslige arrangementer, som var en viktig pengekilde for flere klubber og som kajakkklubben selv skriver ga «Penga i kassa».

Naturligvis var det utfordrende å drive idrett i denne tida og den gjennomgående trenden var medlemmene var opptatt med andre ting. I den forbindelse er det verdt å nevne noen unntak. På tross av generelt dårlige vilkår for å drive idrett, ble nye foreninger stiftet på slutten av året 1940, i distriktet. Dette gjelder Avaldsnes Turnforening og Torvastad turn- og idrettslag, sammen med bokseklubben. Jeg skal komme nærmere inn på bokseklubben da denne ble stiftet under svært spesielle omstendigheter. Torvastad Turn- og idrettslag ble dannet 5. november 1940 med 46 medlemmer. Men det var først i 1945 at klubben har satt sitt stiftelsesår. Det var da det første styremøtet fant sted.¹¹⁶ Det er ikke presist når Avaldsnes turnforening ble stiftet, foreningen skal visstnok drevet turntrening 14 dager før dannelsen av Torvastad Turn- og idrettslag.¹¹⁷ Utenom dannelsene forteller kildene oss lite, annet at det ble drevet treninger to ganger i uken. Mest sannsynlig fikk de ikke slått seg skikkelig opp før idrettsstreiken startet.

¹¹² Haugesunds Dagblad 25. November 1940

¹¹³ Haugesund Tennisklubb 1955: 12

¹¹⁴ Haugesunds Dagblad 5. September 1940

¹¹⁵ «Året 1940» i protokoll 4/70 i Haugesunds kajakkklubbs arkiv.

¹¹⁶ Hausken 1995: 3

¹¹⁷ Haugesund Dagblad 15. November

3.5 Fotballen

Selv om mye av fotballen ble sparket i gang i store deler av landet, besluttet Rogaland Fotballkrets å stanse alle kretskamper i fotball.¹¹⁸ Beslutningen ble tatt 6.mai 1940 og ble begrunnet med at forholdene var for dårlig til å sette opp et kampprogram denne sesongen.¹¹⁹ Hva forholdene betyr, så skyldtes det blant annet at det var for få baner å spille på og det var for kort tid til å gjennomføre kretsserien. Det ble allikevel drøftet å starte opp serien igjen på høsten, men planene ble etter hvert skrinlagt på grunn av lite interesse fra lagene som tilhørte kretsen. Det var kun lagene i Haugesund og på Karmøy som var interesserte i en eventuell oppstart. I stedet ble de oppfordret av fotballkretsen å lage en egen privatserie.¹²⁰ På grunn av nettopp denne situasjonen ble det spilt en del vennskapskamper og etter hvert utviklet fotballen seg til et mer organisert format, med turnering og serie.

Førstkommende søndag er Sportsklubben Haugar invitert til Åkra, hvor den skal spille en vennskapskamp med Åkra Idrettslag. På grunn av den strenge bensinrasjonering skal spillerne sykle ned. Det er meningen at Åkra Idrettslag skal kvitere med en returkamp i Haugesund senere, sannsynligvis om 14 dager. Da denne kampen er debutkampen til det nye haugesundslaget og dessuten er den første fotballkamp som spilles av en klubb fra Haugesund i denne sesongen, imøtesees den med stor interesse både av spillere og publikum.¹²¹

Den ny oppstartende klubben Haugar hadde enda ikke fått spillet sin debutkamp, men hadde holdt treningen i gang. Umiddelbart etter 9.april fikk Haugar-spillerne andre ting å tenke på enn idrett og treningen ble satt på pause, men etter seks uker fikk de spille klubbens første kamp.¹²² Det var fremdeles krig i landet og mange hadde fremdeles flyktet til landsteder. Dette var også den første kampen et lag fra Haugesund spilte etter 9.april. I følge Haugesunds Avis gis det uttrykk for at kampen spilles under spesielle omstendigheter, men samtidig var det stor interesse rundt debutkampen.

¹¹⁸ Melkevik 1994: 95

¹¹⁹ Stavanger Aftenblad 7. mai 1940

¹²⁰ Haugesunds Avis 8. Juli 1940

¹²¹ Haugesunds Avis 1.Juni 1940

¹²² Sportsklubben Haugar 1989: 15

Det nyoppstartede laget tapte debutkampen sin 1-0 for Åkra Idrettslag men Haugesunds Avis kunne melde om en enestående interesse for fotballspill hvor det var 1100 tilskuere tilstede. I tillegg kunne formannen og stifteren i klubben, Karl August Andersen, informere avisen og dens lesere at de hadde planer om flere kamper enten i Haugesund eller andre steder i distriktet. Blant annet returkampen mot Åkra IL.¹²³ Haugar spilte totalt 19 kamper i 1940, før idrettsstreiken ble effektiv.¹²⁴

Bare noen dager inn i Juni etterlyser sportsmedarbeideren i avisen de andre byklubbene Djerv 1919 og Vard: «Det ser ut til at den nye klubb ikke ligger på latsiden. Men hvordan går det med Djerv og Vard?»¹²⁵ Også Haugesunds Dagblad etterlyser aktivitet på idrettsplassen:

Der er mange slags lidelser om søndagen [...] Vi tenker på fotballentusiasten som forgjeves kikker inn på Idrettsplassen og ikke finner Vard eller Djerv 1919 der en eneste søndag.¹²⁶

Men det tyder også på at lagene holdt treningen i gang når journalisten spør «Hvad i allverden skal det bli til med treningen når man ikke gidder å arrangere en eneste søndagskamp?» Ikke lenge etter begynte Vard og Djerv 1919 å spille kamper igjen.

Sesongen 1939 beskrives på denne måten av Vards oppmann: «... vi kan se tilbake på den beste sesong Vard har hatt. Vi kan trygt si at vi er kommet opp blant dem som regnes med når fotball er på tale.» I Norgesserien, distrikt fem gruppe B, lå Vard på en 4. plass, men fikk ikke spilt de siste tre kampene på grunn av krigen. Alt lå til rette for å videreutvikle klubben, men på grunn av krigens ankomst til landet ble dette satt på vent. Vard lå allikevel ikke på latsiden, på tross av alle kretskamper ble avlyst, ble treningen satt i gang. Mange spillere var mobilisert og treningen var dermed temmelig «halvt» står det skrevet i Vards jubileumsbok fra 1946.¹²⁷ Først 10 uker etter invasjonen ble det planlagt sesongåpning.

¹²³ Haugesunds Avis 3. Juni 1940

¹²⁴ Sportsklubben Haugar 1989: 15

¹²⁵ Haugesunds Avis 3. Juni 1940

¹²⁶ Haugesund Dagblad 10. Juni 1940

¹²⁷ Hagland 1946: 36

13. Juni kunne Haugesunds Dagblad annonsere Djerv 1919 og Vard sin sesongåpning, riktignok en vennskapskamp, tilsynelatende etter formodning av byens aviser avisen og publikum:

«Vi skrev i forrige uke at byens fotballpublikum i meget sterk grad savnet fotballkampene, som for de mest interesserte har utgjort endel av meningen med livet. Styret i Vard og Djerv1919 har tatt sig dette ad notam og ikveld børjar spektaklet med en kamp mellom de to gamle rivaler.»¹²⁸

Kanskje var avisene allerede blitt påvirket av tyskerne, som ønsket å gjenskape det vanlige hverdagslivet, men kan også ha vært påvirket av de sentrale idrettsorganisasjonene som også ønsket en normalisering. Det er ikke kilder som direkte omtaler hvordan tyskerne forholdt seg til dette, men man kan i det minste tro at tyskerne så på dette med blide øyne.

Kampen ble dog utsatt til først kommende søndag 16.juni, samme dag som Haugars returkamp mot Åkra IL. Dermed var alle fotballagene fra Haugesund i aksjon. Haugar hadde til og med arrangert musikk både før kampen og i pausen.¹²⁹

Tilsynelatende en stor festdag for Haugesunds fotballen. Det var forventninger om et tallrikt fremmøte. I følge oppmannsrapporten var det 700 betalende tilskuere i kampen mellom Djerv 1919 og Vard.¹³⁰ Haugesunds avis meldte at det var mellom 300 og 400 tilskuere på kampen mellom Åkra og Haugar. Totalt var det omtrent 1000 tilskuere til stede. Ett tall som skapte delt meninger blant byens aviser. Haugesunds avis synes at oppmøtet til kampen mellom Haugar og Åkra IL ikke var som forventet, mens på den andre siden skriver Haugesund Dagblad at kampen hadde samlet såpass mange tilskuere at hele den østlige tribune var fullt besatt.¹³¹ 16. Juni-kampene var den største idrettslige begivenheten på Haugalandet så langt i krigen og omtales av avisene som fotballpremieren i Haugesund og markerer dagen fotballen ble på alvor tatt opp igjen etter 9. April.

¹²⁸ Haugesunds Dagblad 13. Juni 1940

¹²⁹ Haugesunds Avis 15. Juni 1940

¹³⁰ Oppmannsrapport datert 16. Juni 1940 i «Oppmannsrapporter 1927-» i Djerv 1919s arkiv

¹³¹ Haugesunds Avis 17. Juni 1940 & Haugesunds Dagblad 17. Juni 1940

Djerv 1919 fungerte som en viktig drivkraft i fotballen det første krigsåret og engasjerte mange av de lokale lagene og publikumet. I slutten av juli den første krigssommeren arrangerte klubben lynturnering og på ettersommeren og høsten en pokalserie.¹³² I lynturnering deltok Karmøy-lagene Visnes Fotballklubb, Kopervik Idrettslag og Åkra Idrettslag. Lynturneringen var en stor suksess og samlet flere hundre tilskuere. Mer presist 400 betalende tilskuere. Turneringen fant sted på idrettsplassen og bidro til å skape et godt idrettsliv i Haugesund.¹³³ Videre arrangerte Djerv 1919 en pokalserie for distriktets klubber på eget initiativ, men også som en respons til Rogaland fotballkrets sin oppfordring om å danne en egen serie. Pokalserien strakk seg fra 11. August til 6. oktober og bestod av hele 20 kamper. I Pokalserien deltok Visnes Fotballklubb, Kopervik Idrettslag, Åkra Idrettslag, Haugar og naturligvis arrangøren Djerv 1919.¹³⁴ Djerv 1919 fikk velfortjent ros av media som ga lagene anledning til å få spillet så mange kamper både i Haugesund og Karmøy. Alle lag spilte mot hverandre og serien fungerte som en erstatning til kretserien. Når pokalserien var over, avsluttet de fleste fotballagene sesongen, fornøyde og håpefulle for neste sesong. Ved sesongavslutningen hadde Kopervik Idrettslag spilt 10 Kamper.¹³⁵ Visnes Fotballklubb avsluttet sin sesong med 14 kamper.¹³⁶ Åkra Idrettslag hadde spilt 17 kamper innen sesongen var omme.¹³⁷ Djerv 1919, som gikk seirende ut av turneringen, hadde spilt 12 kamper. Sammenlignet med sesongen før, hadde Djerv 1919 spilt 26 kamper.¹³⁸ Det tyder på at forutsetningene naturligvis ikke var like gode som sesongen før invasjonen. Sesongen var kortere enn normalt og krigen bydde naturligvis på flere utfordringer.

Selv om kretsserien ble avlyst, ble norgescupen igangsatt i august. Cupen ble i senere tid blitt betraktet som et uoffisielt norgesmesterskap og den ble naturligvis spilt uten kongepokal. Norgesmesterskapet fikk stor oppslutning, i alt var det 189 klubber som meldte seg på hvor 128 fikk lov å delta.¹³⁹ Fra Haugalandet var det kun Vard som var i aksjon. Haugesundslaget

¹³² Oppmannsrapporter fra perioden 11. August til 29. september 1940 i «Oppmannsrapporter 1927-» i Djerv 1919s arkiver

¹³³ Oppmannsrapport datert 28. Juli 1940 i «Oppmannsrapporter 1927-» i Djerv 1919s arkiver

¹³⁴ Haugesunds Dagblad 2. August 1940

¹³⁵ Haugesunds Avis 14. Oktober 1940

¹³⁶ Resultater 1940 i «Resultater 1937-84» i Avaldsnes Idrettslags arkiver

¹³⁷ Generalforsamling for Åkra idrettslag 15.11 1940 i «Møteprotokoll, uten år» I Åkra idrettslags arkiv

¹³⁸ Oppmannsrapport datert 8. oktober i «Oppmannsrapporter 1927-» i Djerv 1919s arkiver

¹³⁹ Goksøyr & Olstad 2017: 28 & Olstad & Tønnesson 1986: 30

møtte Stord turn og idrettslag på hjemmebane i første runde den 4. August 1940.¹⁴⁰ Vard vant 1-0 og gikk dermed videre til runde to hvor de møtte stavangerlaget Viking på bortebane. Kampen ble spilt for over 1000 tilskuere og var Vards første kamp i Stavanger i år. Vard tapte 2-1, og var slått ut av Norgescupen.¹⁴¹ Vard spilte i alt 13 kamper i 1940 og oppmannen i klubben konkluderte sesongen med: «Vi kan trossalt være fornøyd med sesongen som er gått. Man må jo ta i betraktning at trening under nåværende forhold er dobbelt vanskelig, da nervene i daglige hendelser ikke gir ro nok til rasjonell trening til den konsentrasjon som en viktig kamp krever».¹⁴² Etter alt å dømme hinter dette til den nye hverdagen medlemmene befant seg i.

3.6 Sykkelsporten

Under andre verdenskrig ble sykkelen et svært populært fremkomstmiddel. Dette var på grunn av at krigen gjorde det vanskelig for folk flest å ta seg frem med bil og i tillegg var det rasjonering av bensin og oljer av alle slag. Når dagliglivet begynte så smått å komme inn i faste rytmer, ble sykkelen så populær at det førte til sykkelmangel i byen.¹⁴³ Så tidlig som 16. April ble det innført rasjonering. Dette innebar at personbiler kun måtte brukes til bestemte typer formål. For eksempel offentlige funksjonærer i tjeneste, leger og jordmødre, vare- og lastbiler som brukes av meierier og lignende. For å få lov å bruke motordrevne fremkomstmidler måtte en få utdelt et bensinkort, som på mange måter var en godkjenning til å kjøre bil.¹⁴⁴ På grunn av de strenge bestemmelser og den økende bruk av sykler, opplevde også sykkelsporten et oppsving.

Interessen for sykling som sport og konkurranse i den alminnelige befolkning begynte når folk sendte inn sine personlige rekorder og tider til Haugesunds Dagblad. 21. mai skrev Haugesunds Dagbladet at en 45 år gammel forretningsmann fra Haugesund hadde sendt inn sin tid på en strekning på 3 mil på 1 time og 20 minutter og spurte om noen var bedre. Haugesunds Dagblad viste stort engasjement for dette og oppfordret sine lesere til å sende inn sine tider og presenterte hvor hurtig folk kunne sykle en rekke utvalgte strekninger, som

¹⁴⁰ Haugesunds Avis 5. August 1940

¹⁴¹ Haugesunds Dagblad 19. August 1940.

¹⁴² Hagland 1946: 37

¹⁴³ Bjørnson 2004: 588

¹⁴⁴ Haugesunds Avis 16. April 1940

for eksempel Haugesund til Kopervik.¹⁴⁵ Dette førte til at det ble en slags uhøytidelig konkurranse mellom befolkningen og flere sendte inn sine tider til avisen. Dessverre vet man lite om utviklingen på Karmøy, utenom at Åkra Idrettslag forsøkte å arrangere et par sykkelritt på sensommeren. Dette antyder til at det ikke oppstod en like stor interesse for sykling på Karmøy.

Sykelklubben i Haugesund hadde klart å etablere seg i mellomkrigstiden og skulle i utgangspunktet arrangere junior norgesmesterskapet på sykkel og kretsmesterskapet på bane i byen. Disse planene gikk i vasken på grunn av krigen.¹⁴⁶ Mye tydet på at Haugesunds sykkelklubb ikke kom til å få i gang noen arrangement i det hele tatt. Etter hvert som interessen for sykkelporten økte hos befolkningen, nådde avisen ut til sykkelklubben og avisen oppfordret til sykkelløp.¹⁴⁷ Først 13. oktober ble det arrangert et sykkelritt i byen, som var et sent tidspunkt å starte en sykkel sesong på.¹⁴⁸ Disse sykkelrittene var, istedenfor de «profesjonelle» stevner som ble avlyst, turistritt og merkeritt hvor det var åpent for alle og deltagerne kunne oppnå Norges Cykleforbunds jubileumsmerke. Det var også denne typen ritt som ble arrangert av Åkra Idrettslag.

«Alle tiders største sykkelritt i Haugesund» het det i Haugesunds Avis 4. November 1940. Etterfulgt av at sykkelklubben nå «hadde rehabilitert seg». Journalisten påpeker den svake aktiviteten i klubben, før helt på tampen av sesongen. Klubben hadde nemlig ligget død og uten noen forsøk på å få i stand arrangement hele sommeren på tross av sykkelene var nesten alle manns eie. Alle tiders største sykkelritt var korporasjonsrittet og merkerittet som fant sted 3. November.¹⁴⁹ Dette var en konkurranse hvor lokale firmaer kunne melde på lag, for eksempel Haugesund Meieri som hadde både et herrelag og et damelag påmeldt. I alt var det 3 damelag og 9 herrelag påmeldt. Dette skapte et stort engasjement i samfunnet og tiltrakk opp til 1000 tilskuere ved startområdet.¹⁵⁰ Det høye publikumstallet skyldes nok at mange følte en tilhørighet til de lokale firmaene som deltok. Det var sendt ut invitasjoner til

¹⁴⁵ Haugesunds Dagblad 21. Mai 1940

¹⁴⁶ Haugesunds Dagblad 6. Juli 1940

¹⁴⁷ Haugesunds Dagblad 16. September & 30. September 1940

¹⁴⁸ Haugesunds Avis 14. Oktober 1940

¹⁴⁹ Haugesunds Dagblad 4. November 1940

¹⁵⁰ Haugesunds Avis 4. November 1940

over 50 bedrifter. Det kan også tenkes at det var et savn etter et normalt hverdagsliv i den vanskelige tiden.

Den store interessen for sykkelporten, som okkupasjonshverdagen førte med seg, resulterte i at Haugesund Sykkelklubb utviklet seg til å opprette et eget dameparti. Ideen ble lansert etter at klubben så hvor stor suksess korpasjonsrittet var og hvor populært det var blant damene. I følge Haugesunds Dagblad skulle dette i tilfelle være den eneste sykkelklubben i landet med en egen dameavdeling. På generalforsamlingen 30. november ble damegruppen realisert og konstituert, med et eget styre og det var allerede innmeldt mellom 50 og 60 damer.¹⁵¹ For å konkludere opplevde sykkelklubben en imponerende utvikling på tross av krig og okkupasjon i forhold til andre idrettsklubben på Haugalandet.

3.7 Friidrett

Som tidligere nevnt gikk det ikke mange dager etter at krigen i Norge var et faktum før det var krefter i sving for å få den idrettslige aktiviteten i gang. Blant disse kreftene, finner man landslagstreneren i friidrett på utgående kontrakt og snart NS-medlem Charles Hoff. Hoff var raskt ute med å utnevne seg selv som representant for de nye tidene og rikstrener i friidrett. Han var en kjent skikkelse i idrettsmiljøet, både som sportsjournalist og idrettsutøver. Som idrettsutøver var han den eneste norske verdensrekordholder i friidrett før krigen.¹⁵² 9. mai meldte styret i Landsforbundet for idrett at under de rådende forhold bør «offentlige konkurranser innskrenkes». Dette var rettet mot at Norge fremdeles var i krig og til Charles Hoff's store ergrelse ble det norske mesterskap avlyst. Det var også grunnen til at Vestlandsstevnet i Haugesund også ble avlyst. Da kampene i Nord-Norge var over og hele landet var okkupert 10. juni, åpnet dette opp en ny situasjon. Idrettsstyret i Landsforbundet gjorde da en helomvending og bestemte at kretsstevner, nasjonale stevner og norgesmesterskap kunne tillates etter eget forbunds avgjørelse.¹⁵³ Dermed var ansvaret overlatt til særforbundene og kretsene å bestemme. Et av særforbundene som åpnet for større arrangement var friidrettsforbundet.

¹⁵¹ Haugesunds Dagblad 2. Desember 1940

¹⁵² Goksøy & Olstad 2017: 26

¹⁵³ Goksøy & Olstad 2017: 27-28

Kildene peker på at det ikke ble arrangert vestlandsstevne i Haugesund på tross av at budskapet til Landsforbundet. Dette var mest sannsynlig fordi det opprinnelig skulle vært arrangert 16. juni og det ble for dårlig tid til å få gjennomføre stevnet. I stedet søkte klubben om å avholde kretsmesterskapet for seniorer i Haugesund i september da dette opprinnelig var avlyst etter oppfordring fra Landsforbundet før 10. juni.¹⁵⁴ Haugesund Idrettslag fikk etter alt å dømme grønt lys, men stevnet ble etter hvert avlyst av kretsstyret i Rogaland. Begrunnelsen var at det var for få påmeldte, noe klubben i Haugesund ikke kunne skjønne. Haugesund Idrettslag lå allikevel ikke på latsiden og prøvde igjen å få arrangert et vestlandsstevne for juniorer med enkelte øvelser for seniorer innlagt i stevnet. Denne gang erkjente de selv at det var for få påmeldte til å la seg gjennomføre.¹⁵⁵ Friidretten befant seg på mange måter i samme situasjon som fotballen, hvor budskapet fra topporganisasjonen ble stoppet av det neste leddet, kretsen de tilhørte. Dette førte til at Haugesunds Idrettslag gikk fra å være oppsatt som arrangør for to store stevner til ikke få arrangert noen.

Det eneste klubben klarte å arrangere var enkelte treningsstevner, hvor det var fri adgang for alle interesserte og et klubbmesterskap.¹⁵⁶ En som deltok aktivt i disse stevnene var Eugen Haugland. Haugland blir betraktet som en av de største i idrettslagets historie. Hauglands karriere varte fra han brøt igjennom i 1929 til han la opp i 1948. Da han la opp hadde Haugland notert seg flere NM-medaljer, norske rekorder, landskamps-serie og OL-deltakelse i Berlin 1936.¹⁵⁷ Aktiviteten ellers var svært liten i byen og svært liten utenom trening og treningsstevnene. På Karmøy klarte aldri friidrettsavdelingen i Kopervik Idrettslag å ta opp igjen aktiviteten etter bruddet 9.april.¹⁵⁸ Det var hverken organisert trening eller stevner for laget den første krigssommeren. Ut fra kildene jeg har, ble det ikke gjort forsøk på å starte opp igjen. Om dette var en beslutning klubben selv tok er uvisst. Dersom det var slik en beslutning, slik Haugesund Tennisklubb gjorde, ble det etter alt å dømme ikke tatt initiativ til å få til noe aktivitet etter hverdagen falt mer på plass.

¹⁵⁴ Haugesunds Avis 27. Juni 1940

¹⁵⁵ Haugesunds Avis 11. November 1940

¹⁵⁶ Haugesunds Avis 8. August 1940

¹⁵⁷ Sternhoff 1981: 123

¹⁵⁸ Flatebø 1984: 11

På tross av den svake aktiviteten i Haugesund, dro noen av deres medlemmer utenbys for å delta i stevner. Eugen Haugland deltok i det noe omdiskuterte jubileumsstevnet til IK Tjalve. Haugland gjennomførte et godt mesterskap med henholdsvis første plass i tresteg og tredje plass i lengdehopp.¹⁵⁹ Norgesmesterskapet var opprinnelig tildelt Osloklubben som fylte 50 år, men da dette ble avlyst av forbundet ble mesterskapet erstattet av jubileumsstevnet 31. August og 1. September.¹⁶⁰ Haugesund Idrettslag betraktet dette stevnet betegnet som et uoffisielt norgesmesterskap. Samme helg ble kretsmesterskapet for juniorer avviklet i Sandnes, hvor klubben stilte med 10 menn og ble den beste foreningen. Etter hvert ble det arrangert et vestlandsmesterskap i Bergen 22 September, hvor det kun var en deltager fra Haugesund.¹⁶¹ Til sammenligning deltok det minst 6 utøvere fra Haugesund året før.¹⁶² Det tyder på at selv om hverdagen ble «normalisert», ble aldri idretten det samme som foregående år.

3.8 Boksportsens gjenoppstandelse i tysk regi

Hvordan norske idrettsmenn- og kvinner skulle forholde seg til tyske soldater og okkupasjonsmakten var på mange måter bestemt av Landsforbundet, som tilbake i 1939 vedtok at man ikke skulle konkurrere mot idrettsutøvere fra krigførende nasjoner. Man skulle tro at det virket opplagt at man ikke skulle omgås med fienden, men for nordmenn flest var ikke bildet så klart i 1940. Forvirringen som rådet, gjaldt også innen idrettsbevegelsen. Denne usikkerheten om hva som var riktig holdning overfor okkupasjonsmakten, gjorde at idrettslag, soldater og vanlige folk rundt om i landet tok imot utfordringer om å konkurrere mot tyskerne langt utover høsten.¹⁶³ Så langt kildene viser, er det ingenting som tyder på at det foregikk idrettslig kontakt mellom tyskere og nordmenn på Haugalandet, med unntak av en sportgren.

Boksing var en stor publikumsidrett i Haugesund på 1930-tallet. Det ble arrangert stevner i Turnhallen som trakk mellom 600 og 800 tilskuere. På det meste fantes det tre bokseklubber i byen, Djerv 1919, Sportsklubben av 1918 og Haugesunds Atletklubb. Interessen for denne

¹⁵⁹ Dagbladet 2. September 1940.

¹⁶⁰ Goksøy & Olstad 2017: 27-28

¹⁶¹ Haugesunds Avis 11. November 1940

¹⁶² Haugesunds Idrettslag 1941: 168. Oversikt over plasseringer ved vestlandsmesterskap i 1939.

¹⁶³ Goksøy & Olstad 2017: 30-32

sporten ebbet ut i 1936.¹⁶⁴ Sportsklubben av 1918 og Atletklubben eksiterte heller ikke lenger ved krigens inngang. Under de nye tidene og okkupasjonen, oppstod boksingen igjen i regi av tyskerne.

Tilfeldigvis blant de tyske soldatene i Haugesund var også den tyske «Weltervekschampion» Hans Heuser. Heuser var et meget godt kjent navn i boksemiljøet. I et møte med Haugesund Dagblad fortalte Heuser at han gjerne kunne tenkt seg å møte en norsk profesjonell bokser. Uttalelsen førte til at avisen, som tidligere i andre idretter, oppfordret til å arrangere et boksearrangement.¹⁶⁵ Den utvalgte til å møte «Weltervekschampion» var Ole Nesheim, noe han sa seg villig til. Nesheim var både trener og bokser i Sportsklubben av 1918 på 30-tallet og hadde vært i USA som profesjonell bokser.¹⁶⁶ I tillegg til hovedkampen mellom Heuser og Nesheim, var det to andre haugesunderne i aksjon. Sverre Haugen var en av de. Han hadde en bakgrunn i Djerv 1919. Den andre er bare referert til som Henriksen og det er usikkert hvem dette egentlig var. Begge haugesunderne bokset mot tyskere i det avisene kalte for «landskamper».

«Landskampene», som gikk av stabelen 16. august, var preget av flere tyske effekter og ble benyttet som et propagandaframstøt. Det «største boksestevnet Haugesund nogengang har hatt» ble avviklet i en utsolgte Festiviteten.¹⁶⁷ I Festiviteten var det for anledningen hengt opp tyske krigsflagg og norske flagg side om side bak bokseringen. Stedskommandant Hauptmann Stüper åpnet stevnet med å uttrykke et håp at boksekampen som var arrangert av tyske vernemakt, måtte bidra til å utvikle samarbeidet og forståelsen mellom Norge og Tyskland. Kvelden ble så avsluttet med de norske og tyske nasjonalsangene.¹⁶⁸ Hvorvidt avisenes omtalelse var underlagt sensur er vanskelig å fastslå. Det er ingen tvil at tyskerne hadde kontroll på hva som stod skrevet i lokalavisene.¹⁶⁹ Når det kom til omtalelsen av boksestevnet hvor det ikke ble gitt uttrykk for noen nedsider ved arrangementet, er det grunn til å tro at tyskerne har hatt en finger med i spillet. 700-800 mennesker overvar

¹⁶⁴ Bjørnson 2004: 517

¹⁶⁵ Haugesunds Dagblad 8. August 1940

¹⁶⁶ Fjon 1999: 41

¹⁶⁷ Haugesunds Avis 17. August 1940

¹⁶⁸ Haugesunds Dagblad 17. August 1940

¹⁶⁹ Bjørnson 2004: 591

kampen ifølge Haugesunds Dagblad. Under «boksesportens gullår» på 30-tallet kunne boksestevner trekke 800 tilskuere. Dermed kan det diskuteres om det faktisk var det «største boksestevne i Haugesund nogengang».

I tiden etter tyskerstevnet blomstrer interessen og det gjenoppstår en ny bokseklubb i Haugesund. Djerv 1919, som drev med boksing på 30-tallet, hadde tatt vare på utstyret. Dette materiellet ble overlatt til den nye Haugesunds Bokseklubb.¹⁷⁰ Dermed var det mulig å oppstå på kun to uker i Haugesund. Grunnet propagandastevnet hadde klubben allerede 50 medlemmer ved konstitueringsmøtet. Klubben var tilsynelatende svært tyskervennlige som ønsket å hente Hans Heuser som trener dersom det var mulig.¹⁷¹ På bakgrunn av dette kan man si at Haugesunds bokseklubb oppstod i regi av tyskerne under krigen. Noen av klubbens medlemmer var aktive langt ut i krigen, noe jeg skal komme mer inn på i neste kapittel «idrettsstreik!».

3.9 Samlingen av Norsk idrett

Da invasjonen i 1940, var idretten en organisatorisk splittet bevegelse. Forhandlingene mellom Landsforbundet for idrett og Arbeideridrettsforbundet var allerede påbegynt tilbake i 1939. Ved krigens inngang hadde forbundene enda ikke klart å komme frem til en enighet da de ble avbrutt av tyskerne 9.april.¹⁷² På tross av krig og okkupasjon, fortsatte de arbeidet med å oppnå enighet og samling. Møtene fra 7. september til 13. september 1940 ble vendepunktet for splittelsen. I disse møtene forhandlet AIF, med Rolf Hofmo og Sigurd Halvorsen i spissen, med Olaf Helset og Harald Smedal i NLI. I forhandlinger la de grunnlaget for en samling og allerede 14. september kunne Helset og Hofmo kunngjøre opprettelsen av Norges Idrettsforbund, hvor Helset ble formann og Hofmo nestformann i interimsstyret.¹⁷³ Nå var idretten på papiret samlet under samme topporganisasjon. Sammenslutningen var mer omfattende og krevende. Idretten skulle på mange måter bli organisert på samme måte som tidligere, i kretser basert på geografiske avgrensninger. I Rogaland ble representanter fra arbeideridretten og borgeridretten oppnevnt i interimsstyrer for fylket, men saken ble

¹⁷⁰ Haugaland Arbeiderblad 5. November 1940

¹⁷¹ Haugesunds Dagblad 5. November 1940

¹⁷² Goksøyr & Olstad 2017: 9

¹⁷³ Olstad & Tønnesson 1986: 29

aldri ferdigbehandlet og ble avbrutt av nyordningen.¹⁷⁴ Det skal jeg komme nærmere inn på i neste kapittel.

På Haugalandet var de fleste lagene organisert i Landsforbundet og det fantes kun ett arbeideridrettslag, som etter alt å dømme har fulgt nøye med på forhandlingene mellom idrettsforbundene. Allerede 17. September meldte Haugaland Arbeiderblad at det har foregått forhandlinger mellom den unge klubben Haugar og Haugesund Arbeideridrettslag.¹⁷⁵ Den 26. Oktober var klubbene kommet til enighet, og klubbene fusjonerte og fortsatte under navnet sportsklubben Haugar. Det var arbeideridrettslagets menn som tok initiativet til sammenslåingen og under generalforsamlingen 27. November ble den tidligere formann i Arbeideridrettslaget Odd G. Nilsen nestformann i Haugar.¹⁷⁶ Arbeideridrettslaget hadde med andre ord gått fra å være totalt i mot samarbeid med den borgerlige idretten i 1936 til å ville slå seg sammen med Haugar som var organisert i Rogaland fotballkrets og Norges fotballforbund. Dermed var idrettssamlingen på et lokalt nivå et faktum og arbeideridretten i Haugesund var historie. På like linje som de overordnende forbundene, stod nå idrettsbevegelsen som en samlet bevegelse og klar for å møte nye utfordringer.

3.10 Oppsummering

At idretten ikke ble slik som forventet eller slik man kjente til, var en selvfølge når krigen kom til vårt land. Noen idrettsklubber klarte aldri å starte opp igjen etter invasjonen 9. april. Blant dem Sportsklubben Nord og Skudeneshavn idrettslag. Av de som klarte det, ble sesongen uansett annerledes. Noen klarte å tilpasse seg forholdene og gjøre det beste ut av det som var mulig. Blant annet klarte fotballen og sykkelporten seg meget godt etter forholdene, på tross av flere avlyste planer. Strenge reiserestriksjoner, bensinrasjonering og «innskrenkede konkurranser» førte til at det var vanskelig å delta på konkurranser utenbys, og det ble dermed mange lokale arrangement. Haugesund Idrettslag og Vard var i en særstilling som de eneste lagene som konkurrerte utenfor Haugalandet. Hvorfor disse reiste utenbys er vanskelig å fastslå, men det kan skyldes at de hadde klart å etablere seg på et

¹⁷⁴ Melkevik 1994: 95

¹⁷⁵ Haugaland arbeiderblad 17. September 1940

¹⁷⁶ Sportsklubben Haugar 1989: 14-15

høyt nivå i idretten før 1940, og etter hvert som nasjonale og regionale konkurranser fikk grønt lys, var det deres «vante gang» å delta i disse. Trenden var at sesongen gjennomgående var dårligere i forhold til tidligere sesonger. Haugesund Bokseklubb oppstod grunnet samarbeid mellom tyskere og nordmenn, samt at det ble arrangert et attraktivt boksestevne. På nasjonalt nivå ble idretten samlet i en organisasjon, og det skjedde også på lokalt nivå på Haugalandet.

4.0 Idrettsstreik!

Her vil jeg ta for meg hva som førte til striden mellom den norske idretten og okkupasjonsmakten og hva som utløste idrettsstreiken. Deretter flyttes fokuset over til Haugalandet. Hvor det skal drøftes hvordan idrettsstreiken foregikk umiddelbart etter nyordningen 22. November. Videre skjer det en utvikling der idrettsstreiken opptrappes ytterligere og blir mer effektiv. Hvordan følger Haugalandet dette opp? Etter hvert som idretten står på stedet hvil, starter okkupasjonsmaktene å aktivt gå inn for å nazifisere norske idrettslag. Her skal det undersøkes nærmere hvordan dette foregikk lokalt og hvordan idrettsklubbene stilte seg til angrepene. Dette angrepet på norske idrettsklubber førte med seg to nye typer idrett, Naziidrett og Jøssing-idrett. Fikk disse to typene fotfeste på Haugalandet og i hvilken grad?

4.1 Idretten blir innlemmet i det nye regimet

Hovedårsaken til idrettsstreiken var nyordningen. Så tidlig som 25. september 1940 ble idretten innlemmet i det nye regimet. Som en del av Reichkommissar Terbovens nyordning av statsapparatet, ble departementet for arbeidstjeneste og idrett med Axel Heiberg Stang som departementssjef opprettet.¹⁷⁷ Nyordningen av statsapparatet gikk kort sagt ut på at tyskerne innsatte egne kommissariske statsråder, der i blant en idrettsfører. I de fleste departement var det NS-folk som ble utpekt av Terboven. I realiteten var nyordningen i idretten drevet fremover av andre aktører. På grunn av Axel Stangs manglende interesse og kunnskap om idretten, tredde Charles Hoff og Willy Wagner frem som drivkreftene bak nyordningen i idretten.¹⁷⁸ Hoff var som nevnte en veldig stor profil i idrettsmiljøet og kanskje Norges mest meriterte idrettsutøver. Willy Wagner, var en rådgiver sendt fra Tyskland, betraktet idretten som en viktig politisk faktor som måtte overvåkes, ledes og oppdras for at den ikke skulle rettes mot tyske interesser. Derfor mente Wagner det var bedre å la staten innsette en idrettsfører som skulle ha myndighet til å innsette førere i idrettskretsene på de lavere nivåer. På tross av Charles Hoff's store engasjement for dette, måtte han se stillingen tapt for en langt større stjerne i Norge og innen NS-miljøet, Egil Reichborn-Kjennerud.¹⁷⁹ Reichborn-Kjennerud hadde tysk bakgrunn og tidligere syklist. Han var bosatt i Tyskland

¹⁷⁷ Goksøyr & Olstad 2017: 45

¹⁷⁸ Goksøyr & Olstad 2017: 56

¹⁷⁹ Olstad & Tønnesson 1986: 48

deler av livet og studerte jus i Hamburg. Han hadde imidlertid ikke dragninger mot nazismen. Først når han tiltrådte departementet meldte han seg inn i NS som et «karrieremessig trekk».¹⁸⁰

Det var allikevel Stang som var ansiktet utad i tiden etter nyordningen. 1. oktober redegjorde Stang for det nye departementets mål. Han uttalte blant annet at det nye departementet for idrett og arbeidstjeneste vil få tre avdelinger, en for idrett, en for arbeidstjeneste og en for ungdomsarbeid. Det ble lagt vekt på at idretten og ungdommen er viktig i det nye departementet: «Det er i første rekke den kommende generasjonen det nye Norges skal bygges på, og derfor faller det naturlig å vie skoleungdommens idrett den aller største oppmerksomhet.»¹⁸¹ Hvorfor var idretten og ungdomsarbeidet viktig for arbeidstjenesten? Dette kan forstås som viktig av flere grunner. En er nevnt ovenfor, den kommende generasjonen, det er viktig å oppdra denne generasjonen «korrekt», slik den ikke motvirker tyske interesser. Inn under oppdragelsen vil idrett spille en viktig rolle i den «fysiske» oppdragelsen. Det ønsker Departementet å oppnå ved å utbedre idrettstilbudet og innføre idrett fra de første skoleår. Sammen vil resultatet bli at arbeidstjenesten kan få stor nytte av ungdommen som er fysisk oppdratt, eller i fysisk form til å utføre arbeidstjeneste. Med andre ord er arbeidstjenesten avhengig av de to andre avdelingene, hvor idrett og ungdomsarbeidet skal fungere som er verktøy for å oppnå det store mål: «en sunn og harmonisk utvikling av det enkelte individ, så det med kraft kann fylle sin plass i det solidaritetenes samfund som vi vil bygge op.»¹⁸² Idretten ble med andre ord innlemmet i et større prosjekt for å fremme nasjonalsosialismen i Norge. Okkupasjonen hadde skiftet karakter.

Stang var tilsynelatende begeistret over at idretten var blitt samlet under det nye idrettsforbundet og håpet at det ville være grunnlaget for at staten kunne involvere seg mer i idrettsarbeidet.¹⁸³ Slik ble det imidlertid ikke. Idrettsforbundet ønsket ikke å være et verktøy for okkupasjonsmakten. På tross av det nye departementet, fortsatte interimsstyret med Helset og Hofmo i spissen, sitt arbeid for å samle idretten, og trakk også opp linjer for

¹⁸⁰ Goksøyr & Olstad 2017: 83

¹⁸¹ Hagesunds Avis 2. Oktober 1940

¹⁸² Hagesunds Avis 2. Oktober 1940

¹⁸³ Hagesunds Dagblad 2. Oktober 1940

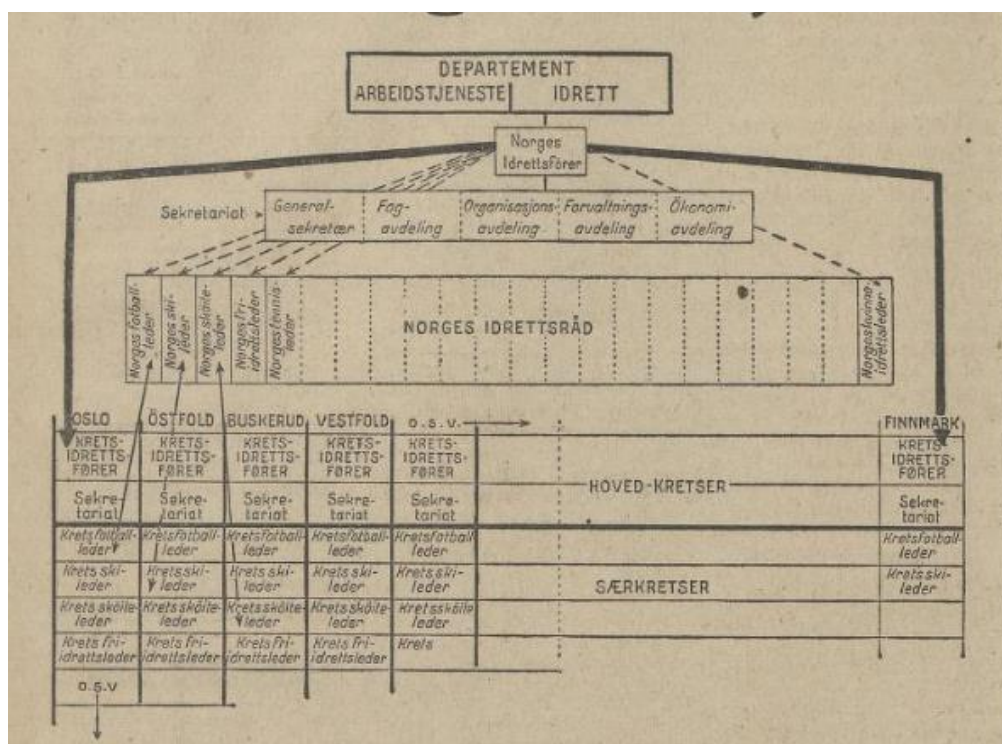
hvordan idretten skulle forholde seg til den nye okkupasjonsmakten. Helset oppsøkte Stang for å drøfte forholdet mellom organisert idrett og departementet. Allerede i dette møtet ble det gjort forsøk på å infiltrere det nye idrettsforbundet samt å påvirke forbundets avgjørelser. Stang krevde at en representant fra departementet skulle være til stede under styremøter og at forbudet mot internasjonale konkurranser måtte oppheves. Forbudet som vises til her er forbudet mot å konkurrere mot krigførende land, som var vedtatt lenge før nyordningen. Helset stod fast på at han ikke var villig til å oppheve forbudet. Helset ble allikevel overkjørt av departementet som sendte ut skriv 2. oktober der forbudet ble opphevet.¹⁸⁴ Denne handlinger ble sett på som et overgrep. Det viser også til interimsstyrets harde linje ovenfor det nye regimet. Etter flere møter, konfrontasjon og forhandlinger om et samarbeid mellom departementet og det nye forbundet, ble interimsstyret totalt overkjørt av Hoff og Wagners.

Knappt to måneder etter nyordningen av statsrådene, 22. November 1940, ble nyordningen av norsk idrett satt i live. Dette var det definitive bruddet mellom den norske idrettsbevegelsen og okkupasjonsmakten. Med Wagner og Hoff bak kulissene, kunngjorde Stang nyordningen for særforbundenes ledere og befolkning. Det ble opprettet et nytt idrettsforbund under full statlig kontroll og AIF og NLI ble oppløst. I tillegg uttalte Stang at ledelsen i interimsstyret var «fratrådt».¹⁸⁵ Nyordningen av norsk idrett ble innført gjennom den såkalte forordning om norsk idretts organisasjon og var legitimert av Terboven med hjemmel i nyordningen av 25. september. Fra nå skulle all idrett organiseres gjennom den nye organisasjonen kalt Norges Idrettsforbund, som vil videre i oppgaven bli omtalt som Norges Idrettsforbund (NS) eller NIF (NS). Det nye idrettsforbundet skulle etter Wagners ønske, organiseres etter «ansvarsprinsippet». Et begrep som NS foretrakk framfor «førerprinsippet». I tillegg gikk nyordningen ut på å at idrettsforbundet skulle overta virksomheten til særforbundene og distriktslagene, altså idrettskretsene. Her skulle det innsettes utvalgte «kretsidrettsførere» og særforbundene skulle ledes av en person, for eksempel Norges fotballeder. Sammen skulle særforbundslederne danne et idrettsråd som kunne bli innkalt til ting av Norges idrettsfører. Det var altså idrettsføreren som ledet, og var Norges Idrettsforbund (NS). Videre skulle ordre fra ham gå til enn rekke underliggende

¹⁸⁴ Olstad & Tønnesson 1986: 47

¹⁸⁵ Olstad & Tønnesson 1986: 49

førere som skulle stå i kontakt oppover med idrettsføreren, og nedover til de oppnevnte kretsledere.¹⁸⁶ Allerede 6. Desember var ledere i fotball, bryting, ridning, friidrett, boksning, svømming, motorsport, vektløftning og håndball oppnevnt.¹⁸⁷ Norges Idrettsfører ble som kjent Reichborn-Kjennerud. Han ble oppnevnt 13. Desember. Hans fremste oppgave var å samle norsk idrett under departementet og NIF (NS).¹⁸⁸ Idrettslagene på et lokalt nivå gikk på en måte automatisk inn i det nye forbundet. Dette ble kommunisert gjennom byens aviser hvor det var bestemt at «alle lag er tilsluttet Norges idrettsforbund.»¹⁸⁹ Oppbygningen i det nye forbundet ble svært fint og pyntelig illustrert i Haugesunds Avis 27. November 1940:

Allerede to dager etter nyordningen møtte den motstand. 24. november markerer starten på idrettsstreiken. Da skulle landslaget i bryting tas ut i forbindelse med en internasjonal konkurranse som var blitt organisert av tyskere og nyordningsvennlige.¹⁹⁰ Idrettsfolk fra både AIF og NLI, hadde fått høre «at nazistene hadde avsatt lederne i Bryteforbundet og innsatt noen nazister som ledere for brytesporten i Norge.» Dette førte til at folk valgte å ikke reiste til stevnet mens andre bestemte seg for å se an utviklingen. Blant dem som dro

¹⁸⁶ Melkevik 1994: 96

¹⁸⁷ Haugaland Arbeiderblad 6. desember 1940

¹⁸⁸ Goksøyr & Olstad 2017: 78

¹⁸⁹ Haugaland Arbeiderblad 6. Desember 1940

¹⁹⁰ Olstad & Tønnesson 1986: 49

var Reidar Merli.¹⁹¹ Han avtalte med sin motstander om å avblåse kampen og si i fra til arrangøren. Dette fikk en dominoeffekt og flere utøvere trakk seg. Det hele endte med at stevnet ble avlyst på grunn av manglende deltakelse.¹⁹² Dette sendte viktige signaler og flere idrettsgrener og idrettsutøvere hang seg på denne boikotten. I klubbsammenheng peker mye på at Kristiansand Idrettsforening var den første forening som viste motstand. Alt 27. november fattet styret i klubben et vedtak: «siden situasjonen innen idretten for øyeblikket er så uklar, vedtar generalforsamlingen at klubben foreløpig innstiller all virksomhet inntil videre.»¹⁹³

4.2 Idrettsstreiken starter, hva med Haugalandet?

Idrettsstreiken og idrettsfronten ble ikke spontant til i løpet av dager og timer etter 22. november. Det må ha vært planlagt og forberedt i løpet av de foregående ukene.¹⁹⁴ I forveien av november-nyordningen, sendte interimsstyret ut en orientering til de regionale interimsstyrene, i dette tilfellet Rogaland distriktslag for idrett, om forhandlingene med tyskerne og NS. Orienteringen klarla idrettens forhold til den nye styreform. Orientering sa imidlertid ikke noe om hvordan en skulle handle. Styret i både Rogaland Distriktslag for idrett og Rogaland Arbeideridrettskrets besluttet at deres funksjon som representanter for forbundene var opphørt dersom en nyordning skulle bli satt i live. Det samme gjaldt Rogaland Fotballkrets. De var veldig tydelig i sitt vedtak: «Hvis anmodningen kommer om å slutte seg til nyordningen, anser kretsstyret seg som avtrådt.»¹⁹⁵ Dette var ment som protester mot nyordningen og samtidig var de regionale forbundene forberedt og gardert dersom tyskerne og NS forsøkte å innlemme de i det nye regimet. Dette gjorde at de kunne handle raskt. Protestene vant ikke frem og resulterte i at de la ned virksomheten.

3. desember meddelt Rogaland Distriktslag for idrett i et rundskriv, at ledelsen var fratrudd og arbeidet avsluttet. Rogaland Fotballkrets fulgte distriktslaget for idrett og meldte sin avgang 9. desember.¹⁹⁶ Rogaland Distriktslag for Idrett sin beslutning var i utgangspunktet

¹⁹¹ Goksøyr & Olstad 2017: 67, Reidar Merli var en veldig lovende bryter ved krigsutbruddet, etter krigen ble han en av Norges fremste brytere og vant henholdsvis seks norgesmesterskap, et EM-sølv og deltok i OL i 1948 og 1952.

¹⁹² Goksøyr & Olstad 2017: 66-67

¹⁹³ Justvik 2017: 186

¹⁹⁴ Goksøyr & Olstad 2017: 69

¹⁹⁵ Melkevik 1994: 96

¹⁹⁶ Hagland 1940: 38

fattet allerede 30. november.¹⁹⁷ Det ble først offisielt og sendt ut til deres medlemmer 3. desember.

På Haugalandet oppstår det ikke en umiddelbar reaksjon. Dette kom nok av at sesongen var over for de fleste idrettene og dermed var det ikke mulig å respondere på den samme måten som bryterne ved uttaksstevnet i november. Tvert imot fortsatte idretten sin vante gang i en typisk ettersesong med møter og fester. Haugesund Svømmeklubb avholdt sin planlagte generalforsamling bare få dager etter nyordningen og Haugesund Sykkelklubb inviterte til ordinær generalforsamling som ble avholdt 30. November. Under sykkelklubbens generalforsamling oppstod kanskje den første tydelige reaksjonen på nyordningen. Da det skulle velges nytt styre, nektet daværende styreformann Arne J. Sternhoff gjenvalg. Da han takket av uttalte han håpet om at klubben måtte bli «blant de gode gamle».¹⁹⁸ Hvorvidt dette var et bevisst stikk i retning nyordningen, hvor de gamle idrettslederne var blitt avsatt og nye skulle etter hvert bli utpekt av okkupasjonsmakten, kan ikke fastslås med sikkerhet. Tatt i betraktning hva som skjedde en snau uke i forveien kan dette tolkes som et budskap til de nye tider.

Utover desember 1940 ble det arrangert flere medlemsmøter tilsynelatende upåvirket av nyordningen. Dette var for øvrig ikke som årsmøter eller generalforsamlinger hvor de hadde saker og et fast format. Dette var mer eller mindre sosiale sammenkomster arrangert av klubbene. Hvorvidt utviklingen i idretten ble diskutert er vanskelig å påpeke. Det tyder på at det fortsatt var aktivitet innen idrettslagene, selv om det først og fremst var arrangement tilknyttet det sosiale og hyggelige aspektet innad i klubben. Helt uten betydning for hvordan idrettslagene så på framtiden, var disse møtene ikke. Planlegging av trening for vinteren og våren forekom også. Blant annet i Haugesunds svømmeklubb ble det drøftet å få i gang innendørstrening. Først rundt juletidene ser man første tegn til at treninger ble startet opp. Åkra Idrettslag melder om stor interesse for sin innendørs trening.¹⁹⁹ Sportsklubben Haugar

¹⁹⁷ Melkevik 1994: 79

¹⁹⁸ Haugesunds Dagblad 2. Desember 1940

¹⁹⁹ Haugesunds Dagblad 16. Desember 1940 & 24. Desember 1940

fikk innvilget søknad om å bruke en skole i byen til trening.²⁰⁰ Dette tyder på at flere lag på Haugalandet enda ikke hadde sluttet seg til idrettsstreiken eller at de ikke var informerte.

4.3 Idrettsstreiken blir effektiv

Kort tid etter nyordningen ble lansert 22. November fortsatte idrettsfronten sitt arbeid. Med interimsstyret som nå var illegalt i spissen, aktet de å fortsette sitt arbeid «under jorden». Allerede 16. desember 1940 trakk styret opp retningslinjene for det framtidige arbeidet. Her ble det opprettet et illegalt arbeidsutvalg som skulle føre arbeidet videre. Selv om Olaf Helset og Rolf Hofmo satt i arresten store deler av okkupasjonen, fortsatte nettverket deres og arbeidsutvalget å trekke i trådene. Det illegale interimsstyret kommuniserte med idrettsklubbene og idrettskretser på flere måter, gjennom telefon, radio, illegale aviser og ikke minst ved møtevirksomhet. For eksempel inviterte Friidrettsforbundet til fellesmøter med representanter for samtlige idrettsforeninger i kretsene for å opplyse om den videre strategien. Hovedlinjen for fremtiden ble trukket opp 7. Januar i Sarpsborg med fotballforbundets sekretær Asbjørn Halvorsen fra arbeidsutvalget i spissen: «stille trening, ingen avertering, ingen konkurranser.» På denne måten kunne idrettsstreiken forholdsvis raskt gjøres effektiv innenfor det hierarkiske idrettssystemet, hvor det var nær kontakt mellom medlemmene av interimsstyret, altså Norges Idrettsforbund, og lederne for særforbundene og idrettskretsene og deretter idrettslagene. På denne måten ble informasjon og ordre spredt over store deler av landet.²⁰¹

Å tidfeste nøyaktig når informasjonen og ordrene nådde Haugalandet er vanskelig. Vard fikk 29. november Norges Fotballforbunds protestskriv, som gikk ut på at ingen i styret ville delta i idrettsarbeidet på Axel Stangs premisser.²⁰² Den sa imidlertid ikke noe om hvordan klubbene skulle handle og forholde seg til nyordningen. I Djerv 1919s medlemsblad fra 1946, hevdes det at var sendt ut en parole av interimsstyret vinteren 1940/41 hvor det stod at «ingen god nordmann drev konkurranseidrett».²⁰³ Dette står i sammenheng med at all konkurranse skulle arrangeres av NIF (NS). Det var dog imidlertid lite idrettsbevegelsen på

²⁰⁰ Haugesunds Dagblad 10. Desember 1940.

²⁰¹ Goksøy & Olstad 2017: 70-72

²⁰² Hagland 1994: 38

²⁰³ «Medlemsblad for Sportsklubben Djerv 1919 mai 1946» i Djerv 1919s arkiver

Haugalandet kunne respondere på, ettersom vinteridrett ikke var særlig stor på Haugalandet av naturlig årsaker.²⁰⁴ I det minste tyder det på at budskapet var kommet frem. Tilfeldigvis arrangerte Djerv 1919 angivelig en fest 1. februar.²⁰⁵ Kanskje det var for å orientere sine medlemmer? Deretter er det stille i avisene ut krigen. I henhold til parolen som ble sendt, la styret i Djerv 1919 ned sitt arbeid og aktive spillere la fotballsko på hylla. I følge medlemsbladet fortsatte arbeidet i det stille. Det samme gjelder Vard og Haugar.²⁰⁶ Å legge ned arbeidet var en normal reaksjon, eller handling, da de ikke kunne oppløses uten samtykke fra departementet.²⁰⁷ Dermed ble mange klubber aldri offisielt oppløst og heller valgte i det stille å slutte arbeide.

Stort organiserte treninger og konkurranser stoppet tidlig i 1941. Det var noen unntak som fortsatte lenger inn i året. Riktignok var det begrenset hvem som drev treninger rundt nyttårsskiftet i utgangspunktet. Blant dem som tok opp treningen var Haugesund Turnforening. Dette kan nesten ansees som påtvunget trening. Som tidligere nevnt ble lokalene deres okkupert av tyskerne ved invasjonen. Da tyskerne flyttet ut 19. desember forlangte tyske kommandanter at foreningen skulle gjenoppta turnøvelsene. Hvis ikke de fulgte dette opp, ville lokalene bli rekvirert igjen. 5. April 1941 overtok tyskerne lokalene igjen, på tross av treningen var i gang, og beholdt lokalene krigen ut. Allikevel startet treningen opp igjen på Hauge skole på høsten. Treningen ble innstilt kort tid etter på grunn av tyskerne rekvirerte skolen.²⁰⁸ Åkra Idrettslags turnparti opplevde også samme skjebne. De drev også turn på en av Karmøyskolene. Skolen ble etter hvert overtatt av tyskerne og turnøvelsene stoppet opp.²⁰⁹ Dette er det siste tegnet til organisert trening av idrettslagene, med unntak av boksporten.

På tross av den idrettslige delen i klubbene lå nede, fortsatte flere av klubbene administrativt arbeid og holdt liv i virksomheten. Haugesund Sykkelklubb foresatte sitt

²⁰⁴ Bjørnson 2004: 516 & Fyllingsnes 275: Forholdene til å drive vinteridrett varierte sterkt fra år til år. Det ble arrangert spontane konkurranser om forholdene lå til rette for det. Denne vinteren er det lite som tyder på at det ble arrangert noe vinteridrett på Haugalandet.

²⁰⁵ Haugesunds Dagblad 25. Januar 1940

²⁰⁶ Hagland 1946: 39

²⁰⁷ Goksøyr & Olstad 2017: 53

²⁰⁸ Haugesund Turnforening 1950:: 54

²⁰⁹ «Idrettslaget gjennom krigsårene 15/11-1940 – 4/6-1945» i «Møteprotokoll, uten år» I Åkra idrettslags arkiv

arbeid med å skaffe et klubblokale som ble innviet med flere representanter fra klubbene i byen 1. Februar.²¹⁰ Åkra Idrettslag hadde i gjennom krigen i alt 13 styremøter og i tillegg arrangerte de juletefester, basarer, pengeinnsamling med mere. I styremøteprotokoller tok klubben ikke stilling til idrettsstreiken eller hva som foregikk i idrettsbevegelsen. Klubben gikk i stedet til innkjøp av utstyr, nett til målene, og utbedret tribune plass.²¹¹ Naturligvis kunne ikke klubbene uttalte seg negativt om myndighetene. Dersom arkivene skulle bli konfiskert kunne det få videre konsekvenser for klubbene. Haugesund kajakkklubb fortsatte også sin administrative virksomhet. Foruten festlige tilsetninger gikk de til leie av en tomt utenfor Visnes på Karmøy i 1943 hvor det også ble satt sammen en komite for å bygge en eventuell hytte.²¹² På denne måten opprettholdt klubbene virksomheten og beholdt en kontakt med medlemmene sine. Samtidig var de forsiktige med å ha noe med tyskerne å gjøre. Trolig har også flere klubber i distriktet opprettholdt en viss form virksomhet men da «under jorden».

Idrettsstreiken hadde en god oppslutning på Haugalandet. Det var riktignok lite tradisjon for vintertrening og vinteridrett i distriktet. Det ble allikevel satt i gang noe aktivitet omkring årsskiftet 1940/1941. Deretter ble det en viss aktivitet som tyskerne selv satte en stopper for ved å overta lokalene som ble brukt. Kanskje var ikke tyskerne så opptatt av å skape fronter slik at klubbene ikke ble altfor provosert. For å kontrastere ble det i Kristiansand langt skarpere fronter mellom idrettsforeningene, tyskerne og NIF(NS) . Allerede i vintermånedene 1941 ble idrettsforeningen Start og ledelsen, særlig formannen, utsatt for et voldsomt press, forhør og et kort fengselsopphold. Lenger ut i året involverte idrettsfører Reichborn-Kjennerud seg og innkalte alle klubbene til et møte. Naturligvis hadde klubbene avtalt å ikke møte. Dette førte til anmeldelse av lederne i byens fire største klubber.²¹³

4.4 Nazifisering av idretten på Haugalandet

Når de aller fleste av de gamle lederne i forbund, særkretser, idrettskretser og idrettsklubber frasa sine seg verv og ansvar for å organisere idretten i regi av NIF(NS), ble det en svak

²¹⁰ Haugesunds Dagblad 3. Februar 1941

²¹¹ «styremøtet for Åkra Idrettslag 20/3 1941» i «Møteprotokoll, uten år» I Åkra idrettslags arkiv

²¹² «Årsmøte 1943» i protokoll 4/70 i Haugesund kajakkklubbs arkiver.

²¹³ Justvik 2017:188

vintersesong i hele landet. Dette førte til at den tyske rådgiveren Wagner og idrettsfører Reichborn-Kjennerud måtte endre fremgangsmåten for å samle den norske idrettsbevegelsen. I slutten av mars 1941, etter flere forsøk på å overtale lederne, kom vendepunktet for det tyske idrettsarbeidet. Det ble besluttet å føre en strengere linje overfor idrettsforeningene. Det gikk ut på å tvinge idrettsforeningene til å erkjenne om de ville medvirke aktivt i idretten eller ikke. Dersom foreningene nektet ville de bli ansett som politiske foreninger og oppløst.²¹⁴ Denne framgangsmåten ble realisert gjennom Axel Stangs forordning av 20. Mai 1941 om «beskyttelse av norsk idrett». Departementet krevde at alle klubber skulle avholde generalforsamlinger for å stemme ja eller nei til det tyske idrettsarbeidet. Flertallet av de norske klubber innkalte aldri til generalforsamling og dersom noen klubben gjorde det, var svaret et tydelig nei. Dette førte til et omfattende arbeid for NIF(NS) som møysommelig måtte finne lokale nazister som ville overta.²¹⁵ Med andre ord skulle NIF(NS) involvere seg mer direkte mot lokale idrettsklubber. Forordningen var ikke uten pressmidler. I tillegg til å true med oppløsning truet myndighetene også med inndragning av idrettslagenes formue og bøter eller fengsel.²¹⁶

Proessen med nyordningen tok tid og flere klubber ble ikke kontaktet før i 1942.²¹⁷ Noen av klubbene på Haugalandet tross sin motvilje til samarbeid, fikk ikke oppfulgt videre konsekvenser. Sportsklubben Vard fikk brev så tidlig som 13. August 1941. I brevet anmodet NS-myndighetene å starte opp aktiviteten igjen. På tross av truslene holdt styret klubbens linje. Først i 1942 ble det gjort et nytt forsøk på å nazifisere klubben igjen hvor de forlangte at styret ble supplert med et NS-medlem som skulle administrere klubben. Dette førte til at NIF(NS) fikk sitt andre nei av klubben. Klubben fikk ingen represalier enda klubben hadde sagt nei to ganger.²¹⁸ Djerv 1919 ble også kontaktet i 1941. Daværende formann forteller at styret inviterte til en generalforsamling og samtidig ba medlemmene ikke møte opp. I tillegg dokumenterte styret pokalene ved å ta bilde av disse. Deres frykt var at de skulle bli konfiskert. De ble riktignok aldri konfiskert.²¹⁹ Formannen i Haugesund Turnforening ble

²¹⁴ Goksøyr & Olstad 2017: 103

²¹⁵ Olstad & Tønnesson 1986: 58

²¹⁶ Goksøyr & Olstad 2017: 105

²¹⁷ Goksøyr & Olstad 2017: 107

²¹⁸ Hagland 1946: 39

²¹⁹ Fjon 1999: 52

kontaktet personlig i starten av 1942. Han svarte at han måtte drøfte dette med styret og ba om å få svare skriftlig. 23. januar var svaret til foreningen klart. I motsetning til Djerv og Vard, fremstår turnforeningens svar mer diplomatisk:

- I: Foreningen vil drive sin virksomhet som tidligere og arbeide for utbredelse av gymnastikk og turn.
- II: Arrangerte turnkonkurranser bekjentgjøres for medlemmene, og habile deltakere sendes når noen melder seg.
- III. Til tinget i mars kan foreningen ikke sende representant. For øvrig ønsker foreningen som tidligere å stå fritt i representasjonsspørsmålet.²²⁰

Det ble riktignok aldri sendt turnere til konkurranser eller representanter til møter. På mange måter var klubben «positivisert».²²¹ Dette var fordi de i utgangspunktet skulle drive virksomheten videre. Samtidig kan dette gjerne ha vært en bevisst strategi fra klubbens side for å lure myndighetene og la de tro klubben fortsatte arbeidet. I realiteten avsluttet klubben idrettsarbeidet og gikk i skjul. Møtet 23. januar 1942 var også det siste offisielle møte holdt i foreningen og flere medlemmer meldte seg ut. Styret ble sittende uten medlemmer, for å ivareta foreningens interesser, som først og fremst gikk ut på å hindre NS i å overta foreningen.²²²

Haugesund Idrettslag var den eneste klubben på Haugalandet myndighetene gikk inn og erstattet styret med sine egne. Riktignok var initiativet tatt av en lokal NS-mann Stener Kvinnsland. Kvinnsland meldte seg inn i NS 25. september 1940 og oppnevnte seg selv som idrettsleder i Haugesund etter nyordningen av norsk idrett.²²³ Han var også en kjent skikkelse innen friidretten og var rogalandsmester i høydehopp i 1927.²²⁴ Kvinnsland tok kontakt med idrettslaget «etter oppdrag fra idrettsdepartementet» 13. August 1941, men som alle andre lag, tok klubben avstand til de nye myndighetene. Dette førte til at styret ble avsatt 23. februar 1942 og Stener Kvinnsland ble oppnevnt som ny formann i klubben.²²⁵

²²⁰ Haugesund Turnforening 1950: 55

²²¹ Olstad & Tønnesson 1986: 59. «Positivisert» var et uttrykk Charles Hoff brukte i en foreløpig rapport om nyordningen i klubbene. De «positiviserte» klubbene skulle i utgangspunktet fortsette idrettsarbeidet. I rapporten innrømmer Hoff at når en klubb er «positivisert», melder gjerne 75% av de gamle medlemmene seg ut.

²²² Haugesund Turnforening 1950: 56

²²³ Haugaland Arbeiderblad 8. Januar 1947

²²⁴ Haugesunds Idrettslag 1941: 172

²²⁵ Sternhoff & Thorsen 2006: 44

Dette sier noe om hvor lang tid prosessen med å nyordne idrettslagene brukte. Hvor mye aktivitet idrettslaget fikk til etter kuppet skal jeg komme nærmere inn på senere. Foruten Vard, Djerv, turnforeningen og idrettslaget kommer det ikke tydelig frem i kildene at de andre klubbene ble utsatt for lignende press. I protokollene til Åkra idrettslag og Haugesund Kajakklubb blir det verken nevnt eller drøftet. Visnes Fotballklubb la ned arbeidet og leverte dokumentene inn til politiet i 1941. Hvorvidt dette var en følge av «beskyttelse av norsk» idrett sies det ingenting om. Det er derimot sikkert at det var en protest mot nyordningen. Det er nærliggende å tro at de aller fleste klubbene ble kontaktet av myndighetene i henhold til den nye fremgangsmåten, men ble aldri fulgt videre opp og det var ikke prioritert til å ty til videre handling. Hvorfor akkurat Haugesund Idrettslag ble utsatt for direkte inngripen kan forklares med av flere grunner. Det kan ha vært en ekstra motivasjon på grunn av klubbens idrettslige prestasjoner i mellomkrigstiden, som Stener Kvinnsland var en del av. Det var viktig for myndighetene å engasjere kjente profiler og klubber, da disse kunne være forbilder for andre og få idretten i sving igjen.²²⁶ Et siste moment er at myndighetene fant en lokal NS-mann med tilknytning til klubben som var villig til å ta fatt i arbeidet. En kan spørre om klubben ville blitt «positivisert» om det ikke hadde vært for Stener Kvinnsland?

4.5 Naziidrett

Hva var det idrettsmenn og kvinner ikke ville være en del av? Hva gjorde de som ikke sluttet opp om idrettsstreiken, som fortsatt ønsket å drive idrett Spør Goksøyr og Olstad i Skjebnekamp. Hovedalternativet var det som på folkemunne ble kalt «nazi-idrett» eller NS-idrett.²²⁷ Dette var idrett organisert med utgangspunkt i de to nye institusjonene departementet for arbeidstjeneste og idrett og NIF(NS). Dette var i teorien den eneste lovlige formen for å drive idrett ettersom all idrett skulle foregå i regi av NIF (NS). På grunn av idrettens motvilje til å samarbeide tok det svært lang tid før nazi-idretten begynte å komme i gang. Blant annet fordi idretten på mange måter måtte bygges opp igjen. Det betyr dog ikke at all idrett stoppet opp før omorganiseringen var begynt å ta form ut i 1941 og 1942.

²²⁶ Goksøyr & Olstad 2017: 86

²²⁷ Goksøyr & Olstad 2017: 111

Boksesporten befant seg i en spesiell situasjon. Som tidligere nevnt ble stort sett alle organiserte treninger og konkurranser på Haugalandet stoppet tidlig i 1941. Den eneste klubben som deltok i konkurranse på Haugalandet i 1941 var Haugesunds Bokseklubb. I januar 1941 var det arrangert en ny «landskamp» mellom medlemmer av klubben og tyske boksere i Haugesund.²²⁸ Dette var i strid med Norges Idrettsforbunds klare linje om å ikke konkurrere mot tyskere. Etter hvert tyder det allikevel på at Haugesund bokseklubb har sluttet opp om idrettsstreiken, da siste tegn for aktivitet i klubben var en medlemsfest 15. februar.²²⁹ Dette har nok en sammenheng med at amatørbokseforbundet sluttet opp om streiken.²³⁰ Det stoppet allikevel ikke opp bokseaktiviteten. Blant de norske boksere på stevnet i Januar var Ole Nesheim. Han fortsatte å bokse selv om klubben etter alt og dømme hadde lagt ned sitt arbeid. Nesheim deltok i en rekke profesjonelle kamper vår og sommer 1941. Blant annet mot Henry Tiller som var Norges desidert fremste bokser ved inngangen til krigen, og den nevnte tyskeren Hans Heuser.²³¹ Hvorfor sluttet verken Nesheim eller Tiller opp om idrettsstreiken? Det var fordi de drev proffboksing. Proffboksing var opprinnelig ikke underlagt Norges Idrettsforbund(NS) og dermed var det heller ikke naziidrett. Proffboksingen opererte med andre ord i en gråson. Etter hvert ble proffboksing også innlemmet i NIF(NS). Prosessen begynte allerede i juni 1941 og arbeidet ble gitt til Charles Hoff og departementet. Dette førte til at boksesporten smuldret bort, som de andre idrettene nazistene prøvde å kontrollere.²³² Kildene peker på at Nesheim sluttet å bokse i 1941 og heller støttet idrettsstreiken. Aktiviteten Nesheim drev var nødvendigvis ikke Naziidrett da det ikke var organisert av NIF(NS) men samtidig stod aktiviteten i strid med interimsstyret sin linje fra 7. Januar: «stille trening, ingen avertering, ingen konkurranser».

Aktiviteten i Kajakklubben kan også karakteriseres som å være i gråsonen, selv om den var svært lav.²³³ Denne aktiviteten kan nesten sammenlignes med å gå tur i skog og mark da det som regel var noen få medlemmer som hadde tatt noen turer spredt utover krigsårene. Aktiviteten var ikke organisert på noen som helst måte. kajakklubben fikk drive sin aktivitet

²²⁸ Haugaland Arbeiderblad 17. Januar 1941

²²⁹ Haugesunds Dagblad 15. Februar 1941

²³⁰ Tønneson & Olstad 1986: 56

²³¹ Goksøyr & Olstad 2017: 210

²³² Goksøyr & Olstad 2017: 212-213

²³³ Årsberetninger fra perioden 1940-1945 i protokoll 4/70 i Haugesund kajakklubbs arkiver

uhindret frem til 1943. Da stengte okkupasjonsmakten igjen all småbåttrafikk i indre havn. Umiddelbart etter krigen ble det arrangert konkurranser og kajakkløp i havnen.²³⁴

Etter frafallet i idretten, som følge av idrettsstreiken, ble «masseidrett» et viktig element for NIF(NS). Dette var et forsøk på å mobilisere befolkningen til idretten. Riksmarsjen hvor en kunne oppnå riksmarsjmerket, skulle opprinnelig være noe som fortonet seg som et sosialt og nasjonal fellesskap, men ble snarere en prøve på hvem du var og hvem du holdt med. Denne strategien var ikke en suksess og deltagelsen var langt fra imponerende. På landsbasis ble det bare utdelt 2719 merker fra riksmarsjen i 1942. Det ble også opprettet tilsvarende merker for ski og skøyter uten særlig hell.²³⁵ Etter hvert som departementet og NIF(NS) hadde «positivisert» Haugesund Idrettslag, med den lokale NS-mannen Stener Kvinnsland i spissen, startet idrettsarbeidet umiddelbart. I samarbeid med Norges Idrettsforbund(NS) skulle klubben arrangere skimerkerenn hvor en kunne opptjene NIF(NS) ferdighetsmerke på ski i påsken 1942.²³⁶ Utover annonsen som sannsynligvis er undertegnet S.K, Stener Kvinnsland, sies det ikke noe mer om arrangementet. Når sommeren nærmet seg fikk aktiviteten et oppsving, men ikke i nærheten av hva som var normalt. På Haugalandet var Haugesund idrettslag satt opp som arrangør av riksmarsjen. Det kan neppe ha vært stor oppslutning rundt marsjen i Haugesund. I avisene ble det meldt om «forholdsvis god deltagelse», men noen flere detaljer fremstår ikke.²³⁷

Gjennom tre sesonger 1942-1944, ble sommeridretten forsøkt normalisert og særlig friidretten va prioritert. Sportslig økte aktiviteten og kvaliteten men det var langt ifra førkrignivået.²³⁸ I friidrett ble det avviklet 24 norgesmesterskap i NS-regi i denne perioden.²³⁹ Fra Haugalandet skulle Haugesunds Idrettslag i utgangspunktet delta i Vestlandsmesterskapet i henholdsvis Bergen og Stavanger og i Norgesmesterskapet i Oslo i 1942.²⁴⁰ Vestlandsmesterskapet var delt i to deler der første del var i Stavanger og andre del i Bergen. Kvinnsland var nok noe optimistisk når han medelte at laget skulle stille til 4x100m

²³⁴ Vormedal 2010: 23

²³⁵ Goksøyr & Olstad 2017: 133

²³⁶ Haugesunds Dagblad 23. Mars 1942.

²³⁷ Haugesunds Avis 15. Juni 1942

²³⁸ Goksøyr & Olstad 2017: 130

²³⁹ Morstøl 2015: 41-42. Oversikt av NM-stevner 1942-1944

²⁴⁰ Haugesunds Dagblad 27. Juni 1942

stafett i Norgesmesterskapet. Etter alt å dømme ble planen om deltagelse i Norgesmesterskapet skrotet, da det ikke kommer noe mer informasjon om dette siden. På Vestlandsmesterskapet i Stavanger klarte dog klubben å stille opp med 3 deltagere.²⁴¹ Men deltagelsen i Bergen ble det ikke noe av. Dette skyldtes etter alt å dømme at klubben ikke klarte å finne utøvere som ønsket å delta. Det store flertallet av idrettsutøvere var i streik og tok avstand fra naziidretten.

NIF(NS) satset tungt på fotballen. Også innen denne idrettsgrenen var oppslutningen selvfølgelig lav. I 1941 var det rapportert at det var kun ti lag som aktivt var med i fotballen. Året etter økte den til 54 lag. Denne utviklingen henger sammen med at i 1941 hadde ikke NIF(NS) lyktes med å finne fotballedere i kretsene. I 1942 var det omsider satt inn ledere i 11 kretser. I Rogaland Fotballkrets ble Haugesunderen Arne Sandvik oppnevnt som fotballeder.²⁴² Sandvik var ikke en ukjent mann innen idrettsmiljøet. Han hadde sittet i styret i Vard i to perioder 1919/1920 og 1936/1937.²⁴³ Det ble på tross av mangel på fotballedere arrangert norgesmesterskap i 1941 hvor det var kun 14 lag påmeldt.²⁴⁴ Til sammenligning var det 189 klubber påmeldt året før og 344 påmeldt i frigjøringsåret.²⁴⁵ I 1942 var det igjen arrangert Norgesmesterskap i fotball. Fra Rogaland fotballkrets skulle fire lag delta melder lederen i kretsen og til alles overraskelse var Haugesundsklubben Vard en av de!²⁴⁶ Dessverre er det ikke skrevet noe om første runden, som angivelig fant sted i Haugesund, ei andre runden. Den tredje runden blir dog omtalt i Haugesunds Avis. I forhold til tidligere omtalelser om fotballkamper i byen blir det verken nevnt noe om tilskuertall eller entusiasmen rundt kampen.²⁴⁷ Men at «Vard» i det hele spilte en kamp arrangert av NIF(NS) er et sjokk. Som tidligere nevnt, forsøkte nazistene å «positivisere» Vard to ganger uten å lykkes og klubben fikk fred. De nye myndighetene var imidlertid ikke så nøye med formalitetene når et lag skulle bli nazifisert. Et eksempel på dette ser man i Stavanger hvor det ble arrangert et kveldsstevne i Skjalgs regi uten at verken styret eller formann var

²⁴¹ Haugesunds Dagblad 12. August 1942

²⁴² Stavanger Aftenblad 20. Mai 1942

²⁴³ Sportsklubben Vard 1966: 94

²⁴⁴ Goksøyr & Olstad 2017: 127

²⁴⁵ Olstad & Tønnesson 1986: 84

²⁴⁶ Haugesunds Dagblad 27. Juni 1942

²⁴⁷ Haugesunds Avis 17. August 1942

underrettet. Skjalg var i utgangspunktet tilsluttet idrettsstreiken.²⁴⁸ På samme måte fremgikk det i Haugesund og Vard. Vards navn ble utnyttet og «spillerne» som stilte opp i Norgesmesterskapet hadde aldri vært medlem av klubben.²⁴⁹ Dette er for øvrig den første og siste gangen «Vard» deltok i naziidretten.

Utenom den nevnte aktiviteten ble det aldri arrangert flere idrettsarrangementer i regi av NIF(NS) på Haugalandet og de lokale klubbene deltok ikke i andre konkurranser utenbys. Hvem var «idrettsutøverne» i Haugesund Idrettslag og «Vard» i 1942? På landsbasis hevdet Charles Hoff at idretten «drives praktisk talt utelukkende av NS folk».²⁵⁰ I lagoppstilling til «Vard» finner vi disse personene: Jon Kolstø, Leo Frøyland, Alf Øverland, Harald Jørgensen, Louis Sørensen, Frank Amundsen, Bj. K. Hausken, Andreas Skulstad, Andrew Haldorsen, Tollak Haavik jr. og Stener Kvinnsland.²⁵¹ Skulstad, Haldorsen og Kvinnsland stilte også i vestlandsmesterskapet for Haugesunds Idrettslag. Ikke alle var NS-folk. Bj. K. Hausken var journalist i Haugesunds Dagblad og formann i Vard i årene 1927-1929. Han hadde ikke klare tilknytninger til Nasjonal Samling.²⁵² Jon Kolstø er ukjent.²⁵³ Resterende var kjente folk innen NS og tyskervennlige. Frøyland og Skulstad døde i tysk krigstjeneste i 1944.²⁵⁴ Flere av dem ble senere dømt i landssvikersaken, dette skal jeg komme nærmere inn på i «nazister i idrettsmiljøet».

4.6 Jøssing-idrett

Etter at okkupasjonsmakten og NS hadde tatt kontroll over idretten og innført at all idrett skulle foregå i regi av Norges Idrettsforbund (NS), vokste Jøssing-idretten frem. Dette var i utgangspunktet idrett drevet utenfor de nazistiske idrettsklubbene og helst utenom nazistenes kjennskap.²⁵⁵ På tross av Norges Idrettsforbund(NS) sin klare linje om at all idrett

²⁴⁸ Melkevik 1994: 102

²⁴⁹ Hagland 1946: 39

²⁵⁰ Goksøy & Olstad 2017: 128

²⁵¹ Haugesunds Avis 17. August 1942

²⁵² Vormedal 2008: 83

²⁵³ Det kan være en med tilknytning til Djerv 1919 og Haugesunds Ballklubb før krigen under «J. Kolstø», men dette har jeg ikke klart på påvise ordentlig. Se Haugesunds dagblad 5. Juni 1935 & Haugesunds Avis 16. Juni 1938. I Ballklubbens lagoppstilling finner man også en «A. Skulstad».

²⁵⁴ Veum, Brenden & Dalen 2017: 283 & 415. Frøyland ble ofte referert til som Frøiland. Se også Vormedal 2013: 47.

²⁵⁵ Goksøy 2010: 122

skulle organiseres igjennom dem, ble det arrangert Jøssing-idrett over hele landet. I Agder ble flere illegale arrangementer gjennomført. Der hevdes det at nazistenes idrettsaksjon var svak, særlig når det gjaldt de indre bygder. Den illegale idrettsaktiviteten var upåvirket av nazistenes trusler og krav. Siden offentlige idrettsarenaer var beslaglagt av myndighetene, måtte utøverne være kreative for å finne andre steder å være aktive på. Særlig ble orientering en populær Jøssing-idrett. Dette fordi utøverne «løp rundt» og unngikk myndighetene i skogen og i «guds frie natur».²⁵⁶ I storbyene ble det også arrangert Jøssing-idrett. På tross av de fleste offentlige idrettsarenaer var beslaglagt, ble det i 1944 arrangert en fotballkamp på Grefsen stadion i Oslo uten at myndighetene grep inn. På den andre siden var det ikke alle som kom like lett unna. Under et hopprenn i Asker ble flere deltakere arrestert og kunne forvente til dels lange fengselsopphold.²⁵⁷ Idretter som turn, håndball, roing, sykling og tekniske øvelser i friidrett lå stort sett nede krigen igjennom. Dette hang sammen med at okkupasjonsmakten tok beslag av turnhaller og gymnastikksaler tidlig i krigen. Det fikk store konsekvenser for idretter som krevde mye utstyr og burde primært drives innendørs, slik som turn.²⁵⁸ Dette er en av grunnene til hvorfor fotball vokste frem til å bli den mest populære og aktive illegale idretten på Haugalandet. Den var lettere gjennomførbar og var ikke like avhengig av utstyr som for eksempel turn og tekniske øvelser i friidrett var.

Fotball var den største idretten på Haugalandet med en rekke ulike fotballag. Ønsket om å spille fotball var nok stor i området og ble kanalisert ved at illegale gatelag oppstod. På mange måter gikk klubbene tilbake til der de startet, som mindre gutteklubber eller gatelag. De fleste medlemmene mosjonerte litt på egenhånd, men etter hvert skal den ulovlige virksomheten begynt å oppstå. Ved krigens slutt var det fire illegale lag i Haugesund.²⁵⁹ Stort sett var det yngre medlemmer som spilte i disse klubbene og ble kalt juniorklubber den første tiden. Lagene det siktes til var Rival, Ready, Uredd og Ørn.²⁶⁰ Lagene ble dannet ut i fra hvilken bydel spillerne hørte til. For eksempel dannet A-lagsspillere fra Vard og Djerv 1919 som bodde på Risøy, Hasseløy og sentrum «Rival», og «Ready» hadde tilknytning til

²⁵⁶ Justvik 2018: 145-146

²⁵⁷ Goksøyr & Olstad 2017: 235-236

²⁵⁸ Olstad & Tønnesson 1986: 80

²⁵⁹ «Medlemsblad for Sportsklubben Djerv 1919 mai 1946» i Djerv 1919s arkiver

²⁶⁰ Haugesunds Avis 31. Oktober 1945

Hauge.²⁶¹ På Karmøy var det også illegale lag i følge Alf Dagsland, som spilte på Rival de siste par årene av krigen.²⁶² Lagene representerte neppe noen trussel, men de holdt ungguttene i god form:

[...]Djerv- og Vard-guttene har drevet en smule «illegal» fotbalvirksomhet for å holde seg noenlunde i form. Men en virkelig real fotballkamp med hele apparatet i orden, har vi ikke hatt på 5 år.²⁶³

Men det betydde ikke at virksomheten fikk drive i fred, heller ikke på Haugalandet. Angivelig skal en trening på Visnes på et ukjent tidspunkt blitt avbrutt av tyskere. Både spillere og de som var publikum ble arrestert og innlosjert på en dansesal. De ble omsider sluppet ut uten noen videre konsekvenser. Visnes fotballklubb skal også ha spilt en illegal kamp mot Haugar, der publikum betalte inngangspenger.²⁶⁴ Utover dette foreligger det ikke flere kilder som sier noe om denne episoden eller om flere lag støtet på samme problemer. I det minste tyder dette på at det var enn risikosport til å begynne med.

Mot slutten av krigen endret nazimyndighetene synet på Jøssing-idretten. Dette på grunn av at Norges Idrettsforbund(NS) framholdt idretten som upolitisk og frivillig. Derfor ønsket nazistene ikke å nekte jøssingene å holde konkurranser. I tillegg endret myndighetene strategien på å slå ned Jøssing-idretten. På grunn av Jøssing-idrettens utbredelse forsøkte myndighetene å vinne innpass i den ved å «legalisere» den.²⁶⁵ Da var det ikke like farefullt å drive Jøssing-idrett, og det var trolig derfor Jøssing-fotballen på Haugalandet utfoldet seg i større grad først i 1944, i likhet med andre steder i Rogaland.²⁶⁶ Nå begynte også eldre spillere å delta i Jøssing-fotballen. Vard-spilleren Amund Underdal som var overbevist om at tyskerne kjente til den illegale idrettsaktiviteten, forteller at han spilte seks-sju kamper for Rival nord på Karmøy. Utenom kampene på Nord-Karmøy reiste gatelagene rundt i distriktet til Kopervik, Visnes og Ølen.²⁶⁷ De kunne tross alt ikke spille på idrettsplassen i Haugesund da tyskerne hadde tatt kontroll over den.²⁶⁸ Mer informasjon om aktiviteten og dens

²⁶¹ Fjon 1999: 53

²⁶² Sternhoff 1991: 50

²⁶³ Haugesunds Pressen 22. mai 1945

²⁶⁴ Nordnes 1987: 26

²⁶⁵ Olstad & Tønnesson 1986: 83

²⁶⁶ Melkevik 1994: 105

²⁶⁷ Haugesunds Avis 6. Mai 1995

²⁶⁸ Hagland 1970: 16

oppslutning foreligger det ikke. Sammenlignet med Jøssing-fotballen i Bergen var aktiviteten på Haugalandet tilsynelatende lav. I Bergen og Stavanger ble det blant annet arrangert Jøssing-cup og -serie. De illegale kampene kunne det trekke opp til flere tusen tilskuere.²⁶⁹ I Stavanger ble «stavangermesterskapet» avholdt og klarte å samle 29 lag. En regner med at over 5000 tilskuere samlet seg på en kamp på høsten 1944.²⁷⁰ Å forklare hvorfor aktiviteten tilsynelatende var lav på Haugalandet er vanskelig. En årsak kan være at det var mangel på steder som egnet seg godt for fotball i nærliggende områder, kombinert med reiserestriksjoner. Ett annet forhold var at idretten ikke var det viktigste for medlemmene i krigstiden. At illegal fotball innebar en viss risiko er det ingen tvil om. Derfor kan noen valgt å ikke krysse denne grensen. Det var flere av de gamle spillerne som aldri returnerte til sporten i fredsårene.

4.7 Oppsummering

Etter hvert som den idrettslige aktiviteten stoppet opp fortsatte klubbene administrativt og sosialt, og var forsiktige med å ha noe med tyskerne å gjøre. Den idrettslige aktiviteten var ikke så viktig når landet som helhet var truet. Folk, også idrettsfolk, måtte tenke på andre forhold enn det rent idrettslige. Å trene var ikke prioritert, det kunne de gjøre hvis det eventuelt var tid. Det var på mange måter en «stille idrettsstreik» på Haugalandet, der klubbene ikke gjorde så mye ut av seg, og fortsatte administrativt arbeid uten å provoserte myndighetene

Etter «beskyttelsen av norsk idrett», hvor myndighetene gikk inn for å overta eller «positivisere» eksisterende lag, kom det et oppsving i naziidretten i store deler av landet. Dette ser man også på Haugalandet. Riktignok var det kun Haugesunds Idrettslag som ble «Positivisert», men på grunn av overtakelsen ble naziidretten satt i gang også på Haugalandet. I første omgang som masseidrett med både riksmarsj og merkeskirenn. Videre klarte Stener Kvinnsland og kretslederen Arne Sandvik å rekruttere nok fotballspillere til å stille i Norgesmesterskapet i fotball i 1942 og tre utøvere i Vestlandsmesterskapet i Stavanger. Naziidretten fikk med andre ord ikke en særlig stor oppslutning på Haugalandet.

²⁶⁹ Stetson 1945: 15-16

²⁷⁰ Melkevik 1994: 105-106

Jøssing-idretten var nok ikke den mest risikable motstandsarenaen, men den var en effektiv måte å vise forakt mot hjemlige nazister og okkupasjonsmakten og at de hadde tapt kampen om idretten.²⁷¹ Mange fikk på denne måten demonstrert sitt syn. Den illegale fotballen begynte først i junior- og guttelag. Etter hvert begynte «veteranene» å vende tilbake til fotballen. Særlig fra 1944 da den ulovlige virksomheten ble nesten drevet som et hån mot okkupantene og fikk større oppslutning.

²⁷¹ Goksøyr & Olstad 2017: 236

5.0 Idrettsfronten

Innledningsvis i dette kapittelet skal jeg foreta en analyse av idrettsstreiken som sivil motstand med utgangspunkt i idrettsstreiken nasjonalt og på Haugalandet. Gjennom denne analysen skal jeg få frem hvordan de lokale klubbene handlet i idrettsfronten. Til slutt skal det drøftes hvor effektiv idrettsstreiken var som sivil motstand. Deretter går fokuset over på militær motstand. Her går jeg litt tilbake i tid for å beskrive og forklare forholdet mellom idrett og militært motstand, og hvordan dette har vært en viktig arena. Videre skal jeg ta for meg om det var noen idrettsmenn som utmerket seg spesielt i motstandsarbeidet på Haugalandet og hvorvidt idrettsbevegelsen ble brukt som en rekrutteringskanal.

5.1 Idrettsstreiken som sivil motstand

Sivil motstand har blitt mye omtalt og omtalelsene varierer. Det er dermed vanskelig å definere nøyaktig hva sivil motstand innebærer. I *Norsk Krigsleksikon 1940-45* står det at all motstand mot den tyske okkupanten og NS, gikk inn under samlebetegnelsen hjemmefronten. Hjemmefronten eller motstandsbevegelsen ble videre delt inn i to former: sivil og militær motstand. Den militære motstanden besto av Milorg eller Hjemmestyrkene og var organisert av Forsvarets Overkommando i London. Den sivile motstanden beskrives slik; «Den sivile motstanden må først og fremst forstås som en reaksjon på et særtrekk ved okkupasjonsregimet i Norge, nemlig at innenlandske nasjonalsosialister fikk et grep om regjeringsmakten og forsøkte å gjennomføre en nasjonalsosialistisk revolusjon ovenfra.»²⁷²

Historiker Arnfinn Moland diskuterer også begrepet i *Over grensen* fra 1999. I boka skiller han mellom aktiv og passiv motstand, og militær og sivil motstand. Moland hevder i utgangspunktet at passiv motstand karakteriseres som sivil motstand og aktiv motstand som militær motstand. Slik er det nødvendigvis ikke da «sivil motstand er aktiv motstand på områder hvor kampen hovedsakelig foregikk uten våpen». Dette gjaldt grupperinger og yrker som for eksempel lærer- og kirkekamp, foreldreaksjonen og den illegale presse.²⁷³

I følge historiker Ole Kristian Grimnes viste motstanden seg i forskjellige former eller planer: et rent individuelt plan, et gruppeplan og et organisert plan. Et rent individuelt plan vil si en

²⁷² Dahl 1995: 175-177

²⁷³ Moland 1999: 47-48

individuell handling uten noen forbindelser til en organisasjon eller til kollektiv opptreden. Dette kan da for eksempel være å gi mat til sultne fanger. Et gruppeplan innebærer for eksempel yrkesgruppen lærere som protesterte mot å bli medlemmer av en NS-dominert yrkesorganisasjon, eller vernepliktige ungdommer som lot vær å møte til sesjon for arbeidstjeneste. Med andre ord er det en kollektiv handling eller opptreden uten tilknytning til en organisator. Et organisert plan vil si motstandshandlinger som var iverksatt av organiserte motstandsgrupper som for eksempel Milorg. Medlemmene i organiserte motstandsgrupper viste motstand uten at det hadde sammenheng med hva de ellers gjorde i det sivile liv. Grimnes deler motstanden inn i kontinuerlig aktivitet, enkelt handlinger og kortvarige engangshandlinger. Kontinuerlig aktivitet henger sammen med motstandsorganisasjoner. Dette var handlinger som alltid var i sving, for eksempel etterretningsorganisasjonene som kontinuerlig samlet og ekspederte opplysninger. Enkelthandlingene var handlinger som aldri ble gjentatt. Disse handlingene har ofte tilknytning til det individuelle plan. De kollektive handlingene kunne ofte være oppsiktsvekkende og kortvarige engangshandlinger. For eksempel lærere som protesterte deltok ikke alltid i motstandsbevegelsen utenom den ene gangen.²⁷⁴

Idrettsstreiken, i sin helhet, må først og fremst forstås som en reaksjon mot tyskernes nyordning i Norge og tyskernes ønske om å bruke idretten som propagandaform. I henhold til definisjonen i Norsk Krigsleksikon må sivil motstanden forstås som en reaksjon på særtrekk ved okkupasjonsregimet i Norge. Det var et angrep på den norske idrett. Idrettsstreiken var den første masseaksjonen mot tyskerne, hvor idrettsfolk samt idrettens ledere stilte seg i spissen for motstanden ved å gå i streik og nektet å delta på organisert trening og konkurranser.²⁷⁵ Med andre ord var idretten bevist brukt som en konfrontasjon mot de nye makthaverne.

Idretten var i en konstant kamp mot okkupasjonsmakten på et område hvor kampen foregikk uten våpen over lenger tid. Idrettsstreiken og Idrettsfronten ble som nevnt ikke spontant til i løpet få dager og timer etter 22. november. Streiken skapte hodebry for okkupasjonsmakten fra starten av og myndighetene prøvde å ordne opp i situasjonen

²⁷⁴ Grimnes 1983: 44-45

²⁷⁵ Christensen 2017

utallige ganger. Idrettsfører Egil Reichborn-Kjennerud forsøkte å gå flere veier for å få stoppet streiken. I desember 1940 oppsøkte han kontakt med enkelte særforbunds formenn for å overtale dem til å fortsette som før. Samtlige svarte enten avvisende eller unnvikende. De så seg selv som løst fra sine oppgaver på grunn av nyordningen: «Hvis anmodningen kommer om å slutte seg til nyordningen, anser kretsstyret seg som avtrådt.». Historien er lik hos de fleste aktører. De stod på sitt og var urokkelige. Videre i 1941 ble store idrettsstjerner, fra sommer- og vinteridretten, stilt ultimatumet: «få de norske idrettskonkurranser i sving, ellers ville vi ikke lenger bli regnet som idrettsmenn».²⁷⁶ Ikke overraskende svarte samtlige nei og ble diskvalifisert. Ikke nok med det, kom forordningen «beskyttelse av norsk idrett» samme året. Utover sommeren ble riktig nok flere av klubbene på Haugalandet kontaktet av NIF(NS), der idrettsforeningene stod på sitt. Først i 1942 ble det arbeidet mer direkte mot klubbene, men til hvilken nytte? Gjennomgående i hele okkupasjonstiden forsøker myndighetene å bekjempe idrettsstreiken. Idrettsorganisasjonene og foreningene tilpasset seg eller så svarte de med å legge ned virksomheten. Idrettsstreikens varighet er også i seg selv en indikasjon på at det foregikk en kontinuerlig motstand mot alle forsøkene fra myndighetene. De aller fleste holdt ut til idrettsstreiken var slutt 8. Mai 1945. Tyskerne og myndighetene klarte aldri å få skikk på idretts-Norge, og heller ikke på Haugalandet.

Idrettsstreiken viste seg i flere former og plan. Fra utøverens handling til ledernes handlinger. På et rent individuelt plan vil jeg hevde at Reider Merli handlet uten en tilknytning til en motstandsorganisasjon. Riktignok hadde han fått høre hva som foregikk i idrettbevegelsen, men han ble ikke fortalt hva han skulle gjøre og hvordan opptre. Det kan drøftes om Arne Sternhoff sin ledelse av Haugesund sykkelklubb også var en individuell handling. I tillegg var dette før idrettsfronten var ordentlig organisert. Dermed kan man si at Sternhoff og Merli på mange måter handlet på egenhånd uten tilknytning til en motstandsorganisasjon.

Det er først etter idrettsfronten ble dannet at motstanden viser seg på et organisert plan. Med det illegale interimsstyret i spissen, riktig nok «under jorden», organiserte de

²⁷⁶ Goksøyr & Olstad 2017: 86

motstandshandlinger. Blant annet var budskapet «stille trening, ingen avertering, ingen konkurranser» utgangspunktet, men den sa ikke noe mer om hvordan idrettsklubbene skulle forholde seg til de nye tider. Olaf Helset hevder at idrettsstreiken ikke ble til bare ved ordre ovenfra. Den ble i høy grad skapt nedenfra og innenfra. Det var ledernes rolle å klarlegge det foreliggende problem. Det var opp til hver enkelt utøver og idrettsklubb hvordan de ønsket håndtere situasjonen som var oppstått.²⁷⁷ På Haugalandet svarte samtlige klubber og lag som en samlet bevegelse «nei» til myndighetene, enten ved å legge ned virksomheten eller fortsette arbeidet i skjul. Dette var i henhold til den grunnleggende holdningen og utgangspunktet i idrettsstreiken. Idretten ønsket ikke noe som helst å gjøre med okkupasjonsmakten.

I mange tilfeller viste motstanden viste seg på et gruppeplan. Dette ser man klart når grupperinger med utøvere nektet å stille til start eller idrettsklubber la ned virksomhet. Jøssing-idretten var i mange tilfeller arrangert på et gruppe plan. Særlig hvis man ser på jøssing-idretten som en markering mot myndighetene. Med flere av interimsstyrets medlemmer i skjul ble det arrangert idrett uten direkte tilknytning til idrettsfronten, for eksempel de illegale fotballkampene som fant sted på Haugalandet. Dette var handlinger uten tilknytning til interimsstyret. Med andre ord handlet grupperingene kollektivt uten at det var en spesiell tilknytning til en organisator.

Etter hvert som presset øket handlet flere av de lokale klubbene på egen hånd og drev aktiv motstand eller sabotasje uten en overordnende organisator. Etter «beskyttelse av norsk idrett» økte trusselen for å bli overtatt av NS og tyskerne. Derfor garderte flere av klubbene seg og kvittet seg med ressurser. Haugesund Idrettslag fant ut at det var passende å få skrevet en jubileumsbok i 1941. Men styret i klubben hadde en baktanke. Målet med boken var å tømme klubbkassen slik at tyskerne og NS-folk ikke skulle få utnytte av den. Når boken var ferdig var det kun seks kroner igjen i klubbkassen.²⁷⁸ I tillegg hadde klubben endret loven sin på forhånd og la inn dersom laget oppløses «overgår dets trofeer, merker, arkiv o.l. til bymuseet». Dagen før styret var avsatt og Kvinnsland ble oppnevnt, avholdt styret møte den 22. Februar 1942. I forhandlingsprotokollen poengteres det at styret er valgt av lagets

²⁷⁷ Helset 1950: 8

²⁷⁸ Sternhoff 1981: 19

medlemmer og den aksjon som nå foretas overfor styret og laget, suspenderer lovene. Dette er direkte knyttet til forordningen av 20.mai 1941 og overtagelsen 23. Februar 1942. Styret i Idrettslaget forstod at de ikke hadde midler til å motsette seg aksjonen og dermed bestemte seg for å overlevere lagets arkiv og eiendeler under protest.²⁷⁹ Nå ble riktignok ikke klubben oppløst, men overtatt. I mellomtiden klarte styret å avlevere 41 pokaler til museet, da de var oppbevart privat. Pokalene fikk stå der i fred under hele krigen. Djerv 1919 var også forberedt dersom laget skulle bli oppløst eller overtatt. Som tidligere nevnt lot styret seg avbilde med pokalene november 1941. Dette var for å dokumentere hva som var deres dersom okkupasjonsmyndighetene beslagla pokalene . Haugesund Turnforening kvittet også med penger. I 50-årsjubileet i september 1940 var fikk klubben en gave på 5 000 kroner. I frykt for at NS skulle ta foreningen og sløse bort gaven, besluttet styret å tilbakelevere gaven da «forutsetningen for gaven ikke lenger var til stede».²⁸⁰ Under Haugesund kajakklubb sitt årsmøte i 1943 ble det besluttet å ikke avholde generalforsamling før krigen var slutt, «Slik at det gamle styret blir sittende på ubestemt tid».²⁸¹ Det finnes flere slike eksempler hvor klubbene kvittet seg med verdier for at myndighetene ikke kunne få utnytte disse. På denne måten laget de vansker for myndighetene dersom de ble overtatt. Interimsstyret hadde ikke gitt føringen på at dette måtte gjøres. Dermed kan en si at de ulike styrene og klubbene handlet kollektivt ved kortvarige engangshandlinger.

Man må heller ikke glemme at det var opp til hver enkelt idrettsutøver å ta et valg. I utgangspunktet kunne tidligere fotballspillere og friidrettsutøvere slutte seg til «Vard» og det nazifiserte Haugesunds Idrettslag. Mest sannsynlig ble de også forsøkt dratt inn i idretten igjen. For eksempel kunne Eugen Haugland fortsette sin idrettskarriere sammen med idrettslaget og deltatt i nazistevnene i Bergen og Stavanger. Et annet eksempel er Amund Underdal som kunne spilt for «Vard». Slik ble det imidlertid ikke, og de var dermed tilsluttet idrettsfronten og idrettsstreiken. På den måten handlet den individuelle idrettsutøveren på egenhånd og dermed var det handlinger på individuelle plan, men på mange måter med tilknytning til en organisator. Budskapet fra interimsstyret gjaldt ikke kun idrettsklubber,

²⁷⁹ Museums- og historielaget for Haugesund og bygdene 1946: 109

²⁸⁰ Haugesund turnforening 1950: 54

²⁸¹ «årsmøte 1943» i protokoll 4/70 i Haugesund Kajakklubbs arkiver

men også den enkelte idrettsutøver. Nettopp slik Helset sier: det var opp til hver enkelt idrettsutøver og klubb hvordan de ønsket å opptre.

5.2 Hvor effektiv var idrettsstreiken?

Idrettsstreiken var effektiv både på landsbasis og lokalt. Ved å se på hva myndighetene faktisk oppnådde i forhold til det de forsøkte å oppnå, får man et godt bilde av hvor effektiv streiken var. Nyordningen av norsk idrett var ingen suksesshistorie. Riktignok opprettet de Norges Idrettsforbund(NS), men hvilke nytte har denne når det store flertallet melder seg ut? Det nye forbundet ble et idrettslig skall uten særlig innhold. Ikke nok med at medlemmene meldte seg ut, slet også okkupasjonsmakten å organisere forbundet. Norges Idrettsforbund(NS) skulle organiseres etter førerprinsippet, der idrettsføreren skulle stå øverst etterfulgt av førere på lokale nivåer og idrettsgrener. Selv om de fikk innsatt en idrettsfører, slet de med å bekle de andre rollene i forbundet og måtte til slutt nøye seg med langt mer uerfarne ledere. Grunnen av de gamle rutinerte ledere var gått av i protest.²⁸² Fotballederen i Rogaland Fotballkrets, Arne Sandvik, hadde riktig nok sittet i styret i Vard i to perioder som viseformann og kasserer. Det står ikke mer om Sandvik i Vards historie, en at han «ordnet opp» i svømmegruppen som hadde brutt med klubben i 1937.²⁸³ Han skulle løfte fotballen i Rogaland opp til gamle høyder. Det fikk han ikke til og det kan virke som han ga opp etter 1942-sesongen. Et annen ønske myndighetene hadde var at *all* idrett skulle organiseres igjennom det nye NIF(NS), noe som i bunn og grunn var mislykket. Selv om de fikk organisert noe av idretten var det stadig mer aktivitet og oppslutning i Jøssing-idretten. Når myndighetene først fikk til å organisere naziidrett på Haugalandet, var aktiviteten svært lav. Etter alt å dømme klarte de kun å arrangere ett naziarrangement på Haugalandet. Utenbys deltok Idrettslaget ved en anledning med kun tre deltagere. Hadde ikke idrettsstreiken vært så effektiv ville oppslutning rundt naziidretten vært større og aktiviteten ville vært på et høyere nivå. Det er naturligvis vanskelig når det store flertall og de beste idrettsutøverne nekter å drive idrett i regi av NS-myndighetene.

²⁸² Goksøy 2008: 111

²⁸³ Sternhoff 1991: 31-32 & 199

Okkupasjonsmakten ønsket at idretten skulle fortsette som før, etter en tysk mal. Idretten fortsatte derimot ikke som før. Ved hjelp av kvantitativ materiale kan man se hvor utbredt idrettsstreiken var. Charles Hoff presenterte i idrettstinget våren 1942: «Inntil nå er 250 lag oppløst, 324 lag har fått en positiv ledelse, og en del av dem arbeider godt, mens andre fortsatt er for «døde» å regne. Når et lag er «positivisert», melder gjerne 75% av de gamle medlemmene seg ut.»²⁸⁴ For å sette i perspektiv, meldte 344 fotballag seg til cupen kort tid etter frigjøringen 1945.²⁸⁵ Bare ved å sammenligne aktive idrettslag på Haugalandet sommeren 1940 og sommeren 1941, er det tydelig hvor utbredt og effektiv streiken var på Haugalandet. Nesten alle idrettslag var i sving i 1940, og ingen i 1941. I 1942 var to lag «aktive», hvis vi kan betegne Vard og Haugesund Idrettslaget for det. Oppslutningen i Jøssing-idretten kontra naziidretten er også en pekepinn på hvor effektiv idrettsstreiken var. Både med tanke på deltakertall og tilskuere. Nå fant jeg ingenting om tilskuertallet lokalt, men deltakertallet hadde en mye større oppslutning enn hva naziidretten hadde på Haugalandet. I alt klarte naziidretten å samle sammen ett fotballag med 11 spillere hvorav tre også deltok i friidrettsstevne, kontra de illegale lagene som det fantes minst fire av ved krigens slutt. På landsbasis det var et langt større engasjement rundt Jøssing-idretten samtidig som naziidretten ofte var preget av glisne tribuner og få påmeldte.²⁸⁶ Allerede høsten 1942 var det klart at Norges Idrettsforbund (NS) hadde feilet, og idrettsstreiken var kommet for å bli.²⁸⁷

Idrettsstreiken stod frem som et eksempel. Det overveldende flertall av norske idrettsutøvere og idrettsledere gikk foran i kampen mot okkupasjonsmakten. da idrettsstreiken var den første masseaksjonen mot tyskerne. Dette bidro til holdningskampen i samfunnet. En slik motstand kunne ta form av sabotasje og uvennlig ydmykende atferd, gå sakte-aksjoner, symbolsk klesbruk eller rett og slett ved at en nektet å gjøre slik okkupantene ønsket. Idrettsstreiken smittet etter hvert en rekke av samfunnets møteplasser som teater, kirke, skole og arbeidsliv.²⁸⁸ Idrettsstreiken viste at det gikk an å utmanøvrere NS

²⁸⁴ Olstad & Tønnesson 1986: 59

²⁸⁵ Olstad & Tønnesson 1986: 84

²⁸⁶ Olstad & Tønnesson 1986: 57

²⁸⁷ Goksøyr & Olstad 2017: 109

²⁸⁸ Goksøyr & Olstad 2017: 378-379

og sette seg opp mot myndighetenes vilje gjennom organisert opptreden.²⁸⁹ Idrettsstreiken ble selve spydspissen for den sivile motstanden og den første virkelige styrkeprøven og ble etterfulgt av blant annet kirkekampen og læreraksjonen.

5.3 Fra Idrettsmann til motstandsmann

Forholdet med Idrett og forsvar har en lang historie. Vi det var nettopp dette forholdet som la grunnlaget til dagens Norges Idrettsforbund helt tilbake i 1861 da «Centralforeningen for Legemsøvelser og Vaabenbrug» ble opprettet. Riktignok skilte vaabenbrug og Legemsøvelser lag i 1893. I Januar 1940 fant idrett og forsvar hverandre igjen. NLI sammen med AIF gikk ut med en «inntrengende henstilling» til landets idrettsmenn- og kvinner for å forberede seg til den urolige tiden som rådet i Europa. Det burde gjøres ved å integrere militærtrening i det praktiske idrettsarbeid slik at «at det i størst mulig utstrekning kunne tjene til å dyktiggjøre den enkelt for landets forsvar.»²⁹⁰ Ikke veldig ulikt fra Centralforeninges mål: «å fostre gode forsvarsmenn ved å utbedre ferdigheter i legemeøvelser og vaabenbrug». På Haugalandet ble henstillingen tatt for alvor og arbeidet med militæropplæring startet umiddelbart. Sammen med henstillingen ble det opprettet et nytt skytterlag på Karmøy. Kopervik skytterlag ble dannet januar 1940, hvor medlemmene i tillegg fikk 50 kroner i støtte fra kommunen ved innkjøp av et alminnelig militærgevær. Aktiviteten i skytterlagene fikk et oppsving og Skudeneshavn skytterlag begynte med militær skytetrening. For å motivere medlemmene ble det hver uke satt opp pokal for den beste skytteren.²⁹¹ Mobiliseringen på Haugalandet var i gang.

Allerede 19. januar 1940 ble spiren for et nytt forhold mellom idrett og forsvar på Haugalandet plantet. På Haugesunds Nye Skytterlags generalforsamling ble det besluttet å gå inn i et samarbeid med idrettslagene og innkalte til et fellesmøte.²⁹² Bare noen få uker etter samlet representanter fra 19 foreninger og organisasjoner seg for å drøfte militæropplæring i Turnhallen i Haugesund. Det besluttet i første omgang å danne et representantskap og arbeidsutvalg. Fra Idrettsforeningene ble disse valgt i

²⁸⁹ Helle 1998: 92

²⁹⁰ Goksøyr & Olstad 2017: 21

²⁹¹ Vormedal 2013: 28

²⁹² Haugesunds Avis 20. Januar 1940 & Haugesunds Dagblad 20. Januar 1940

representantskapet: Berhard Sørensen, Haugesunds Idrettslag, Steen Løgith Sværen, Vard, Arne Askeland, Djerv 1919, Odd Nilsen, Haugesunds Arbeideridrettslag, Karl August Andersen, Haugar, Tholeif Lütcherat, Haugesunds Svømmeklubb, Harald Mikkelsen, Haugesunds sykkelklubb, Ingvar Meling, Haugesunds Tennisklubb og Hans Dalen, Haugesunds Turnforening. I arbeidsutvalget som hadde i oppgave å trekke opp et arbeidsprogram, ble Nilsen, Dalen, Sørensen og to andre fra utenomsportslige foreninger, valgt.²⁹³ På møtet ble det besluttet å gå inn for militær opplæringen i henhold til landsforbundenes regler: Opplæringen skal vare i 4 uker med ca. to timers øving dagen og teoretisk utdanning på omtrent 48 timer. I tillegg skal det være et omfattende treningsarbeid med 6 timers trening per dag. Kaptein Ragnvald Westbøe ble oppnevnt som leder av denne «treningsleiren».²⁹⁴ Idrettsklubbene skulle stå for den fysiske treningen. Forslaget ble møtt med stor enighet blant representantene. Til og med mellom arbeideridrettslagets leder og lederne fra de borgerlige idrettene. Arbeidsutvalget startet arbeidet umiddelbart og allerede 13. februar var avisene preget av opprop til byens innbyggere over 18 år. I oppropet legges det vekt på at det var et felles opprop fra Arbeidernes idrettsforbund og Norges Landsforbund for Idrett. På mange måter var oppropet rettet mot idrettsutøvere. Den første innrulleringen startet 16. februar 1940.²⁹⁵

Det manglet ikke militærvilje blant idrettslagene og opplæringen har etter alt å dømme, rekruttert mange lokale idrettsutøvere til motstandsarbeid, noe som ikke var unormalt. Idrettsarenaen var en attraktiv rekruteringsarena på grunn av utøvernes fysiske form, og de var dermed i stand til å utføre fysisk krevende oppgaver. Det nære forholdet mellom idrett og motstand har flere ganger blitt poengtert, for eksempel skriver Sverre Kjendstadli i standardverket *Hjemmestyrkene* «når man fester seg ved store organisasjoners betydning for fremveksten av den militære motstandsbevegelse, ligger det nær å fremheve idrettsorganisasjonene». De fleste av de angivelige 20-25 000 menn i Milorg hadde vervet ved utgangen av 1941, var idrettsfolk eller folk som stod nær idretten.²⁹⁶

²⁹³ Haugesunds Avis 10. Februar 1940

²⁹⁴ Haugesunds Dagblad 10. Februar 1940

²⁹⁵ Haugesunds Avis 17. februar 1940

²⁹⁶ Goksøy & Olstad 2017: 276-277

Heretter skal jeg ta for meg noen idrettsutøvere som var aktive og utmerket seg i motstandsarbeidet under krigen. I den forbindelse må det poengteres at det var flere personer i idrettsmiljøet som deltok i motstandsarbeidet, både i mindre og større grad, enn de som blir nevnt.

5.4 Haugesundskompaniet

Høsten 1938 startet arbeidet med å opprette et kompani som hadde i oppgave å forsvare Haugalandet som et ledd i nøytralitetspolitikken. Befal og soldater fra Haugesund og distriktene rundt ble innkalt. Kompaniet skulle stå operativt, treningsmessig og forsyningsmessig under Infanteriregiment nummer 8 Rogaland. Da kompaniet skulle ha «base» på Haugalandet ble det bygget et mobiliseringsdepot i Skjold som stod klart februar 1939, omtrent 40 kilometer fra Haugesund. Som tidligere nevnt ble det avholdt befalskurs under ledelse av Kaptein Westbøe bare noen uker i forveien av 9. april. Under dette kurset ble Haugesundskompaniet utformet. Kompaniet bestod da av snaue 175 menn fra hele Haugalandet. Da signalene om et mulig tysk angrep ble sterkere ble kompaniet kalt inn 27. mars hvor soldatene ble utrustet i Skjold og stasjonert i Turnhallen i Haugesund.²⁹⁷ Det finnes imidlertid ikke en fullstendig oversikt over hvem som var med i kompaniet den første tiden. Forberedelser som ble gjort i februar og mars og fellesoppøpet fra de nasjonale idrettsforbundene tatt i betraktning, er det nærliggende å tro at flere av dem som deltok i kompaniet hadde tilknytninger til idrettslagene. Blant andre var den tidligere formannen i Haugesund Idrettslag Gunnar Hellesen med fra starten av. Han kommer vi nærmere innpå senere.

Etter Bergen og Stavanger falt 9.april fikk kaptein Westbøe frie hender til å gjøre det beste ut av situasjonen. Dermed besluttet han å trekke kompaniet innover landet til Etne, ca. 50 kilometer fra Haugesund. Her ble kompaniet liggende fram til 24. april. I mellomtiden meldte flere hundre seg frivillig til kompaniet og pågangen var så stor at mange av de eldste og yngste måtte sendes hjem igjen.²⁹⁸ Fra idrettsmiljøet strømmet flere til og ville melde seg frivillig. Blant dem som søkte kontakt med kompaniet var den 19 år gamle Haugar spilleren

²⁹⁷ Den Krigshistoriske Avdeling 1952: 201-202

²⁹⁸ Vormedal 2013: 50

Hans Lund-Andersen. Sammen med en kameratgjeng gikk turen inn mot Etne, men på grunn av mangel på utstyr ble de bedt om å gå i dekning for å bli tilkalt ved behov. De oppholdt seg da på en speiderhytte i Ålfjorden i Sveio.²⁹⁹ Det var også andre skikkelser fra idrettsmiljøet som meldte seg. Heine Vestvik var en habil fotballspiller og spilte flere år på A-laget til Djerv 1919 i mellomkrigstiden.³⁰⁰ Å lage en fullstendig liste over idrettsutøvere i Haugesundskompaniet lar seg ikke gjøre, men at det var mange idrettsutøvere fra alle mulige idretter som meldte seg til tjeneste, er det lite tvil om.³⁰¹

5.5 Formannen som ble dømt til døden

Mange idrettsutøvere fikk sitt utspring til motstandsbevegelsen i Haugesundskompaniet. Her møtte de flere likesinnede motstandsfolk. Blant dem som ble mobilisert var den tidligere formannen og friidrettsutøveren i Haugesunds Idrettslag og senere Forsvarsminister i Norge Gunnar Hellesen. I en alder av bare 24 år påtok Hellesen formannsvervet i klubben i 1937 og ved neste valg i 1938. Han var også en svært aktiv utøver i klubben og stod med en rekke gode plasseringer i Kretsmesterskap.³⁰² Etter Westbøe og kompaniet la ned våpen 2. mai og returnerte til Haugesund. Startet Hellesen sammen med en venneflokk som hadde holdt sammen i mange år gjennom speiderarbeidet, idrettsarbeidet og på annen måte å tenke hvordan de best kunne fortsette motstanden.³⁰³ Ideen om motstand, at noe måtte gjøres, var med andre ord til stede. Sammen skulle de etter hvert danne «Haugesundsgruppen» som var en av de første motstandsgruppene i Norge i krigen.

Det første Hellesen og vennene gjorde var å opprette kontakt med England og allerede 17. mai fikk de sendt tre menn over Nordsjøen fra Karmøy. Blant de tre fikk Sigurd Jakobsen et «spion lynkurs» og ble tilknyttet Navy Intelligence Service. 7. juni returnerte Jakobsen med radiosendere og ordre om å bygge opp en etterretningsorganisasjon på kysten av Vestlandet. Radiokontakten med England ble straks etablert og fant sted i

²⁹⁹ Vormedal 2013: 68

³⁰⁰ Vormedal 2008: 234.

³⁰¹ Det var flere idrettsutøvere som meldte seg til Haugesundskompaniet. For å nevne noen: Sverre Alne, Thorvald Staalesen, Ingolf Høie, Oscar Lie og Rasmus Jacobsen var ivrige utøvere i Haugesunds idrettslag, turnforeningen, svømmeklubben og i fotball. Se Vormedal 2013: 52, 68-69 & Haga 1977: 120 & Haugesund Dagblad: 13, juni 1936, 8. oktober 1936 & 2. mars 1935.

³⁰² Sternhoff & Thorsen 2006: 34

³⁰³ Hellesen 1986: 25

barndomshjemmet til Hellesen.³⁰⁴ I begynnelsen var oppdraget å rapportere alt som kunne være av militær interesse. Hellesen og gjengen rapporterte hvor tyskerne lagret utstyr, materiell og ammunisjon, om tyske troppetranporter og hvilke type tropper de hadde i Norge.³⁰⁵ Under operasjonen som ble kalt «Hardware», sendte Haugesundsgjengen 82 meldinger i løpet av 60 operative dager.³⁰⁶ Flere av medlemmene i Haugesundsgruppen overnattet ved flere anledninger på speiderhytten i Ålfjorden, hvor Hans Lund-Andersen oppholdt seg. Lund-Andersen forteller at han ble kjent med Gunnar Hellesen på hytta og ble en liten del av Haugesundsgruppen, hvor han ble bedt om å levere meldinger om ulike observasjoner som kunne være av interesse. I tillegg ble han spurt om å rekruttere ytterlige to personer som han kunne stole på. Disse rekrutterte han fra Haugar.³⁰⁷ På den måten ble han også en liten del av Haugesundsgruppen, som til slutt hadde øyne og ører åpne på hele Haugalandet. Men hovedpersonene i gruppen var Sigurd Jakobsen som leder og Gunnar Hellesen som nestkommanderende. Med seg hadde de Jens Christian Semb, Helge Børseth, Knut Nærum, Victor Carlsen, Peter Hjelmervik, Sigmund Brommeland, Sigmund Rasmussen, Knut Gjerstad, Carl Wilhelm Müller, Gunnar Carlsen og Peder Fagerland.³⁰⁸ Flere av dem hadde kjennskap igjennom idretten og hadde bakgrunn som idrettsutøvere. Børseth, Hellesen og Brommeland satt blant annet sammen i det første styret til Haugesunds Svømmeklubb i 1935.³⁰⁹

Etter hvert som radiosenderen ble tatt i bruk og kontakten opprettet fikk gruppen nye og mer farefulle oppdrag. Det britiske konsulat i Stavanger sammen med en gruppe britiske militære, hadde umiddelbart etter invasjonene forlatt Stavanger og rømt til en gård i Førre i Jøsenfjorden. Haugesundsgruppen fikk i oppdrag, direkte fra britene, å evakuere disse hjem til England. Hellesen var selv med og hentet personene i Jøsenfjorden og brakte dem hjem i sikkerhet.³¹⁰ Dette var bare starten på englandsfarten, kort tid etter ble det organisert en ny evakuering. Denne gang var det Kongens Adjutant, rittmester Ording blant passasjerene.³¹¹

³⁰⁴ Ulstein, Ragnar 2008: 25

³⁰⁵ Hellesen 1986: 27-28

³⁰⁶ Ulstein, Ragnar 2008: 33

³⁰⁷ Vormedal 2013: 69

³⁰⁸ Haga 1977: 47

³⁰⁹ Haugesunds Avis 7. Oktober 1935

³¹⁰ Hellesen 1986: 31-32

³¹¹ Viksveen 1986: 19

Slike store operasjoner og den ulovlige virksomheten kunne ikke gå uhørt. Det sterke ønske om å få engasjere seg i frigjøringskampen resulterte i at alt for mange fikk vite Haugesundsgruppens virksomhet og ønsket å bidra. Diskresjonsevnen var ikke særlig utviklet skriver Gunnar Hellesen i boken «Benådet».³¹² Dette økte risikoen for at tyskerne og angivere kunne avdekke virksomheten. I slutten av Juli 1940 ble lederen for Haugesundsgruppen Sigurd Jakobsen kontaktet av en journalistkollega som ønsket å komme over til England. Journalisten hadde fått høre om den ulovlige virksomheten. Jakobsen sa omsider seg villig til å hjelpe, men det viste seg at journalisten jobbet for den tyske kontraspionorganisasjonen Abwehr og holdt tyskerne orientert om den forestående avgangen.³¹³ Det hele resulterte i at Gestapo brøt inn natten 8. August 1940 i det ombordstigningen på Bremnes fant sted. Samtidig begynte arrestasjonene av en rekke andre involverte i Haugesund, Stavanger og Karmøy og virksomheten ble avdekket.³¹⁴ Jakobsen og Hellesen sammen med åtte fra Haugesund og Stavanger dømt til døden, mens andre involverte fikk lange tukthusstraffer. 11 måneder etter at dommen var avsagt ble dødsstraffen omgjort til tukthus. Årsaken til omgjørelsen var at de hadde hjulpet til rydde udetonerte bomber og ble dermed personlig benådet av der Führer, Adolf Hitler. Kort tid etter ble de dømte sendt til Tyskland og ble værende til 1945.³¹⁵

5.6 Idrettsfolk i Milorg

Den Norske militære motstandsbevegelsen i Norge kjent som Milorg, vokste fram fra høsten 1940. Hovedmålet i organisasjonen var fra starten å være klar til innsats i tilfelle en alliert invasjon med frigjøring av Norge som mål oppstod. I mellomtiden skulle man ligge lavt, holde seg i trening og bygge opp en mest mulig slagkraftig organisasjon. Organisasjonen skulle bli bygd opp som en hemmelig hær.³¹⁶ Allerede ved slutten av 1940 var strukturen til organisasjonen begynt å ta form. I organisasjonens styre, som oppholdt seg i Oslo, var «Idrettsgeneralen» og NLI-formannen Olaf Helset. Helset blir ofte sett på som en av Milorgs grunnleggere og drev omfattende reisevirksomhet for å knytte kontakter til den hemmelige militære organisasjonen før han ble fengslet i februar 1941. I mellomtiden hadde Helset

³¹² Hellesen 1986: 32

³¹³ Vormedal 2013: 55

³¹⁴ Hellesen 1986: 36

³¹⁵ Viksveen 1986: 20

³¹⁶ Goksøyr & Olstad 2017: 285

kontaktet og oppfordret Major Arne Laudal til å starte verving og annet militært arbeid. Laudal tok på seg oppgaven og ble lederen av Sørlandsorganisasjonen.³¹⁷ Ved årsskiftet 1940-1941 var det mulig å se konturene av fem organiserte kampgrupper i landet. I tillegg til Sørlandsorganisasjonen var det kampgrupper på Østlandet, Østerdalen, Trøndelag og Vestlandet. Gruppene var tilknyttet den illegale forsamlingen i Oslo.³¹⁸

Våren 1941 begynte major Laudal å bygge opp organisasjonen med base i Kristiansand. Høsten samme år begynte han å vende seg vestover mot Rogaland og Haugalandet for å knytte kontakter og bygge opp Milorg i regionen. Den fremste kontakten på Haugalandet ble Ragnvald Westbøe. Westbøe hadde allerede startet arbeidet med å rekruttere og opprette væpnende styrket på Haugalandet etter kapitulasjonen 2. mai 1940. Men et stykke ut i 1941 kom han i kontakt med idrettsmannen Alf Skare som også hadde vært med i felttoget i 1940. I mellomtiden hadde Skare hatt en liten fot innenfor Haugesundsgruppen hvor han kun hadde kontakt med idrettsmennene Gunnar Hellesen og Helge Børseth og matet dem med informasjon.³¹⁹ Skare, som var en lovende idrettsutøver i Haugesunds Idrettslag i mellomkrigstiden og debuterte internasjonalt på fri-idrettslaget etter krigen, ble spurt om å være med på å rekruttere folk i Haugesund.³²⁰ Nå var Skare også en del av milorg på Haugalandet og oppbygningen var i full sving, under sørlandsorganisasjonens kommando. Etter hvert skulle idrettsmannen få langt større oppgaver og ansvar.

På grunn av flere opprullinger og arrestasjoner sommeren og høsten 1941, utløste det en omorganisering i Milorg. Rundt årsskiftet 1941-42 startet arbeidet med omorganiseringen, og resultatet ble å dele organisasjonen inn i distrikter og videre i avsnitt, områder, grupper, tropper og lag. Distriktene skulle være i nær kontakt med Milorgs sentralledelse i Oslo som utformet direktiver og instruksjoner.³²¹ Haugalandet lå på mange måter bak i denne utviklingen. Opprullingene og arrestasjonene av Sørlandsorganisasjon, som Haugalandet var en del av skjedde først i 1942. Major Laudals organisasjon raknet nesten fullstendig og ved

³¹⁷ Kraglund & Moland 1986: 22-24 & 31

³¹⁸ Goksøyr & Olstad 2017: 285

³¹⁹ Haga 1977: 119-120

³²⁰ Haugesunds Idrettslag 1941: 195. Haugesunds-Pressen 25. Mai 1945 & Haugaland Arbeiderblad 10. September 1946

³²¹ Kraglund & Moland 1986: 75-77 & Goksøyr & Olstad 2017: 285-286

slutten av året var store deler av Milorg og etterretningsapparatet på strekingen Haugesund-Kristiansand borte. Ragnvald Westbøe og flere av hans medarbeidere, blant andre kajakklubbens Kjell Aakre, ble arrestert i november og desember 1942. Videre ble Westbøe og Aakre sendt til Tyskland.³²² Opprullingen førte til at milorg i distriktet var mer eller mindre ikke eksisterende i begynnelsen av 1943.

Alf Skare klarte omsider å slippe unna arrestasjoner og tok over ledelsen i den lokale organisasjonen, men uten kontakt oppover i systemet. I mellomtiden, før organisasjonen raknet, hadde de tatt imot en radiosender fra England.³²³ Radiosenderen «Arquebus» ble operert av den legendariske operatøren Sverre K. Andersen som var den som hadde lengst tjeneste som telegrafist i det okkuperte Europa under krigen. Han holdt til utenfor Haugesund.³²⁴ Alf Skare, som stod uten en organisator, ble kontaktet av Milorgs sentralledelse via Arquebus-kjernen og bedt om å møte i Oslo i slutten av 1943. Her møtte han Jens Christian Hauge i Milorgs Sentralledelse og det ble opprettet ny kontakt med Forsvarets Overkommando og sentralledelsen hvor Skare fikk penger og direktiver fra. I tillegg ble han oppnevnt som en uoffisiell distriktssjef i henhold til den nye omorganiseringen.³²⁵ Milorg på Haugalandet gikk nå inn i den mest aktive fasen og begynte å reorganisere distriktet. Det innebar nok en gang omfattende rekruttering og oppbygning av organisasjonen.

Det står ikke skrevet noe om hvilke rekrutteringskanaler Skare og personene under ham brukte i Milorg distriktet som omfattet 2000 menn ved krigens slutt.³²⁶ Man kan ikke se bort i fra at idrettsbevegelsen var en kanal som ble brukt. Idrettsbevegelsen var en viktig rekrutteringskanal flere andre steder i landet. Eirik Sture Larre, som var tidligere sjef for Milorg i Oslo-området, forteller at de rekrutterte fra idretten. En annen som stod for

³²² Haga 1977: 122

³²³ Vormedal 2013: 60

³²⁴ Kjendstadli: 65

³²⁵ Hauge 1996: 65 & Høgestøl 1995: 51. Alf Skare fikk i utgangspunktet ansvar for Haugesunds halvøya, som tilhørte distrikt 19. Dette distriktet tilsvarer Rogaland fylke. Samtidig tilhørte deler av halvøya Distrikt 20, som utgjorde store deler av dagens Vestland fylke. Men kommunikasjonen mellom Distrikt 19 og 20 var forvirrende og det ble da bestemt å utskille et nytt distrikt i 1944, D 20.1. Dette distriktet dekket hele Haugesunds halvøya og et stykke innover landet. Det var i dette distriktet Alf Skare ble distriktssjef. Se Haga 1977: 220 & 300

³²⁶ Haugesunds Pressen 26. Mai 1945

oppbygningen av motstandsbevegelsen i Sarpsborg sommeren 1941, friidrettsutøveren Egil Skar, forteller at «tropp etter tropp ble organisert, vesentlig rekruttert av idrettsfolk, men også andre kom med.» Samtidig hevder Goksøyr og Olstad at av en rekke kilder går det fram at rekrutteringen til Milorg i stor utstrekning bygde på vennskap innenfor idrettsbevegelsen og på streikende idrettsfolk.³²⁷ Det styrker påstanden at også andre lokale idrettsmenn fikk ansvar for oppbygningen av milorg på Haugalandet og var aktive i organisasjonen.

Våren 1944 fikk utøveren og den tidligere formannen i Kopervik Idrettslag, Frimann Skeie, i oppdrag å organisere motstandsgrupper i Kopervik og Stangeland på Karmøy.³²⁸ Det ble dannet tre grupper med 10 personer i Kopervik og to grupper med 10 personer i Stangeland. Deres oppgave gikk først og fremst på å samle informasjon om festningsanlegg, kanonstillinger og aktivitet langs Karmsundet. Informasjonen de samlet ble videreformidlet til Arquebus, eller Sverre K. Andersen, som var blitt innrullert i det nye distriktet. Videre i 1944 ble gruppene utrustet med våpen og gitt våpentrening.³²⁹ Ikke overaskende var det en rekke folk med bakgrunn i idrettsbevegelsen særlig i Kopervik Idrettslag, som utgjorde en del av Milorg på Karmøy. Trygve Håvarstein, Nils Stangeland, Martin Andersen satt sammen i Idrettslagets styre i 1940.³³⁰ Noen andre som er verdt å nevne er de streikende fotballspillerne Henrik Kolbeinsen, Tor Øygarden, Oddvard Lundberg og Ole Nøklung. De var en del av Kopervik sitt fotball den første krigssommeren.³³¹ Det er også flere som kan spores tilbake til idrettslagene. Det tyder på at idrettsbevegelsen har etter alt og dømme vært en viktig rekrutteringskanal på Karmøy.

Når man snakker om Idrettsmenn i Milorg på Haugalandet, kan man ikke gå foruten fortturneren Lars Skjold.³³² Skjold er nok mest kjent for sin militære karriere frem for idrettskarrieren. Han er en av de høyest dekorerte krigsheltene fra Haugesund.³³³ Han deltok både i Haugesundskompaniet og Haugesundsgruppen i 1940. Da gruppen ble avslørt rømte han til England hvor han fikk omfattende militærutdanning.³³⁴ I 1944 returnerte han tilbake

³²⁷ Goksøyr & Olstad 2017: 279, 285-287

³²⁸ Haugesunds Avis 18. April 1939

³²⁹ Vormedal 2013: 63

³³⁰ Haugesunds Avis 11. November 1940.

³³¹ Haugesunds Avis 12. Juli 1940

³³² Haugesunds Avis 16. Mai 1946

³³³ Vormedal 2008: 203

³³⁴ Vormedal 2013: 64

til Norge og ble linket opp med det lokale Milorg på Haugalandet og Alf Skare. Skjold var øverste ansvarlige for våpeninstruksjonen i regionen og drev omfattende reisevirksomhet for å trene opp gruppene som lå spredt rundt i distriktet.³³⁵

Felles for de fleste idrettsmennene som ble motstandsmenn var at de fikk sitt utspring i den første organiserte militære gruppen på Haugalandet, Haugesundskompaniet. Dette er nok på grunn av forberedelsene som ble gjort bare måneder før krigen, hvor idrettsfolket og idrettsforeningene ble mer eller mindre kalt til tjeneste. «Gjæringssteder» er et begrep som brukes for motstanden. Ideen om motstand måtte modnes og det skjedde ofte i felttogets kameratskap, i dette tilfellet Haugesundskompaniet. I tillegg i den frivillige militæropplæringen, skytterlag, speidergrupper og ikke minst i idrettslag.³³⁶ I disse «gjæringsstedene» ble det dannet nettverk og knyttet kontakter med likesinnede motstandsmenn. Første gruppe som tok opp kampen var Haugesundsgruppen med en idrettsutøver i spissen. Hellesen forteller at gruppen bestod av folk fra foreningslivet han var tilknyttet og folk fra Haugesundskompaniet. Videre begynte Milorg forsiktig å ta form rundt årsskiftet 1940-1941. På Haugalandet utviklet Milorg seg i to perioder. Først våren 1941 og deretter fra sommer 1943. Særlig i den siste perioden hadde idrettsmennene Alf Skare, Frimann Skeie og Lars Skjold sentrale roller. Mannskapet i Milorg bestod av flere folk fra idrettsforeninger, Haugesundskompaniet, og andre foreninger.

5.7 Idrettens falne

Den Norske idrettsbevegelsen mistet flere medlemmer i løpet av krigen. Men ingen falt fordi de drev idrett, eller fordi de lot være. Jødiske idrettslagsmedlemmer ble drept fordi de var jøder, andre fordi de drev væpnet motstandskamp eller var innblandet i illegal virksomhet. Noen havnet i fengsel og i leirer i Tyskland. Antallet falne idrettsmenn-og kvinner skaper et bilde for den sentrale rollen idretten spilte, særlig som rekrutteringskanal for motstand. Det ble iverksatt en kartlegging over falne idrettskamerater like etter krigen, der idrettslagene ble bedt om å sende inn navn til idrettsforbundene. Men prosjektet falt hen etter en stund. Derfor finnes det ikke noe samlet tall eller en komplett liste over falne Idrettskamerater.³³⁷

³³⁵ Haga 1977: 194, 199-201

³³⁶ Kraglund & Moland 1986: 19

³³⁷ Goksøyr & Olstad 2017: 305

På Haugalandet har trolig flere idrettslag fått oppfordringen, men oppfordringen har gått tapt i de fleste tilfeller. Visnes Fotballklubb svarte på et sirkulære fra Norges fotballforbund i 1947 der det stod «deres sirkulære angående medlemmer som er falt i krigen eller i fengsel eller konsentrasjonsleirer har vi mottatt»³³⁸ De hadde riktignok ikke mistet noen. Haugesund Idrettslag meldte inn seks falne.³³⁹ I Haugesund kajakkklubbs arkiver fremgår det at de mistet tre medlemmer under krigen. En av dem, Kjell Aakre, døde i Natzweiler i 1944, og en annen døde i krigstjeneste for den norske marine. Den tredje som døde, en 20-åring under krigen, er dødsårsaken uspesifisert.³⁴⁰ Utenom de nevnte klubbene, har det ikke lyktes å finne flere kilder som omhandler falne idrettsmenn og -kvinner på Haugalandet. Fra Haugesund og Karmøy mistet rundt 400 mennesker totalt livet under krigen.³⁴¹ Det er nok flere av dem som kan spores tilbake og knyttes på en eller annen måte til idrettsmiljøet.

5.8 Oppsummering

Idrettsstreiken viste seg på flere plan og ble utøvd på ulike måter. Idrettsstreiken handlet ikke bare om å gjøre seg vanskelige ovenfor okkupasjonsmakten. Den handler også mye om å bygge holdninger. Idrettsstreiken var en viktig arena for store deler av den alminnelige befolkningen for å uttrykke sine meninger og holdninger rettet mot okkupasjonsmakten uten å risikere å tape levebrødet. Idretten var for mange både en hobby og et område for nasjonal selvhevdelse. Idrettsstreiken hadde vunnet kampen om flagget og hva en riktig, norsk nasjonalfølelse skulle innebære.³⁴² Idrettsstreiken stod sterkt på hele Haugalandet og var så og si 100% effektiv.

Haugesundsgruppen står i en særstilling i den militære motstandskampen i 1940. På Haugalandet, og kanskje i landet, kom gruppen tidligst inn i etterretningsvirksomheten og falt nesten like fort over ende. Generelt skjedde rekrutteringen til tidlig motstand gjennom nære kontakter og i tette miljøer, det kunne være slekt, skole, arbeidsplass og svært ofte

³³⁸ Skriv til Norgesfotballforbund datert 18. desember 1947 til «Resultater 1937-1984» i Avaldsnes idrettslags arkiver.

³³⁹ Goksøyr & Olstad 2017:307

³⁴⁰ «Sesongen 1943», «Sesongen 1944» og «Sesongen 1945» i protokoll 4/70 i Haugesund Kajakklubbs arkiv.

³⁴¹ Fyllingsnes 2014: 431 & Bjørnson 2004: 642

³⁴² Goksøyr & Olstad 2017: 380-381

gjennom foreningsliv og ikke minst den organiserte idretten.³⁴³ I dette tilfellet innrømmer Hellesten selv at gruppen bestod av folk fra idrettsarbeidet, speiderarbeidet og andre foreninger han deltok i. Haugesundsrepresentant i styret til Rogaland Idrettskrets i 1946, oppsummerte idrettsbevegelsens rolle i motstandsarbeidet på Haugalandet på en utmerket måte: «Idrettsguttene ble forgrunnsfigurer i motstandsbevegelsen, både den sivile og den militære.» Særlig tas det sikte til Skare, Skeie og Skjold.³⁴⁴

³⁴³ Goksøy & Olstad 2017: 279

³⁴⁴ Haugesunds Avis 16. mai 1946

6.0 Fred og oppgjør

I dette kapitlet skal jeg ta for meg etterkrigstiden. Videre skal det klargjøres for når og hvordan idretten ble normalisert etter okkupasjonen. Hvordan ble idrettsfrontens seier feiret og ble de anerkjent for sin innsatts under krigen? Innledningsvis i oppgaven ble det nevnt at krigen hadde bragt med seg nye motsetninger innad i idrettsmiljøet. I løpet av okkupasjonen var motsetningen mellom arbeideridretten og borgeridretten så godt som leget. Hvilke konsekvenser fikk nazistene, som hadde opptrådt umoralsk, i idrettsmiljøet og hvordan foregikk straffeprosessen?

6.1 Frigjøringen

Så kom endelig frigjøringen 8. mai 1945. Om morgenen møtte representanter fra Interimsstyret opp på Idrettsforbundets kontorer og startet arbeidet igjen.³⁴⁵ Allerede 10. mai ble det sendt ut opprop til Norges idrettsmenn og -kvinner. I oppropet vender de seg til idrettsorganisasjonene med signal om å gjenoppta sitt arbeid.³⁴⁶ Dette gjaldt alle nivåene innenfor idretten, Idrettslag, distriktslag, AIFs kretser og særforbundene.

Tidligere nevnt ble det opprettet et interimsstyre i Rogaland Idrettskrets i 1940 i sammenheng med samlingen av norsk idrett og opprettelsen av Norges Idrettsforbund. Interimsstyret i Rogaland Idrettskrets som bestod av representanter fra arbeideridretten og borgeridretten, avholdt sitt første møte 31. oktober 1940 og det ble vedtatt å innkalle til konstituerende idrettsting den 24. november. På grunn av nyordningen av norsk idrett frasa styret vervene sine og gikk under jorda. Dermed ble konstitueringen aldri ferdigbehandlet. Men nå som freden var kommet kunne interimsstyret gjenoppstå. De avholdt det første møtet 20. juni 1945 og 4. November samme år hadde interimsstyret gjort jobben sin og ble avløst av et nytt kretsstyre. Offisielt ble Rogaland Idrettskrets stiftet denne datoen.³⁴⁷ Når det er sagt, gjenstod det fortsatt mye arbeid og gjenreisningen tok lang tid. På Haugalandet derimot, var idrettens samling mer eller mindre fullført i løpet av det første krigsåret. Haugesund AIL og Haugar hadde konstituert sammenslåingen før nyordningen av norsk

³⁴⁵ Tønnesson & Olstad 1984: 84

³⁴⁶ Haugesunds Pressen 11. Mai 1945

³⁴⁷ Melkevik 1994: 115

idrett og idrettsstreiken ble effektiv. Naturligvis innebar ikke denne samling fullt så mye arbeid da skillet i Haugesund var minimalt.

I mellomtiden hadde idrettslivet på Haugalandet for lengst begynt å røre på seg. Allerede fra 14. mai 1945 finner man flere innkallelser til møter i fellesavisen Haugesunds-Pressen. Kopervik Idrettslag hadde møte allerede samme dag. Djerv 1919 skriver i sin innkallelse: «Alle som var medlem før idrettsstreik bes møte.».³⁴⁸ 15. mai avholdt Djerv 1919 det første møtet, hvor det sportslige arbeidet ble gjenopptatt og treningen ble satt i gang dagen etter.³⁴⁹ I forveien av 17. mai ble det klargjort for en massemobilisering av idrettsbevegelsen på Haugalandet. 16. mai er avisen full av annonser fra klubbene i distriktet hvor de når ut til sine medlemmer. kajakklubben, Vard, Djerv 1919, Sykkelklubben, Haugesund Turnforening og Haugesund idrettslag ber samtlige møte opp på idrettsplassen i Haugesund for å gå i borgertoget. Også på Karmøy stilte flere av klubbene i 17.mai-toget.³⁵⁰ Dette indikerer at idrettsklubben som var under jorden nå har gjenoppstått og idretten begynte etter hvert å bli aktiv.

Det første store idrettsarrangementet fant sted på Idrettsplassen i Haugesund 19. Mai og blir omtalt som åpningen av fotballsesongen i Haugesund. Dette var den første kampen som ble spilt på idrettsplassen på nesten 5 år. Lagene som var i aksjon var Djerv 1919 og et sammensatt lag som bestod av britiske soldater. Det satte nok en ekstra spiss for arrangementet at det var allierte soldater som stilte opp. Totalt samlet kampen 2000 tilskuere.³⁵¹ Sammenlignet med kampene som ble spilt den første krigssommeren, er dette en nær dobling med tanke på publikumstallet. På det høyeste klarte fotballen ved en anledning å samle 1100 tilskuere. Opptakten til kampen førte også til en mobilisering av fotballinteresse. grunnet mangel på fotballsko hos britene, henvendte Djerv 1919 seg til byens befolkning for å stille sko til disposisjon for kampen.

³⁴⁸ Haugesunds-Pressen 14. Mai 1945

³⁴⁹ Fjon 1999: 53

³⁵⁰ Haugesunds-Pressen 16. Mai 1945 & Haugesunds-Pressen 19. Mai 1945

³⁵¹ Haugesunds-Pressen 22. Mai 1945

Djerv 1919s lag, i lyse drakter, sammen med de britiske soldatene foran kampen 19. Mai 1945.³⁵²

6.2 «Idrettsfrontens seir feiret i går»

Idrettens Dag ble arrangert over hele landet 3. Juni 1945, med oppvisninger og parader.³⁵³ Dette var en oppfordring fra idrettsgeneralen Olaf Helset som nå var kommet tilbake til Norge. Idrettens dag skulle være en mektig oppmarsj av landets idrettsfolk og fungere som en merkedag for at idrettsarbeidet var igjen tatt opp over hele landet. I tillegg var det en merkedag for at idrettsfronten hadde seiret.³⁵⁴

Idrettens Dag i Haugesund ble et svært vellykket arrangement og en folkefest. Over 700 utøvere fra de ulike idrettsforeningene marsjerte gjennom Haugesunds gater under klubbfaner og flagg. 7000-8000 mennesker fra alle samfunnslag, ung og gammel, hadde funnet veien til gatene og på idrettsplassen. Angivelig var det den største idrettsfesten som hadde vært arrangert i byen. På idrettsplassen stilte idrettsforeningene seg opp foran fulle tribuner hvor de ble hyllet for sin innsats under okkupasjonen:

Den kamp som idrettsfronten gjennomførte i Norge vakte oppmerksomhet i hele verden. Det var de enkelte av dere som har æren av dette. Dere viste verden Norges

³⁵² Fjon 1999: 52

³⁵³ Tønnesson & Olstad 1984: 90

³⁵⁴ Haugesunds-Pressen 26. mai 1945

ansikt på en måte som hevet landets anseelse nettopp i den tid da det betydde mest. Takk og ære skal dere ha.³⁵⁵

Deretter gikk dagen over til idrettsprogrammet hvor det hele startet med 100 meter løp. Her deltok mange av de eldre medlemmene i Haugesund Idrettslag. I tillegg ble det spilt lynturnering i fotball, hvor Haugar, Djerv 1919, Vard og det illegale fotballaget Rival stilte. Mellom fotballkampene ble det arrangert stafettløp hvor Idrettslaget stilte med et «oldboyslag» som tilsvarte noen lunde Norgesmesterlaget fra i 1937 og 1938. Dessverre hadde en av løperne mistet livet under krigen.³⁵⁶ Sykkelklubben arrangerte også et hurtigløp i løpet av dagen. På Karmøy overvar 2000 mennesker tilsvarende arrangement. Det var Kopervik Idrettslag som var arrangør og det ble spilt kamp mellom fotballaget og politistyrkene.³⁵⁷ Dagen som markerte at idrettsarbeidet var tatt opp igjen var også en markering at idrettsstreiken var over i det Olaf Helset proklamerte: «Idrettsstreiken erklæres herved for slutt».³⁵⁸

6.3 Nazister i idrettsmiljøet

I lykkerusen under fredsdagene ulmet det fortsatt sinne i idrettsmiljøet. Før krigen hadde norsk idrett vært splittet i klare politiske idrettsforbund, Arbeideridrettsforbundet og Norges Landsforbund for Idrett. Nå var denne striden lagt død. I stedet hadde krigen ført til en ny motsetning, mellom «gode» og «dårlige» Nordmenn i samfunnet generelt og i idretten spesielt. Idrettsstreiken og idrettsfronten fungerte nærmest som en prøve for hver enkelt idrettsmann og -kvinne, og det var «lett» å peke ut hvem som hadde sviktet idretten. Med andre ord ble skillet mellom en «god» og «dårlig» nordmann i idretten skapt med utgangspunkt i hvorvidt en sluttet opp om idrettsfronten og idrettsstreiken eller om en sluttet opp om naziidretten. Skillet var tydelig, alle som hadde deltatt i det nazistiske idrettsarbeidet var idrettssvikere.³⁵⁹

I løpet sommeren var det allerede satt opp «strafferammer» og «straffbetingelser» innad i idretten. Interimsstyret i NIF fastsatte strenge regler for hvem som skulle «dømmes» i

³⁵⁵ Haugesunds-Pressen 4. Juni 1945

³⁵⁶ Haugesunds-Pressen 30. Mai 1945

³⁵⁷ Haugesunds-Pressen 5. Juni 1945

³⁵⁸ Tønnesson & Olstad 1984: 90

³⁵⁹ Goksøyr & Olstad 2017: 312-313

idrettsoppgjøret. Regelen gikk i utgangspunktet ut på at alle NS-medlemmer etter 8. april 1940, som ikke meldte seg ut så snart det var anledning til det, skulle utelukkes fra idretten i minst ti år. I tillegg kunne en bli utestengt i ti år hvis en hadde deltatt i naziidretten som utøver, medlem eller hatt arbeid i NIF(NS), uavhengig av NS-medlemskap. Et annet fellende punkt var om en hadde latt seg verve til tysk fronttjeneste. Et siste moment som kunne føre til utestengelse var om en hadde vist en «unasjonal holdning». De kunne bli utelukket i 1-10år. Det var styrene i idrettslagene som fungerte som domstoler og bestemte straffen. Staffen måtte godkjennes av kretsstyret.³⁶⁰ Det er ingen tall over hvor mange som ble dømt i idrettsoppgjøret. Trolig finnes det mange mørketall i og med at de som faktisk kunne vente seg en straff, holdt seg borte.³⁶¹ Uansett ble et betydelig antall idrettsutøvere likevel straffet i idrettsoppgjøret nasjonalt. Umiddelbart at NIF hadde satt opp straffbetingelse og strafferammene, ble klubbene informert. Haugesund kajakkklubb ekskluderte to medlemmer for å være nazisympatisører.³⁶² Hvorvidt om disse var NS-medlemmer eller hvordan de opptrådte og hvor lenge de ble utestengt er ikke presisert. Visnes Fotballklubb mottok skrivet fra Rogaland idrettskrets 27. Juli og svarte med «laget har ingen ekskluderte medlemmer».³⁶³ I og med at straffen var opp til hver enkel klubb ble det varierende reaksjoner. I Djerv 1919 hevdes det å være to nazister, men ingen av dem ble betraktet som «farlige» nazister, men heller som krigsprofitører. Ingen av dem ble ekskludert fra klubben forteller den tidligere formannen Harald Askevold.³⁶⁴

Det må dog tydelig poengteres at idrettsoppgjøret var en egen straffereaksjon utenom landssvikoppgjøret. Flere Idrettsledere, deriblant minister Axel Stang, idrettsfører Egil Reichborn-Kjennerud og Charles Hoff, ble dømt til lange straffer i landssvikeroppgjøret.³⁶⁵ Først og fremst ble de ikke straffet kun basert på idrettsarbeidet. I første omgang ble NS-medlemskap etter 9. april 1940 definert som landssvik. Avgjørende faktor for tiltale og dom i saker der siktede også hadde brutt med idrettsfronten, var om tiltalte hadde hatt lønnende verv i NS-staten. Det betyr at NS som statsbærende parti hadde gjort departementet for

³⁶⁰ Tønnesson & Olstad: 92

³⁶¹ Melkevik 1994: 108

³⁶² Vormedal 2010: 22

³⁶³ Skriv til Rogaland Fotballkrets datert 4. August 1945 til «Resultater 1937-1984» i Avaldsnes idrettslags arkiver.

³⁶⁴ Fjøn 1919: 52

³⁶⁵ Tønnesson & Olstad: 92

arbeidstjeneste og idrett til en del av statsapparatet og dermed ble hele NS-idretten betraktet som en del av NS-regimet.³⁶⁶

«Idrettsutøvere» som brøt med idrettsfronten på Haugalandet, ble ikke dømt eller straffet i landssvikersaken for sitt idrettslige arbeid. Den lokale idrettslederen Stener Kvinnsland ble først og fremst dømt for sitt medlemskap i NS og som medlem av Hirden. Det må dog påpekes at i tiltalen nevnes det at han lot seg oppnevne som idrettsleder i Haugesund etter nyordningen av idretten ble iverksatt.³⁶⁷ Kvinnsland ble dømt til fem måneders fengsel og inndragelse av kroner 12 000.³⁶⁸ De andre idrettssvikerne på Haugalandet ble også dømt primært basert på deres engasjement innen NS-staten. Alf Øverland var også medlem i hirden og fra 1941 til 1943 hadde han tillitsverv i denne militære delen av NS. I tillegg ble han tiltalt for å samarbeide med Gestapo og lot seg innsette som lensmann i Avaldsnes. Frank Amundsen hadde flere verv, som blant annet propagandaleder og økonomileder i det lokale NS. Tollak Haavik Jr. var arvelig belastet når det gjaldt sitt NS-medlemskap. Han var bare 18 år da krigen brøt ut. Utover krigen påtok han seg verv innen NS som lederen av guttehirden i Haugesund. Advokat Andrew Haldorsen var sorenskriver i Ryfylket fra januar 1943 og ut krigen.³⁶⁹ Samtlige ble dømt til fengsel og tvangsarbeider i landssvikeroppgjøret.

6.4 Oppsummering

Splittelsen mellom Norges Landsforbund for idrett og Arbeidernes Idrettsforbund var nå skrinlagt. Nedover i idrettsbevegelsen var arbeidet godt på vei og 4. November 1945 var samlingen i Rogaland komplett. I mellomtiden hadde de lokale idrettsklubbene kommet godt i gang med sin mobilisering av medlemmer og aktivitet. Idrettens dag i Haugesund og på Karmøy ble feiret 3. juni, sammen med resten av landet. Av idrettsfolk som sympatiserte med tyskerne og NS-staten ble noen dømt av sine egne idrettsklubber og andre ble dømt i landssvikeroppgjøret nasjonalt.

³⁶⁶ Goksøyr & Olstad 2017: 343

³⁶⁷ Haugesunds Avis 8. Januar 1947

³⁶⁸ Haugaland Arbeiderblad 10. Januar 1947

³⁶⁹ Vormedal 2013: 334, 338, 345 & 355

7. Avslutning

Hovedformålet med denne oppgaven har vært å undersøke hvordan krigsårene påvirket idrettsbevegelsen på Haugalandet. Hovedproblemstillingen har vært «Hvordan påvirket okkupasjonsårene 1940-1945 idrettsbevegelsen på Haugalandet?» I den forbindelse har det blitt stilt en rekke spørsmål tilknyttet hovedproblemstillingen. Nå skal jeg svare på disse spørsmålene og samle trådene for å gi et helhetlig bilde for hvordan idretten ble påvirket i perioden.

7.1 Konklusjoner

Ved inngangen til krigen er det ingen tvil om at idretten var i en rivende utvikling nasjonalt og lokalt. 1930-årene hadde vært svært gode år i idretten og flere nye lag ble dannet og idrettsbevegelsen opplevde en rask vekst frem mot krigen. Sammen med denne utviklingen, vokste også arbeideridretten i Norge. Fantes det en splittelse mellom borgeridretten og arbeideridretten på Haugalandet, og hvor markant var den? På Haugalandet klarte ikke arbeideridretten å oppnå en særlig stor oppslutning. Skillet mellom arbeideridretten og borgeridretten var til stede, men langt fra markant. Samtidig som arbeideridrettslaget forsøkte å slå seg opp, opplevde borgeridretten en kraftig oppslutning og presset arbeideridretten ut. Dette førte til at arbeideridretten var i et klart undertall med kun et arbeideridrettslag. På tross at Haugesund AIL var en liten klubb, var det en klubb med sterke meninger og det var ingen idrettslig kontakt mellom lagene før i 1938. Da krigen kom, var idretten en organisatorisk splittet bevegelse og man finner splittelsen også på Haugalandet men da langt mindre markant.

Ble idretten umiddelbart berørt av invasjonen og hva skjedde og hvordan forholdt idrettsmiljøet seg til okkupanten? Som følge av krigen ble ikke idretten som for ventet eller slikt man kjente til den. Umiddelbart etter invasjonen lå idretten nede. Noen idrettsklubber klarte aldri å starte opp igjen etter invasjonen 9. april. Noen klarte å starte opp igjen, men sesongen ble uansett annerledes. Fotballen og sykkelporten klarte å tilpasse seg forholdene og gjøre det beste ut av situasjonen, på tross av flere avlyste planer. Strenge restriksjoner førte til at det ble mange lokale arrangement. Haugesund Idrettslag og Vard var i en særstilling som de eneste lagene som konkurrerte utenfor Haugalandet. Trenden var

gjennomgående dårlig i forhold til førkrigstiden. I de fleste tilfeller ble tyskerne holdt utenfor idretten, sett bort i fra en idrettsgren. Haugesund bokseklubb oppstod grunnet samarbeid mellom tyskere og nordmenn, samt at det ble arrangert et attraktivt propagandastevne i tysk regi. På nasjonalt nivå ble idretten på papiret samlet i en organisasjon, og det skjedde også på lokalt nivå på Haugalandet. Samlingen lokalt ble ferdigstilt allerede 27. november 1940.

Ved slutten av 1940 oppstod det en strid mellom idrettstoppene, idrettsmenn og -kvinner i idrettsbevegelsen og styresmaktene. Striden utløste idrettsstreiken. Hvordan fulgte Haugalandet opp? Nær sagt alle idrettslag la ned den idrettslige aktiviteten, noe senere en andre steder i landet på grunn av at det var lite tradisjon for vinteridrett i området. Den idrettslige aktiviteten var ikke så viktig når landet som helhet var truet. Folk, også idrettsfolk, måtte tenke på andre forhold enn det rent idrettslige. Det var på mange måter en «stille idrettsstreik» på Haugalandet, der klubbene ikke gjorde så mye ut av seg, og fortsatte administrativt arbeid uten å provoserte myndighetene.

Nyordningen og idrettsstreiken førte med seg at idretten ble delt i naziidrett og Jøssing-Idrett. Fikk disse to typene fotfeste på Haugalandet og i hvilken grad? Etter «beskyttelsen av norsk idrett», hvor myndighetene gikk inn for å overta eller «positivisere» eksisterende lag, kom det et oppsving i naziidretten på Haugalandet. I første omgang som masseidrett med både riksmarsj og merkeskirenn. Videre klarte Stener Kvinnsland og kretslederen Arne Sandvik å rekruttere nok fotballspillere til å stille i Norgesmesterskapet i fotball i 1942 og tre utøvere i Vestlandsmesterskapet i Stavanger samme år. Naziidretten fikk med andre ord ikke særlig fotfeste på Haugalandet og det ble heller arrangert flere idrettsarrangement i regi av tyskerne og NS siden. Jøssing-Idretten, særlig Jøssing-fotball fikk bedre fotfeste på Haugalandet og aktiviteten var langt større enn naziidretten. Den illegale fotballen begynte først som junior- og guttelag. Etter hvert begynte «veteranene» å vende tilbake til fotballen. Særlig fra 1944 da den ulovlige virksomheten ble nesten drevet som et hån mot okkupantene og fikk større oppslutning og bedre fotfeste.

Hvordan viste idrettsstreiken seg som vil motstand på Haugalandet og hvor effektiv var den? Idrettsstreiken viste seg på flere plan og ble utøvd på ulike måter. Idrettsstreiken handlet

ikke bare om å gjøre seg vanskelig overfor okkupasjonsmakten og sabotere deres inngrep i samfunnet. Den handlet også mye om å bygge holdninger i samfunnet generelt.

Idrettsstreiken var som sivil motstand en viktig arena for store deler av den alminnelige befolkningen for å uttrykke sine meninger og holdninger rettet mot okkupasjonsmakten uten å risikere å tape levebrødet. Idretten var for mange både en hobby og et område for lokal og nasjonal selvhevdelse. Idrettsstreiken hadde vunnet kampen om flagget og hva en riktig norsk nasjonalfølelse skulle innebære. Idrettsstreiken stod sterkt på hele Haugalandet og var så og si 100% effektiv og holdt ut hele krigen.

Utover krigen fant flere idrettsmenn veien til den militære motstandsbevegelsen. Var det noen idrettsmenn som utmerket seg spesielt i motstandsarbeidet på Haugalandet og hvorvidt ble idrettsbevegelsen brukt som rekrutteringskanal? Haugesundsgruppen med den tidligere formann og utøver i Haugesund Idrettslag Gunnar Hellesen i spissen, står i en særstilling i den militære motstandskamp. På Haugalandet, og kanskje i landet, kom gruppen tidligst inn i etterretningsvirksomheten. Generelt skjedde rekrutteringen til tidlig motstand gjennom nære kontakter og i tette miljøer. Det kunne være slekt, skole, arbeidsplass og svært ofte gjennom foreningsliv og ikke minst gjennom den organiserte idretten. Hellesen innrømmet selv at gruppen hans bestod av folk fra idrettsbevegelsen. Lenger inn i krigen når Milorg blir organisert får idrettsmennene Alf Skare, Lars Skjold og Frimann Skeie sentrale roller i den militære motstandsbevegelsen. Frimann Skeie fikk i oppdrag å bygge Milorg på Karmøy og han klarte å rekruttere flere idrettsutøvere fra klubben han hadde bakgrunn i.

Så kom freden og idretten begynte å våkne og bevege seg mot en mer normal tilstand. Splittelsen mellom borgeridretten og arbeideridretten var nå borte og det gjenstod kun formaliteter for en offisiell samling på et nasjonalt nivå. Samlingen lokalt var allerede ferdigstilt. 8.mai 1945 var arbeidet til idrettsfronten under okkupasjonsårene fullført. Hvordan ble idrettsfrontens seier feiret og ble de anerkjent for sin innsatts under krigen? Seieren ble feiret med Idrettens dag i Haugesund og på Karmøy 3. juni 1945. Feiringen hadde stor oppslutning av både utøvere og tilskuere. Idrettsgleden var stor! Hvilke konsekvenser fikk nazistene, som hadde opptrådt galt, i idrettsmiljøet og hvordan foregikk straffeprosessen? Av idrettsfolk som sympatiserte med tyskerne og NS-staten ble noen dømt av sine egne idrettsklubber og andre ble dømt i landssvikeroppjøret nasjonalt. Selv om

idretten klarte seg relativt godt under okkupasjonen, må vi ikke glemme at det var flere idrettsfolk som både mistet livet, ble fengslet og sendt til Tyskland.

Kilder og litteratur

Gjennomgått arkivmateriale

Djerv 1919s arkiver, på Djerv 1919s lokaler i Haugesund.

Haugesund Idrettslags arkiver, på Haugesund idrettslag lokaler i Haugesund

Haugesund kajakklubbs arkiver, på Haugesund kajakklubb sine lokaler i Haugesund

Avaldsnes Idrettslags arkiver, på Avaldsnes på Karmøy

Åkra Idrettslags arkiver Disse er oppbevart hjemme hos Alf Klæhaug på Åkra.

Diverse dokumentmapper som omhandler idrett på Haugesund Folkebibliotek.

Trykte og nettpubliserte kilder

Aviser

Haugesunds Avis, hentet fra Nasjonalbiblioteket.no

Haugesunds Dagblad, hentet fra Nasjonalbiblioteket.no

Stavanger Aftenblad, hentet fra Nasjonalbibliotket.no

Arbeideridrett, hentet fra Nasjonalbiblioteket.no

Arbeidet, hentet fra Nasjonalbiblioteket.no

Dagbladet, hentet fra Nasjonalbiblioteket.no

Haugaland Arbeiderblad, tilgjengelig på Haugesund Folkebibliotek.

Haugesunds-Pressen, tilgjengelig på Haugesund Folkebibliotek.

Nettsider

Thorsnæs, G. (2020, 16. november). *Haugalandet*. Hentet fra <https://snl.no/Haugalandet>

Thorsnæs, G. (2019, 23. september). *Haugesund*. Hentet fra <https://snl.no/Haugesund>

Thorsnæs, G (2019, 23. september). *Karmøy*. Hentet fra <https://snl.no/Karm%C3%B8y>

Statistisk sentralbyrå. (2020, 2. kvartal). *Kommunefakta Karmøy(Rogaland)* hentet fra

<https://www.ssb.no/kommunefakta/karmoy>

Arkivverket. (2017, 22. Februar). *Hva er en historisk kilde?* Hentet fra

<https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/skole/8-10.trinn-ungdom/andre->

[verdenskrig/hva-er-en-historisk-kilde](https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/skole/8-10.trinn-ungdom/andre-verdenskrig/hva-er-en-historisk-kilde)

Persvold, Z. A. (2018, 2. November) *Protokoll – referat*. Hentet fra https://snl.no/protokoll_-_referat

[_referat](https://snl.no/protokoll_-_referat)

Lange, E. (2015). *Verdenskrise og økonomisk omstilling*. Hentet fra:
<https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/1609-verdenskrise-og-okonomisk-omstilling.html>

Thorsnæs, G & Olsen Sæle, O. (2021). *Idrett i Norge*. Hentet fra https://snl.no/idrett_i_Norge

Christensen, K. (2017, 16. November). Idrettens motstandskamp. Hentet fra:
<https://www.nih.no/om-nih/aktuelt/nyheter/2017/november/idrettens-motstandskamp/>

Årbok for Karmsund. Utgitt av Karmsund Folkemuseum

2001-2002:

Aase, H. (2002). *Sjømannsfamilier i Haugesund i mellomkrigstiden*.

2003-2004:

Sternhoff, E. (2004). *Halve byen driver Idrett*.

Årbok for Haugalandmuseene - Haugalendingen. Utgitt av Haugalandmuseet

2007-2008:

Steffens, E. J. & Steffens, E. (2008). *Dagbok påbegynt ved krigens utbrudd 9. April 1940*.

Litteratur

Agøy, N.I. (Red.). (2008). *Telemarks Historie*. (Nr. 29). Porsgrunn: Wera AS.

Bjørnson, Ø. (2004). *Haugesund 1941-1950*. Bergen: Vigmostad & Bjørke AS.

Bjørnson, Ø. (2007). «En annen arbeiderbevegelse» i *Arbeiderhistorie*. Oslo: Forlaget Aktuell AS.

Brustad, A. (Red.). (1953). *Aktive fotballspillere*. (Bind 2). Oslo: Idrettsforlaget.

Dahl, H. F. (Red.). (1995). *Norsk Krigsleksikon 1940-1945*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag A.S.

Den Krigshistoriske Avdeling. (1952). *Krigen i Norge 1940*. Oslo: Gyldendal.

Fjeld, B. (1979). *Skyttersaken i Norge før 1893*. Norge: Det frivillige Skyttervesen.

Fjon, E. (Red.). (1999). *Kim e´det besta laget? Djerv 1919 80 å 1919-1999*. Haugesund: Worums Trykkeri.

Flatebø, G. (Red.). (1984). *Kopervik idrettslag gjennom 60 år*. Kopervik: Karmøy Trykkeri.

Fyllingsnes, F. (2014) *Karmøys historie: fra 1900 til 1950*. Bergen:

Vigmostad & Bjørke As.

Goksøyr, M & Olstad, F. (2017). *Skjebnekamp: Norsk idrett under okkupasjonen 1940-1945*. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Goksøyr, M. (2008). *Historien om norsk idrett*. Oslo: Abstrakt forlag AS.

Goksøyr, M. (2010). *Idrett for alle: Norges idrettsforbund 150 år*. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Grimnes, O. K. (1983). *Norge under okkupasjonen*. Oslo: Aschehoug.

Grimnes, O.K. (1984). *Overfall*. Oslo: Aschehoug.

Haga, A. (1977). *Arquebus kaller London*. Haugesund: Haugesunds avis forlag.

Hagland, J. (1946). *Sportsklubben Vard 1916-1946*. Haugesund: Sentraltrykkeriet A/S.

Hagland, J. (Red.) (1970). *Haugesund stadion 50 år*. Haugesund: Gullhaugen Boktrykkeri.

Hammersborg, M. (2003). *Skipsfartsbyen. Haugesunds skipsfartshistorie 1850-200*. Bergen: Eide Forlag.

Hauge, J. C. (1996). *Rapport om mitt arbeid under okkupasjonen*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Haugesund Tennisklubb. (1955). *Haugesund Tennisklubb 1930-1955*. Haugesund: Kristian Stenby A.S.

Haugesund Turnforening. (1950). *Haugesund turnforening 60år: 1890 28. September – 1950*. Haugesund: Foreningen.

Haugesunds Idrettslag. (1941). *Haugesund gjennom 35 år*. Haugesund: Ludvig Eriksen A.S.

Hausken, C. (1995). *Torvastad Idrettslag 50 år 1945-1995*. Haugesund: Gullhaugen Trykkeri

Helle, K. (Red.). (1998). *Aschehougs Norges Historie*. (Bind 11). Oslo: H. Aschehoug & Co.

Hellesen, G. (1986). *Benådet*. Norge: Tiden Norsk Forlag.

Helset, Olaf. (1950). «Idrettsfronten» i Steen, S (red.): *Norges krig 1940-1945*. (bind 3). Oslo: Gyldendal.

Henden, A. (2008). *Haugesunds fotballen i hundre*. Haugesund: Vormedal Forlag.

Høgestøl, T. (1995). *Sveio i krig*. Sveio: Worum Trykkeri a.s

Ihle, G. (2001). *Haugesund 1940-1945: Hverdagsliv i krigsårene*. Haugesund: Haugesunds Avis Forlag.

Justvik, N. M. (2017). *Idrett i sør*. Kristiansand: Portal forlag.

Justvik, N. M. (2018). *Fra hav til hei – en fortelling om idrett i Aust-Agder*. Oslo: Cappelen Damm AS.

Kaldal, I. (2011). *Historisk forskning, forståing og forteljning*. (2.utg.). Oslo: Det Norske Samlaget.

- Kjeldstadli, K. (2013). *Fortida er ikke hva den en gang var.* (2.utg.). Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Kraglund, I & Moland, A. (1986). *Hjemmefront.* Oslo: Aschehoug.
- Larsen, P. (1979). *Med AIF-stjerna på brystet.* Oslo: Tiden.
- Melkevik Jr, J. (Red.). (1994). *Idrettens historie i Rogaland: 1919-1994.* Stavanger: Rogaland idrettskrets.
- Moland, A. (1999). *Over grensen? Hjemmefrontens likvidasjoner under den tyske okkupasjonen av Norge 1940-45.* Oslo: Orion Forlag.
- Morstøl, B. (2015). *Norsk friidrett under krigen.* Horten: B. Morstøl.
- Museums- og historielaget for Haugesund og bygdene. (1946). *Haugesund museum årshefte 1935-1945.* Haugesund: Sentraltrykkeriet A/S.
- Nordnes, S. B. (1987). *Avaldsnes Idrettslag 50 år.* Kopervik: Karmøy Trykkeri.
- Olstad, F. & Tønnesson, S. (1986). *Norsk Idretts Historie.* (bind 2). Oslo: H. Aschehoug & Co. AS.
- Ottosen, R. (Red.). (2010). *Norsk Presses Historie.* (Bind.2). Oslo: Universitetsforlaget
- Sportsklubben Haugar. (1989). *Sportsklubben Haugar 1939-1989.* Haugesund: Karmøy Trykkeri.
- Sportsklubben Vard. (1986). *Vard 50 år.* Haugesund: Skogland & Worum.
- Sternhoff, E. (1981). *Haugesund Idrettslag gjennom 75 år.* Haugesund: Haugesund bok & offset A/S.
- Sternhoff, E. (1991). *Sportsklubben vard 1916-1991.* Haugesund: Worum's Trykkeri a.s.
- Sternhoff, E. & Thorsen, J. (2006). *De sorte Djevlene.* Haugesund: Haugesund bok & Offset.
- Stetson (1945). *Idrettsfrontens kamp – Utdrag av Jøssingidrettens saga 1941-1945.* Oslo: Halvorsens Bokhandel.
- Sørensen, K. (1949). *30 års jubileum.* Haugesund: Kristian Stenby A.S.
- Tosh, J. (2015). *The Pursuit of history.* (6.utg.). London: Routhledge.
- Ulstein, R. (2008). *Etterretningstjenesten i Norge 1940-45: Amatørens tid.* (Bind 1). Oslo: Orion Forlag.
- Veum, E., Brenden, G., & Dalen, T. (2017). *Deres ære var troskap : Nordmenn drept i tysk krigstjeneste.* Oslo: Vega forlag.
- Viksveen, S. (Red.). (1986). *Rogaland i krig.* Stavanger: Aske Trykkeri A/S.

Vormedal, T. I. (2010). *Haugesund kajakkklubb 75 år «Vår havstorm-friske klubb»*.

Haugesund: Vormedal Forlag.

Vormedal, T.I. (2008). *kim va det? Kjente avdøde haugesundere*. Haugesund: Vormedal Forlag.

Vormedal, T.I. (2013). *Historien om Haugalandet 1940-tallet*. Haugesund: Vormedal Forlag.

Østensjø, R. (1958). *Haugesund 1835-1895*. Haugesund: Skoglands boktrykkeri A/S.